

«افغانستانده اۇزبېك ملي غايەسى و تېل تعليمى دستورلىرى»

مندرجه

کتابى حقيده ايگى آغيز سۇز

سۇزباشى .

۱. بۇلېم. «افغانستان اۇزبېكلرى ملي غايەسى» دستورى

کېرىش .

همجهتلىک و دخلدارلىک توشونچهلىرى .

انسان و جمعيت توشونچهلىرى .

عدالتلى اجتماعى ترتيب قاعدهلىرى .

ملي مقصد .

بخت و اپرکينلىک توشونچهلىرى .

سياسى و اجتماعى وضعيت .

ملي ذهنيت .

ملي مفکوره .

فکر و جمعيت

۲. بۇلېم. «افغانستانده اۇزبېک تېلى و ادبياتى تعليم قاعدهلىرى» دستورى

کېرىش

«افغانستانده اۇزبېک تېلى و ادبياتى تعليم قاعدهلىرى» دستورى نېنگ اساسى مقصد و وظيفهلىرى

اۇزبېک تېلىگه تېگىشلى بۇلگن عمومى معيارلرنى نظارت قىلىش و بېلگىلىش اصولى

اۇزبېک تېلى تارىخى

اۇزبېک ادبى تېلى تارىخى

اۇزبېک ادبى تېلى شکلى

اۇزبېک تېلى تعليمى نېنگ عمومى مضمون و ماهيتى

اۇزبېک تېلى تعليم خصوصيتلىرى

اۈزبېک تىلى تعليمى نىنگ اساسى مضمون و ماهيتى
 اۈزبېک تىلى «باشلنغىچ تعليم» باسقىچى
 اۈزبېک تىلى «اۈرتە تعليم» باسقىچى
 اۈزبېک ادبياتى. «اۈرتە تعليم» باسقىچى
 ايرىم اصطلاحلر و سۆزلر ايضاحى

منبعلر – ادبياتلر

«افغانستانده اۈزبېک ملي غايەسى و تيل تعليمى دستورلىرى» كتابى حقيده ايكى آغيز سۆز

مىلادى ۱۹۲۳-يىلدىن اعتباراً، رسماً افغانستان دەپ اتلگن مملكت نىنگ بىر قىسمىگە ايلنگن جنوبى توركستان قديم الايامدن توركى خلكلرنىنگ آنە وطنى بۇلىب، بو يېردە بىر نېچە مىنگ يىلدىن بويان اۈزبېكلر و توركمنلر، قزاق و قيرغيزلر كى تورك ايلدىزلى خلكلر يشب كېلماقدهلر. همده تارىخ آقیمیده اوشبو خلكلرنىنگ كته قىسمى دنیانىنگ باشقە منطقەلریگە بارىب يېرلشگن و اۈزلىگە وطن قورگنلر. مىلادى اۈن توقىزىنچى عصرده منطقەده يوز بېرگن سياسى-حربى حادثەلر و اۈشه دور دنیانىنگ بويوك مستملكه چىلرى بۇلمىش انگلستان و روسیه امپراتورلىكلرى نىنگ منفعتلىرى تۇقنشمسلىگى اوچون اۈزارا كېلىشۈولرى نتيجه سیده بوگون اۈرتە آسيا يا مركزى آسيا دەپ اتهلووچى بويوك توركستان، روسیه امپراتورلىگى تمانیدن اشغال اېتىلیدی و اونىنگ جنوبي قىسمى اېسه افغانلر حاكىمىتى آستیده بۇلگن توپراقلرگە قوشىب بېرىلدى. شوندهى قىلىب، جنوبي توركستانده يشاۈچى اۈزبېك، تاجىك، توركمن و باشقە خلكلر مثلى كۈرىلمەگن ظلم و تعدىلرگە معروض قالىب يششگە مجبور بۇلدىلر. برچەدن آلدین اۈزبېك و باشقە توركى خلكلرنىنگ تىل و مدنيتلىرى آغیر احوالگە توشىب، اۈز اجتماعى وظيفه سىنى بجرىشدىن چېتده قالدیریلدى. نتيجهده، اونىنگ رواجلىنىش جريانى سۈستهیدی و حتى تۇختب قالدی. اۈزبېك خلقى نىنگ فرزندلىرى اۈز آنە تىلیده اۈقىش-يازىش و سواد چىقىرىشدىن محروم اېتىلدى. لېكن شوندهى ناقۇلهى

شرایطده هم اوشبو خلق، ایلدیزلری عصرلر قعریگه یتیشگن اوز آنه تیلی، آغزه‌کی و بدیعی ادبیاتینی، مدنیت و اېزگو عنعنلرینی اونوتمه‌دی، اولرنی سقلب اولاددن اولادگه یتکزیمز بېریش یولیده کوره‌شیمز کبلدی.

هر قرانغولیکدن کپین بیر یاروغلیک و هر کپچه‌نینگ بیر کوندوزی بار دېگنلری دېک، یره‌تگنکه شکرلر بولسین، که منه شدتلی قته‌غن و سانسیر ظلم و استبداد قراتونلری هم اؤتدی و ملتیمیز آیدینلیک تامان کته آرزو و امیدلر بیلن یول آلماقده.

بوندن اوج دهه مقدم بوگون افغانستان دېب اته‌لووچی اوشبو اولکه‌ده بیلیم یورتی و علملر اکادمیسیده اوزبېک تیلی و ادبیاتی بولیملری آچیلیب، اوشبو ساحه‌ده اوقیتیش و تحقیق ایشلری ابتدایی شکلده بولسه‌ده، باشلنگن اېدی. همده مملکت‌نینگ معارف وزیرلیگی تامانیدن اوزبېک و تورکمن تیللریده درسلیکلر تیآرنلیب چاپ اېتیلیب، اوزبېک و تورکمن خلقلری یشه‌یاتگن جنوبي تورکستان، یا بوگونگی آتمه بیلن ایتگنده «افغانستان شمال ولایتلری» مکتبلریده اوقیتیلیشگه باشله‌دی، اوشبو تیللرده یازیلگن شعری و داستانی اثرلر باسیب چیقهریلردی. همده اوزبېک ممتاز ادبیاتی اثرلریدن بیر مونچه‌سی قینه چاپ اېتیلدی. اما افسوس که ییگرمنچی عصرنینگ سونگ دهه‌سیده مملکتده یوزه‌گه کپلگن سیاسی-حربی اوزگريشکلر عاقبتیده تینچسيزلیکلریننگ اوج آلیشی باعث بو کبی فعالیتلر هم توختب قالگن اېدی. بیراق، ییگرمه بیرنچی عصر باشیده دنیا جماعه‌چیلیگی یاردمی بیلن افغانستانده ینگى دموکراتیک حاکمیت یوزه‌گه کپلدی و بو حاکمیتده، موجود کمچیلیکلرگه قره‌مه‌ی، مملکتده یشاوچی برچه ملیتلر، قوملر و اتنیک گروهلریننگ سیاسی، اجتماعی و مدنی تېنگلیگی تأمینلنیشی اوچون مهم آدیملر یولگه قویلماقده. بوکبی حرکتلردن بیرى ۲۰۰۳-ییلده قبول قیلینگن افغانستان اساسی قانونی یا کنستیتوتسیه‌سی‌ده مذکور تاریخگه قدر دولت رسمی تیللری حسابلنیمز کپلگن پشتو و دري تیللریدن تشقری، اوزبېک و تورکمن تیللری و باشقه اتنیک گروهلرگه عاید تیللریننگ هم اوچینچی رسمی تیل صفتیده قبول قیلینیمز اساسی قانونگه درج اېتیلیشی بولدی. طبیعی که بو یوتوق آسانلیک بیلن قولگه کیریتیلیمز گن، بلکه افغانستان اوزبېک و تورکمن ملیتلری ضیالیلرینینگ آلیب بارگن اوزون مدتلی کوره‌شلری و مذکور ملیتلریننگ اساسی قانون بویوک مجلسی (لویه جرگه) سیده قتنشگن و کیللرینینگ حقلی روشده آلیب بارگن شعورلی فعالیتلری و کپسکین طلبلری نتیجه‌سی اېدی.

تیلیمیز اساسی قانونده رسمی تیل اوله‌راق اؤرین آلگنیدن سونگ، ضیالیلریمیز و خلق و کیللری تامانیدن آلیب باریلگن حرکتلر نتیجه‌سیده بوگون افغانستان شمال ولایتلریده‌گی مکتبلریننگ کؤپچیلیگیده اوزبېک

تیلدن توزیلگن درسلیکلر اساسیده درس اؤتیلیب کېلماقده و بیر قطار بیلیم یورتلری و معلم‌تربیه لاوچی عالی مؤسسەلرده اوزبېک تیلی و ادبیاتی بؤلیملری آچیلگن. اؤز آنه تیلی و ادبیاتینی علمی شکلده اؤرگنیشگه قیزیقن اوزبېک ییگیت-قیزلری هر بیر تحصیلی ییلده اونلب بلکه یوزلب اوشبو بؤلیملرده اؤقیشگه کېرماقده‌لر. زمانیمیزده یوزه‌گه کېلگن بو ینگی حادثه اېسه پیداکوگلر و میتودیستلر دقتینی اؤزینگه تارتیب، اولرنینگ آلدینگه بویوک وظیفه لرنی قویه‌دی، یعنی بو اولکده اېندیگینه رسمی تیل بؤلیم اؤقتیلیشی ضرور بؤلگن اوزبېک تیلی، اوزبېک ممتاز و زمانوی ادبیاتی همده اوزبېک خلق ادبیاتینی افغانستان اوزبېک اؤسمیرلری و یاشلریگه قندهی قیلیب، قی درجه‌ده، قیسی حجمده اؤقتیش و بو اؤقتیش ایشلرینی قیپردن باشلش و قندهی پروگرام اساسیده ایش آلیب باریش کېرک دېگن سؤراقلر پیدا بؤلدی. بو سؤراقلرگه تۇغری و معقول جواب تاپیش، اوشبو ساحه‌ده موجود بؤلگن معمالرنی یېچیش اوچون طبیعی که بیز اؤز قرداشلریمیز، اوزبېکستان جمهوریتی عالی اؤقوو یورتلری استادلری، ماهر پیداکوگلری و اؤقتووچیلرینینگ بای تجربه‌لرینی اؤرگنیش و اولردن اؤرنک آلیشگه احتیاج سېزردیک. منتداریچلیک بیلن اظهار قیلیشیمیز کېرک بیزگه انه شوندهی بویوک معنوی یاردم بېریشگه بیرینچی بؤلیم برادریمیز، چینه کم دوستیمیز حرمتلی شهرت برلاس تیارگریک کؤرستیدلر. اولرنینگ تشبثی و محنتی و اوزبېکستانلیک باشقه استادلر همکارلیگی بیلن قولینگیزده‌گی «افغانستانده اوزبېک ملي غايه‌سی و تیل تعلیمی دستورلری» دېب اتلگن کتاب میدانگه کېلدی. قید اېتیب اؤتیش کېرک که بو کتاب، عزیز دوستیمیز حرمتلی شهرت برلاس نینگ افغانستانلیک ملتداش قرینداشلیگه خدمت قیلیش نیتیده آلیب بارگن محنتلری ثمره‌سی و او کیشی نینگ تألیفیدر.

اوشبو کتاب ایگی بؤلیمدن عبارت بؤلیم، بیرینچی بؤلیمی «افغانستانده اوزبېک ملي غايه‌سی» دېب اته‌له‌دی. بونده «ملي غايه» توشونچه‌سینی ایضاح‌لاوچی بیر قطار سیاسی-اجتماعی اصطلاح و اتمه سؤزلر و عبارلر، جمله‌دن انسان و جمعیت، همجهتلیک و دخلدارلیک، اجتماعی عدالت، ملي مقصد، بخت و اېرکینلیک، ملي ذهنیت و ملي مفکوره، فکر و جمعیت کېی توشونچه‌لرگه تعریف بېریلیب، اولر شرح‌لینب کېله‌دی. معلوم که انسان بو کېی توشونچه‌لرنی اولرنینگ لغوی همده اتمه معنالری و قوللنیش جایلری بیلن اؤرگنیش اؤزلشتیرمگونچه، تیل و ادبیاتنی اؤقیش و اولرینی اؤرگنیش نینگ ضرورلیگی و اهمیتینی هم توشونه آلمه‌یدی. کتابده، افغانستان اوزبېکلری سان جهتدن اوزبېکستان جمهوریتیدن تشقری، باشقه مملکتلرده یشاوچی اوزبېکلرگه کؤره کؤچیلرینی تشکیل اېتگنی و اولرنینگ تیلی هم اوزبېکستاندن کېیین ایکنیچی اؤله‌راق رسمیلیک مقامینی کسب اېتگنی هم حقلی روشده قید اېتیب اؤتيله‌دی.

ايكىنچى بۇلېم اېسه «افغانستانده اۇزبېك تىلى و ادبياتى تعليم قاعدهلىرى» دېب اتهلهدى. بونده اوشبو دستورنىنگ مقصد و وظيفهلىرى، مندرجهسى و اۇزبېك تىلىگه تېگىشلى بۇلگن عمومي معيارلر بېلگىلېب بېرىلگن. كتاب نىنگ بو قسميده، حقلى روشده دنيانىنگ برچه اۇزبېكلرى اوچون اولر نىنگ محيطى و لهجوى خصوصيتلىرىنى اۇزیده عكس اېتتىرگن حالده، يگانه ادبي تىل - اۇزبېك ادبي تىلى - موجود بۇلىشى اۇرغولنهدى. اۇزبېك تىلى و ادبياتىنى اۇقتىشىده، اۇزبېك تىلى تارىخى، اۇزبېك ادبي تىلى تارىخى، ادبي تىل شكلى، اۇزبېك تىلى تعليم خصوصيتلىرى، اوشبو تىل تعليمى نىنگ اساسى مضمون و ماهيتى و تعليم نىنگ باسقىچلرگه كۆره خصوصيتى كىي موضوع و مسألهلر كۆزده توتىلىشى ضرورلىكى حقيده تاكيدلىنىپ، اولر نىنگ هر بېرىگه لازم ايضاحلر بېرىلهدى.

شوندهى قىلىپ، «افغانستانده اۇزبېك ملي غايهسى و تيل تعليمى دستورلىرى» كتابى، اۇزبېك تىلى ادبياتى فنلرى اۇقتىلىشى نسبتاً ينگى باشلنگن مملكتىمىزده كته و بې قىياس اهميتگه اېگه بۇلىپ، اۇقتىش و اۇرگىش آقميده مهم قۇللنمه رولىنى اۇينهى آلىشىگه ايشانچىم كاملدىر.

مېن، شخصاً اۇز تامانىم و افغانستان اۇزبېكلرى ضيالرلىرى، معارف و عالى اۇقوو ساحهلىرىده اۇزبېك تىلى و ادبياتىنى تدرىس اېتىپ كېلهياتگن اۇقتىووچى و استادلر تامانىدن حرمتلى دوستىمىز شهرت برلاس و اولرگه همكار بۇلگن قدرلى استادلرگه تشكر بىلدىرىپ، علمى و مدنى فعاليتلىرىده ينده بويوك يوتوقلرگه اېرىشىشلىرىنى اولوغ تېنگرى تعالى دن تىلپ قاله من. وطنىمىزده تورلى باشقىچلرده اۇزبېك تىلى و ادبياتىدن درس بېرىپ كېلهياتگن حرمتلى استادلر اېسه اوشبو كتابدن فايدهلىنىپ، علمى ايزلىنىش و تدرىسى فعاليتلىرىده كته موفقىتلر قازهنسهلر كېرهك دېب اميد بىلدىره من.

حرمت بىلن،

كابل بىلېم يورتى تور كالوژى بۇلېمى استادى

پوهنوال دكتور سىد محمد عالم لىبىب

سؤزباشی .

محترم اؤقوچی!

سيز گه تقدیم اېتيله ياتگن «افغانستانده اؤزبېک ملي غايه‌سی و تیل تعلیمی دستورلری» اثری «افغانستان اؤزبېکلری ملي غايه‌سی» دستورى و «افغانستانده اؤزبېک تیلی و ادبیاتی تعلیم قاعده‌لری» دستورى دېه بېلگيلنگن ایکی بؤلیمدن عبارت معنوي و معرفي یؤنه‌لیش بؤیجه آلیب باریلگن علمي تدقیقات نتیجه‌لری جمع‌لنگن علمي-عامه‌باپ اثر دیر .

مذکور علمي-عامه‌باپ اثر افغانستان و اؤزبېکستان اؤزبېکلری نینگ اېزگو نیتلرده عملگه آشرگن ایلك رسمي همکارلیگی نینگ ایجاد محصولیدیر . اوشبو دستورلر حاضرگی کونده افغانستان اسلامي جمهوریتی ده اؤقتیله ياتگن اؤزبېک تیلی و ادبیاتی اؤقتیش تعلیم تیزیمی نینگ قاعده‌لرینی و طلبلرینی ینگچه اصولده تکامللشتیریش و موافقلاشتیریش مقصدیده یره‌تیلگنینی دقتگه آلیشینگیزنی تکلیف قیله‌میز .

دنیا نینگ برچه مملکتلریده یشاچی بوتون اؤزبېکلر اوچون مشترک بؤلگن اؤزبېک ذهنیتی، منعویتی، معرفتی، تیلی و ادبیاتی عمومی ترتیب قاعده‌لری و طلبلری اوشبو دستورلرده بېلگیلب بېریلگن ینگ اؤقوو تیزیمی شکلیده افغانستان اسلامي جمهوریتی ده هم جاري قیلینیشینی امید قیله‌میز .

اثر نینگ «افغانستان اؤزبېکلری ملي غايه‌سی» بؤلیمیده، مؤلف تامانیدن آلیب باریلگن افغانستان اؤزبېکلری نینگ سیاسی-اجتماعی حیاتی حقیده‌گی علمي تدقیقاتی و کؤپ ییللیک شخصی ایزلنیشلری نتیجه‌سیده انیق‌لنگن افغانستان اجتماعی-سیاسی حیاتیده حل قیلینیشی جوده ضرور بؤلگن دالضرب مسألر مجموعی عکس اېتتیریلگن .

افغانستان تعلیم تیزیمیگه ماس و موافق طرزده، اؤزبېک تیلی و ادبیاتی تعلیم قاعده‌لری و طلبلری نینگ تکامللشتیریلگن شکلی «افغانستانده اؤزبېک تیلی و ادبیاتی تعلیم قاعده‌لری» دستوریده عکس اېتتیریلدی . کؤپچیلیک افغانستانلیک اؤزبېک تیلی و ادبیاتی اؤقوچیلری نینگ تکلیف و ایستکلریگه کؤره، افغانستانده اؤزبېک تیلی و ادبیاتی اؤقتیش تعلیم تیزیمینی رواجلنتیریش مقصدیده ینگچه اؤقتیش اصولی تطبیق قیلینیشی اوچون برچه دنیا اؤزبېکلری اوچون مشترک بؤلگن اؤزبېک تیلی و ادبیاتی اؤقتیش نینگ

اوزبېکستان دولت تعليم استندردلری نینگ ینگى دستوریده قبول قیلینگن کونیکمه لری و قولنمه لریگه تیهنگن حالده، افغانستان شرط و شرایطلریگه کوره مخصوص قیته ایشلب چیقیدى و افغانستان تعليم تیزیمیگه ماسلشتیریپ موافقلاشتیریلدى.

«افغانستانده اوزبېک ملي غايه سي و تيل تعليمي» ناملى دستورلر مجموعى اوزبېک ملتى نینگ تاريخى، اجتماعى-سیاسى حیاتىنى، تیلینى و ادبیاتىنى حرمت قیلووچى، آته و بابالری روحیگه و اوز تیلیگه صداقتلى بولیب همیشه دقت مرکزیده اوشلب تورووچى مخلصلرنینگ توصیه لرینى کوزده توتگن حالده توزیب چیقیدى. اوشبو اثر یره تیلیشیده بیزگه روحى کوچ و الهام بغیشله گن افغانستانلىک و اوزبېکستانلىک دؤستلریمیز، کسبداشلریمیز و شاگردلریمیز نینگ قیمتلى توصیه لری، مصلحتلری و معنوی دستکلری اوچون تشکرلریمیزنى و چېکسيز متتدارچیلیگیمیزنى بیلدیره میز. معنوی دستکلری و جوده مهم علمى مصلحتلری اوچون اوزبېکستانلىک تینقلى تیلشناس عالم، بیر قنچه اوقوو درسلیکلر مؤلفى پروفیسور-دوکتور قازاقباى یولداشوف گه، تینقلى اوزبېکستانلىک پیداگوگ-پسیکولوگ دوکتور محمود یولداشوف گه و بیر نچه ییللردن بویان افغانستانده اوزبېک تیلی و ادبیاتىنى رواجلتیریش یولیده جانبازلىک کورسته یاتگن محترم استادلر سید محمد عالم لیب و نورالله آلتای جنابلری گه علیحده و صمیمى متتدارچیلیگیمیزنى اظهار قیله میز. شو بیلن بیرگه اوز مبلغى عوضیگه کتابنى چاپ ایتیشنى عملگه آشیرگن و افغانستان اوزبېکلری بیلن تېلفون و کمپيوتر آرقه لى علاقه اورنه تیشده عملى یاردم کورستگن خیر محمد سلجوقى اوکه جانیمیز نینگ خدمتلىرى، افغانستان معارف وزیرلیگیده اوزبېک تیلی بولیمى نینگ طلب و قاعده لرینى موافقلاشتیریش ایشلرینى آلیب باره یاتگن اتوب الله قویاش کبى شاگردلریمیز، دؤستلریمیز و اوکه جانلریمیز گه تشکرلریمیزنى اظهار قیلش بیلن بیرگه بو کتاب یازیلیشیده و متلرنى عرب املاسیگه اوگیریشده بیر نچه ییلدن بویان بی واسطه اشتراک اېتگن اقتدارلى شاگردلریمیزدن عبدالبصیر ایلغار نینگ کته عملى خدمتلىرى اوچون متتدارچیلیک بیلدیریش اورینلى. افغانستان تورکلری مدنى فدراسیونى (فتتا) تامانیدن کورسه تیلگن مادى و معنوی دستکلرنى هم اعتراف ایتیش بیزگه کته شرف بغیشله یدى

اوزبېکستان و افغانستان دولتلری و خلقلری اورتە سیده گى دؤستلىک و قرداشلىک ابدى بولیشىنى آرزو و امید قیلش بیلن بیرگه بو دؤستلىکنى اسره ب-آوه یلب پرورش قیلش هر بیریمیز نینگ انسانلىک وظیفه میز اېکنلىگىنى ینه بیر بار تأکیدلماقچیمیز. خلقلریمیز اورتە سیده حرمت و احترام بار اېکن، دولتریمیز نینگ و ملتیمیز نینگ کېله جگى برحیات، اونینگ استقبالى نورلى و چراغاندیر. هر بیر اوزبېک نینگ اوز تیلینى کوز قاره چیغیدېک اسره ب-آوه یلشى اونینگ انسانی بورچیدیر. هر بیریمیز اوزبېک تیلیمیزنى اوز آنه میزدېک حس اېتیب، تیلگه نسبتاً اعتبارلى بولیب، داىما حرمت بیلن مناسبتده بوله یلیک و

صحبتلشه ياتگنده صاف اۈزبېك تيلیده سۈزلىشىشگه عادتلنه يلىك. بوگونگى زمانده تيليميز نينگ جمعیتده گى موقعینی ینه ده يوكستيريشگه اۈز حصه ميزنى قۈشه يلىك. زېرا، تيل - ملت قیافهسى نينگ بير بۈلگى دير. تيلگه اعتبار - بو اېلگه اعتبار دير. دنيا كۈز آلدیده افغانستان اسلامي جمهوریتی ده اۈزبېك تیلی نينگ موقعی ینه ده يوكسك بۈلېشى اوچون اۈز حصه سینی قۈشه ياتگن برچه استادلرگه، اكه و اوكلر بيلن بيرگه آپه و سينگيللر يميزگه ساغليک-سلامتليک ايستب، اولر نينگ علمي يوتوقلر بيلن بيرگه ملي ظفرلرگه هم اېریشيشلرينی يره تگن اېگه ميز يالغيز الله دن تيلب قاله ميز.

حرمت و احترام بيلن،

نصرالله اۈغلى شهرت برلاس

اۈزبېكستان - تاشكېنت.

«افغانستان اۋزبېكلى ملي غايهسى» دستورى

۱- بۇلىم

كىرىش

بىر - بىرى بىلن رقابت قىلووچى دولترنىنگ افغانستان ايچكى سياستىگه ارەلشووى نتيجه سيدة بو مملكتده تورلى خيل ايچكى نزاعلر اۋرته گه چيقه ريلدى، بې حساب قوراللى تۇقنشوولر يوز بېردى و ميليونلر چه بې گناه انسانلر قوراللى تۇقنشوولر نتيجه سيدة نابود بۇلدى و دنيانىنگ اېنگ گۇزەل طبيعتىگه اېگه اۋلكه ويرانه گه ايلنتيريلدى. دهقانچىلىك قىلىپ يورگن، تجارتده سودا-ساتىق قىلىپ كون كېچيره ياتگن و صناعتده ايشلب روزگارلرني تېبره ته ياتگن عادي خلق نىنگ تىنچلىگى بوزيلدى. افغانستان نىنگ دولت تىزىمى برباد قىلىنىشى عاقبتىده تىنچلىك و فراوانلىكده يشه ياتگن آدملىر قۇلىگه قورال آلىپ عايله لرني حمايه قىلىشگه مجبور بۇلدى. انسانلر كۇنگلىگه اېسه كين، عداوت و بىر-بىرىدن اۋچ-قصد آلىش كى علتلر اۋرنه شىب آلدى.

قورال ساتىش نىنگ بازارى قه پېر ده چقان؟

الته اوروش بۇلگن جايدة. شو سببلى افغانستان، كېيىنگى ۳۵ يىل ايچىده دنيانىنگ قورال ايشلب چىقرووچى دولترنىنگ قورال ساته ديگن بازاريگه ايلنتيريلدى. اۋق آتر قوراللى ساتىلىشيدن توشه ديگن بىر نېچه تريليون داللىك مبلغلر كىملرنىنگدير چۇنتىگىگه توشدى. انسانلر اۋلىمىگه و مىنگلر چه عايله لرنىنگ فاجعه سىگه سببچى قورال نىنگ ساتىلىش جايى بۇلگن «اۋلىم بازاريدين» توشه ديگن درآمدلر اېسه، سياسى اۋيىنلر ياردميده كىملرنىنگدير بختلى و فراوان يششىگه واسطه بۇلدى. بو درآمدلر عوضىگه كىملرنىنگدير دولترنى دنيانىنگ اېنگ باى آدملىرى يشه يديگن جايلىر دېپه مدح اېتىلدى. كىملردير بې گناه انسانلرنىنگ اۋلىمىگه سببچى بۇلگن قوراللىنى ساتىش يۇلى بىلن تاپگن مبلغلر عوضىگه اۋزلرني دنيانىنگ اېنگ باى آدمى صفتىده برچه گه تىتىب، بايلىكلرني عالمگه كۇز-كۇز قىلدى.

افغانستان خلقى نيمه گه اېرىشدى؟

بېچاره عادي خلق اۋلىم، مصىبت، غم، تشويش چنگالىگه محكوم قىلىندى. قورال بازاري نىنگ اېنگ خريدارگير اشتراكچىسى بۇله ياتگنى يېتمه گندېك، افغانستان ناركوتىك (مخدره، اويوشتيرووچى) ماددهلر ايشلب چىقرووچى و ساتووچى دولت صفتىده دنيانىنگ اېنگ كته «اۋلىم ساتىش بازارى» گه ايلنتيريلدى.

چاره سیز قالگن عادي خلق اېسه ینه اؤلیم، وحشیلک و بختسیزلیک حکم سورگن «بازار نینگ» اشتراکچیلری بؤلیب قالدی.

۳۵ ییلدن بویان مملکت ایچکریسیده دوام اېته یاتگن اوروش، خلق نینگ عمومی کیفیتینی و احوالینی حقیقتدن هم شوندهی اینجلی وضعیتلرگه آلیب کېلدی. افغانستانده دوام اېته یاتگن اوروش و بېقرارلیک سببلی او یپرده یشه یاتگن کؤپچیلیک عوام خلق نینگ معماسی فقط نان تاپیش و تیریکچیلیگینی اسره شدن عبارت بؤلیب قالدی. بوندهی احوالگه اعتبار قیلمسلیک نینگ اؤزی، نه فقط بې گناه انسانلر اؤلیمگه قیلینگن اعتبارسیزلیک و حرمتسیزلیکدیر، بلکه انسانیتگه قرشی قیلینه یاتگن بویوک بیر جنایتگه هم اینده مسدن شریک بؤلیش بیلن تېنگ دپه بهالنامغی اؤرینلی بؤلر اېدی.

حاضرگی کونده بوندهی ناخوش وضعیت نه فقط افغانستانده، بلکه دنیانینگ کؤپچیلیک تینچ و فراوان یشه یاتگن مملکتلریده هم یوزه گه چیقیشی ممکن. حاضرگی گلوبالیشوو (گلوبالیزاسیون، جهانیشوو) دوریده افغانستانده گیدېک اچینرلی وضعیتگه توشیب قالیشدن دنیانینگ هېچ بیر دولتی کفالتلنمه گن دورده یشه یاتگنلیگینی هېچ کیم اونوتمسلیگی کېره ک. چونکه اؤز منفعتلرینی کؤزلب باشقه دولتلر ایچکی ایشلریگه اره لشه دیگن تشقی کوچلر تامانیدن دنیانینگ کؤپچیلیک دولتلریده یوزه گه کېلتیریله یاتگن قوراللی تۆقنشوولر بونگه مثال بؤلماقده.

شونیسې انیق که، اوروش و ظلم حکم سورگن جایده اقتصادی یؤقسیللیک و سیاسي تنگلیک وضعیتینی کېلیب چیقیشی، عادي خلق نینگ ایشسیز همده قشاق بؤلیشی و مملکت ویرانه گه ایلنیشی مقرر دیر. بو هم افغانستان مثالیده اؤز کؤزینگیز بیلن کؤریب تورگن و انکار اېتیب بؤلمه یدیگن حقیقتلردن بیرى بؤلیب قالدی.

اوزاق دوام اېتگن اوروش طفیلی افغانستان خلقی نینگ اکثریتی دولت قانون-قاعده لریگه ایشانمه یدیگن احوالگه آلیب کېلیندی. نتیجه ده، افغانستانده برچه ساحه لرده معمالر یوزه گه چیقدی و بونگه یېترلیچه مثاللر موجود. مثلاً:

۱. مملکتده اقتصادی فراوانلیک یوقالدى،

۲. تیریکچیلیک اوچون کېره کلی بؤلگن اېر کینلیک یوقالدى،

۳. اجتماعي ترتيب انتظام‌نینگ نظارت قیلینیشی یوقالدى،

۴. آدم‌لرگه خاص عادي گينه انساني حضور-حلاوت یوقالدى،

یعنی، عادي خلق و دولت باشقروو تیزیمی تشقی کوچلر تأثیریده اوشبو کورسه‌تیلگن معمالرگه اعتبارسیز بولیب یششگه مجبور قیلینگنلیگی یشیریپ بولمه‌یدیگن اچیق حقیقتگه ایلنگن. بونینگ اساسی سبیلری اېسه اولاً:

۱. اسلام دینینی نقاب قیلیب آلگن شووینیست (متعصب)لر و تیرووچی گروهلر اوزلری‌نینگ غرضلی و یاووز نیتلرینی یشیریش مقصدیده افغانستان‌نینگ عادي عوام خلقینی قورقوو و دهشتگه محکوم قیلدی. قورقیتیش و تهدید قیلیش یولی بیلن مملکتده‌گی قانونسیزلیک و ظلمگه نسبتاً محلی خلق اعتبارسیز بولیب یششگه آلیب کپلیندی. یعنی عادي خلق مملکت ایچکریسیده قیلینه‌یاتگن برچه ناحق‌لیکلرگه نسبتاً آوازینی چیقرمه‌ی اینده‌مسدن یششگه مجبور قیلیب کپلیندی.

۲. بعضی بیر ناپاک نیتلی غرضلی کیمسه‌لر افغانستان‌نینگ یقین اؤتمیشیده، اگر اونینگ شخصی ایستگی عملگه آشمسه، مملکتده ینه اوروش دوام اېتیشی ممکنلیگینی و اؤز مقصدی یولیده حتی که افغانستان خلقی‌نینگ آسایشته‌لیگینی هم بوزیش قۇلیدن کپلیشینی تهدیدلر بیلن اعلان قیلیب، دنیاگه جر سالردی. بونده‌ی ساخته سیاستچیلر افغانستان اؤتمیشیده عادي عوام خلقینی قورقیتیش و اونگه تهدید قیلیش یولی بیلن سیاسی لوازم‌لرگه اېگه بولیب افغانستان سیاسی صحنه‌سیگه هم چیقیب آلگن اېدیلر و اؤز نیرنگلرینی کؤپ مرته کورستگن اېدیلر. بېچاره عادي خلق شدتلی کوچ ایشله‌تیلیشیدن و قوراللی تهدیدلردن قورققن حالده دهشت ایچیده یششگه مجبور قیلینگن اېدی. افغانستانی ایچکی سیاسی بوزغونچیلیکگه بیتکله‌گن عنصرلر‌نینگ اؤتمیشده کورستگن نیرنگلری و قیلیمیشلری عوضیگه مملکت ایچکریسیده چیققن اوروش طفیلی حاضرگی کونگچه هم عادي عوام خلق عذاب و عقوبتده و غم-تشویشده یششگه محکوم قیلیندی.

۳. افغانستان تاریخیده اؤز دولتی‌نینگ و اؤز خلقی‌نینگ ایشانچینی سوء استعمال قیلیش آرقه‌لی یالغان یوللر بیلن یوکسک دولت لوازم‌لرینی اېگلگن و بو ایشانچنی ناپاک ایشلرده قوللنیب اؤز شخصی منفعتلریگه اېریشگن عملدار شخصلر‌نینگ اؤتمیشده‌گی قیلیمیشلری عاقبتیده افغانستان اجتماعي و اقتصادي وضعیتی ناچار احوالگه آلیب کپلیندی.

۴. افغانستان اؤتمیشیده دولت نینگ یوکسک لوازملریده ایشله گن بعضی ناپاک نیتلی عملدارلر اؤز شخصی منفعتلریگه اېریشیش یؤلیده، حتی که افغانستان دولت قانون-قاعده لرینی و ترتیبلرینی هم معلوم بیر طایفه لر نینگ یا که اؤزیگه تېگیشلی قبیله لر نینگ فایده سیگه ایشله تیش بیلن عادی خلق ایچیده هر خیل ضدیتلر کېلتیریب چیقریب افغانستان نینگ تشقی و ایچکی سیاسی وضعیتگه یامان تأثیر اؤتکزیب کېلدی.

۵. افغانستان اؤتمیشیده یوقاری دولت لوازملریده ایشله گن بعضی بیر عملدارلر نینگ آچکؤزلیگی، فهمسوزلیگی، فراستسوزلیگی همده ناپاکلیگی عاقبتیده افغانستانده اویوشگن جنایتچی گروهلر یوزه گه چیقدی. غرضی، نیتی ناپاک کیشیلر تامانیدن قیلینه یاتگن عدالتسوزلیکلر سببلی، نه فقط دولت نینگ مادی بایلیگی و عادی خلق نینگ مال-ملکی، بلکه آدمزاد نینگ اېنگ کتّه بایلیگی بؤلیمیش معرفتی بیلن بیرگه منعوتی هم تالان-تاراج قیلینگنلیگی، اعتراض قیلینمه یدینگ حقیقتگه ایلندی.

همجهتلیک و دخلدارلیک توشونچه لری

آدملرده اؤز ملتی نینگ حاضرگی احوالیگه نسبتاً دخلدارلیک حسی بؤلّمسه و اولر اؤز ملتی نینگ اؤتمیشی بیلن کېله جگیگه نسبتاً بی فرق بولیب یشه سهرلر، بونده ی مملکتده اجتماعی نظارت میکانیزمی ایشلمه یدی. نتیجه ده، دولت ایچکریسیده یشاوی خلق ایچیده اجتماعی ترتیبسوزلیکلر و آدملر اؤرته سیده اؤزارا کېلیشماوچیلیکلر کېلیب چیقهدی، بونده ی غلیانلر هر قنده ی ملت اوچون هلاکتلیدیر.

مملکت ایچکریسیده یوزه گه چیقن اجتماعی ترتیبسوزلیکلر و آدملر اؤرته سیده گی ایچکی نزاعلر نینگ انسانلر اؤلیمیگه سببچی بولیشی، نه فقط هر بیر انسان نینگ دولت قانونلریگه همده اقتدارده گی حکومتگه نسبتاً حرمتی و ایشانچی نینگ یوقالیشیگه آلیب کېلهدی، بلکه مملکت ایچکریسیده پراکنده لیک و ایچکی نزاعلر عاقبتیده قوراللی توقنشولر هم چیقیشیگه سببچی بوله دی.

مملکت ایچکریسیده گی کؤپچیلیک شخصلرنی بیر غایه اطرافیده بیرلشیب، اولر اؤز ملتی نینگ همده اؤز وطنی نینگ اقتصادی و سیاسی احوالیگه اعتبارلی بولیب دخلدارلیک حس تویغوسی ایچیده یششگه اونده یدینگ اېنگ اساسی مسأله لر بو:

۱. هر بير آدم نېنگ شخصي اېركينلىگى او يشه ياتگن دولت نېنگ قانونيده تن آلىنىشى بيلن بيرگه هر تامانلمه تۇغرى ايشلب چىقىلگن دولت دستورلى اساسيده حمايه قىلىنىشى اجرا اېتىلىشى؛

۲. دولت تامانيدن كفالتلنگن اجتماعي ترتيب همده قانون اُستوارلىگىنى بهاله يديگن اجتماعي انتظام قنچه ليك درجه ده قانونگه ماس روشده ايشله ياتگىنى نظارت قىلىشده، مملكت نېنگ اقتدارده گى حكومتي عملگه آشيره ياتگن ايچكى و تشقى سياستى اۋرنى جوده مهملىگى؛

۳. حكومت، اۋز خلقىنى قانوني يۈل بيلن حمايه قىله ياتگنلىگىنى و بو جرياننى دولت قانونيگه كۈره تۇغرى عملگه آشيره ياتگنلىگىنى نظارت قىلىش كېى مسأله لرده دولت نېنگ اجرا تيزىمى نېنگ حركتلرېنى بېلگىلاوچى دولت قانونى نېنگ شكلى عموم انساني حقوق معيارلرېگه كۈره ايشلب چىقىلگن بۇلىشى؛

۴. حكومت، دولت قانونلرېگه كۈره ايشله ياتگن بۇلسه، اونده دولتنى باشقره ياتگن حكومت نېنگ سياستېگه نسبتاً عادي انسانلر نېنگ فداكار بۇلىشى تامينلنهدى و خلق نېنگ اعتباريده حكومت گه نسبتاً ايجابي اجتماعي فكر توغىلىشىگه وسيله بۇله دى.

انسان و جمعيت توشونچه لرى

هر بير ملت نېنگ ايستگى و آرزوسى اۋز دولتيده عدالتلى اجتماعي ترتيب اۋرنه تىلگن، اقتصادي تاماندىن رواجلنگن، سياسي برقرارلىگى تامينلنگن اېركين و فراوان جمعيتنى قوريشدن عبارتدير. كۈپچىلىك انسانلر نېنگ محنتلرى عوضېگه اېرىشىلگن يوتوقلر اساسيده بارلىغىنى دوام اېتيره ياتگن دولت نېنگ اقتصادىنى رواجلنتيره شگه قره تىلگن حركتلر و خلق نېنگ تورموشىنى فراوان و آسايسته قىلىشگه قره تىلگن حركتلر اېنگ اوللا دولت تامانيدن رېجه لشتيرىلگن اصلاحات دستورلرېگه كۈره عملگه آشيره يلىشى لازم.

دولت نېنگ اصلاحات رېجه سى و دستورىنى عملگه آشيره يلىش اوچون اېسه مملكت نېنگ ايچكى تىنچلىگىنى، آسايسته ليگىنى هر خيل تشقى كوچلر نېنگ ياووز نيتلى حركتلرى تائيريدن و ايچكى نزاعلر عاقبتيده كېلىب چىقه ديگن سياسي بېميرىلىشلردن حمايه قىلىش ضرور. بونېنگ اوچون اېنگ اوللا مملكت ايچكريسيدده عدالتلى اجتماعي ترتيب اۋرنه تىلگن بۇلىشى لازم.

دنياده گى كۈچىلىك دولترنىنگ تاريخىگه نظر ساليب قره گنمىزده، عجايب بير خصوصىتنى انىقلىشىمىز ممكن. دىپىرلى برچه دولترنىنگ اۋز حُرّيتىنى يۇقاتىشىگه و باشقه بير دولتگه قره م بۇلىب اۋز اېركىنى قۇلدىن بېرىشىگه اساسى سببلر بو:

۱. مملكت ايچكرىسىده گى يشاۋچىلرنىنگ اجتماعى حمايه سىزلىگى و حكومت تامانىدىن اۋز خلقىگه نسبتاً قىلگن عدالتسىزلىكلرى نتيجه سىده كېلىپ چىققن سياسى بېقرارلىك بىلن پراكندهلىك عاقبتىده دولتنىنگ حُرّيتى يوقالدى و باشقه بير كوچلىراق دولتگه قره م بۇلىپ قالدى. چونكه عدالتسىزلىك بۇلگن جايدىده حقوق و اخلاق معيارلرىگه رعايه قىلىش تامينلنمگن بۇلدى. بو وضعيت انسانلرنىنگ دولتگه نسبتاً نىفرتىنى اۋىغاتىدى. نتيجه ده دولتنى حمايه له يديگن اساسى كوچ بۇلگن خلقده دولتنى حمايه قىلىش حس و تويغوسى يۇقالدى.

۲. عدالتسىزلىك طفىلى دولت تىزىمىده گى حقوق و اخلاق مىكانىزملرى ايشلمه گن جمعيتده اجتماعى ترتيبسىزلىك كېلىپ چىقىشى انىق و ايچكى نزاغلرنىنگ سورونكه لى توس آلىشى عاقبتىده خلق پراكنده بۇلدى، مملكت حدودلرى پرچىلنهدى ياكه تشقى كوچلر تاثيرىده دولت هم، اونىنگ خلقى هم اۋز حُرّيتىنى يوقاتىدى.

۳. عدالتسىزلىك حكم سورگن جايدىده يشه ياتگن آدملىردى دولت تىزىمىگه نسبتاً ايشانچسىزلىك بىلن ناراضىلىك كېلىپ چىقه دى. سببى آدمزاد هر قنده ي جسمانى قىينچىلىككه برداش بېرىپ چىده شى ممكن، لېكن روحى و معنوى عدالتسىزلىككه نسبتاً بى فرق بولالمىدى.

بونده ي ناخوش وضعيتلرده هېچ بير غايه جمعيتنى جىپسلىشتىرىپ، ترقيات سىرى يېتكلىه ي آلمىدى و آخر عاقبتىده ايچكى نزاغلر ياكه تشقى كوچلر تاثيرىده دولت تىزىمى برباد بۇلدى ياكه مستملكه گه ايلنهدى. اۋز مستقلىگىنى يوقاتگن خلق تقدىرى اۋزگه دولترگه باغلىق بۇلىپ قالدى. خلق اېركىنلىگىنى و مملكت حُرّيتىنى ينه قىته قۇلگه كىرىتىش اېسه مشقتلى و اوزاق تاريخى جرياننى تقاضا قىلهدى. سببى عدالت بو جمعيتنىنگ بنىادى و پاى دېوارىدىر. ملت نىنگ ملت بۇلىشىده عدالت اېنگ مهم بىرلىشتىرووچى عامل. عدالت بۇلمه گن و عدالت تويغوسى يكسان قىلىنگن جايدىده ملت بۇلمىدى، جمعيت قوملرگه پرچىلنېب كېتهدى. عدالت بۇلمه گن جايدىده نه دىن، نه ملت، نه مدنيت و نه منعويت بولهدى. بويوك صاحبقران امير

تېمور «کوچ عدالتده» دېگن توشونچه سی بیلن عالمی ضبط قیلگن. عیناً منه شو عدالت سببلی اونینگ نامی دنیا تاریخیده و انسانیت تفکریده اؤچمه ی ابدی یشیدی.

عدالتلی اجتماعی ترتیب قاعدهلری

دنیاده بؤله یاتگن سیاسی و اجتماعی وضعیتلرنی حسابگه آلگن حالده، افغانستان اؤزبېکلری هم دنیا نینگ برچه دولتلیده بؤلگنی کبی، اؤزلری نینگ ملي آنگینی و ملي اؤزلیگینی اسره شی لازم. عیناً منه شو حق و حقوقلرنی عملگه آشیریش اوچون شرط بؤلگن حرکت، ملي عدالتنی تأمین قیلیش دپه بهالنامی ضرور. جمعیتده «عدالتلی اجتماعی ترتیب» اؤرنه تیلیشی اوچون ضرور بؤلگن عامللر بو:

۱. مملکتده حقوق و اخلاق معیارلریگه رعایه قیلیشنی تأمینلشگه قادر بؤلگن «نظارت قیلوچی تیزیم» شکلنگن بؤلیشی لازم؛

۲. «نظارت قیلوچی تیزیم» نینگ ثمره لی ایشلب توریشینی تأمینلهدیگن «نظارت قیلوچی تیزیمی حرکتلتیروچی میکانیزم» شکلنگن بؤلیشی لازم؛

۳. جمعیتده «عدالتلی اجتماعی ترتیب» اؤرنه تیشگه قادر بؤلگن «نظارت قیلوچی تیزیم» نی ایشلتهدیگن «نظارت قیلوچی تیزیمی حرکتلتیروچی میکانیزم» نینگ شکلنیشی اوچون جمعیت نینگ عمومی بیلیم سویه سی و خلق نینگ باسیم کؤپچیلیگی نینگ منعوتی یوکسک بؤلیشی شرط؛

۴. «عدالتلی اجتماعی ترتیب» نی اؤرنه تهدیگن «نظارت قیلوچی تیزیم» و اونی حرکتلتیروچی میکانیزم نینگ ثمره لی ایشلشی آدملرنینگ اؤز جمعیتیده گی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی وضعیتیه گه دخلدارلیک حسیگه عضوی باغلنگن؛

۵. توشونچه لری عموم ملی غایه نېگیزیده اؤز ملتی نینگ منعوتیدن آذیقنلپ یوکسلگن و اؤز وطنی نینگ رونقیگه بؤلگن دخلدارلیک حسی اساسیده کیشیلیگی شکلنگن شخصده اراده کوچلی بؤله دی. اراده سی کوچلی آدم گینه اؤز خلقی نینگ اجتماعی و سیاسی معمارلیگه نسبتاً دخلدارلیک حسی بیلن یششنی عملگه آشیره آله دی؛

۶. بیلیمی و منعویتی یوکسک کیشیلر نینگ بیریکیمی اراده کوچی بیلن دخلدارلیک حسی جوش اوریب تورگن آدملر جماعه سینی تشکیل قیلگن حالده اؤز مملکتیده «عدالتلی اجتماعی ترتیب» نی اؤرنه تیشگه قادر بؤلیشه دی؛

۷. عدالتلی اجتماعی ترتیب و انتظام اؤرنه تیلمه گن جایده، آدملر اؤزلری یشب تورگن دولت نینگ حکومتیدن ناراضی بولیب یشهیدی. دولت رونقی اوچون اؤزلری نینگ فداکارلیگینی و شخصی ایچکی امکانیتلرینی تۇلیق نمایان قیلمه دیدیلر، یعنی خواجه کورسین، وقت اؤتسه بؤلدی قبیلیده ایش توتیب اؤز ملیتی نینگ و دولتی نینگ اقتصادی، سیاسی و اجتماعی احوالیگه نسبتاً بی فرق بوله دیلر.

۸. اؤز دولتی نینگ و ملیتی نینگ اقتصادی، سیاسی و اجتماعی سیاسی معمالریگه بی فرق بؤلیش، بو اؤزی یشه یاتگن مملکت نینگ دولت تیزی می تامانیدن قیلینه یاتگن عدالتسیزلیککه نسبتاً علاجسیزلیک و عاجزلیکدن کبلیب چیقهدیگن وضعیت. انسانلر نینگ حکومتگه نسبتاً بی فرقلیک و ناراضیلیک کیفیتی هر قندهی دولت نینگ و ملت نینگ بارلیغیگه جدی تهدید بؤلیب حسابلننه دی؛

۹. دولت تیزیمیده حکومت تامانیدن مستحکم عدالتلی اجتماعی ترتیب اؤرنه تیلسه، آدملرده هر قندهی تشقی تهدیدگه قرشی توره آله دیگن معنوی و مفکوره وی توشونچه شکلننه دی. بوندهی جمعیت نینگ اقتصادی و حربی قدرتی هم کوچلی بؤله دی. شونینگ اوچون حکومت و جمعیت نینگ اساسی اعتباری عدالتلی اجتماعی ترتیبی اؤرنه تیشگه قره تیلگن بؤلیشی شرط.

ملي مقصد

اؤزی یشه یاتگن مملکتده تینچلیک و فراوانلیک قرار تاپیشینی ایستش بو دنیاده گی برچه اؤزبېکلرگه خاص ملي ذهنیت نینگ اساسینی تشکیل ابته دیگن ملي مقصد دیر. اؤزبېکلر ذهنیتیگه خاص بؤلگن غايه وی توشونچه و شو توشونچه گه ماس بؤلگن مفکوره وی اصوللر یاردمیده ملي مقصدگه ابریشیشگه موفق بؤلینه دی. افغانستانده اؤزبېک ملتیه قرشی قیلینه یاتگن برچه ناقانونی حرکتلرنی برطرف قیلش اوچون اؤزبېکلر تامانیدن تشکیل قیلینگن جمعیتلر و اجتماعی تشکیلاتلر فقط مدنی، معرفی و معنوی یول بیلن کورهش آلیب باریشلری ضرور.

افغانستان دولت تیزمیده اېگلله گن لوازمینی سوءاستعمال قیلووچی بعضی عملدار شخصلرنینگ مملکت ایچکریسیده یره تگن صناعی تۇسیقلریگه، جنایی گروهلریگه و باشقه ملتر ایچیده اؤزبېکلرگه نسبتاً عداوت چیقیشگه حرکت قیلهدیگن عنصرلرگه قرشی عدالتنی طلب قیلش یؤلیده کوره شه دیگن کوچلی ملي اجتماعي اویوشمه لر، جمعیتلر و تشکیلاتلر یره تیلیب افغانستانده یشه یاتگن اؤزبېک خلقی نینگ ملي رواجلنیش دستوریه اساسلنگن حالده ایش آلیب باریشلری لازم. بو ساحه ده ایش آلیب باره دیگن اویوشمه لر، جمعیتلر بیلن تشکیلاتلرنینگ حرکت قۇللنمه لریده و نظاملریده کورسه تیلیشی ضرور بولگن مسأله لر اساساً:

۱. اجتماعي معمالرني حل اېتیش دستورى،

۲. سوادسیزلیککه قرشی کوره شیش دستورى،

۳. ملي اؤزلیکنی انگلش دستورى،

۴. ملي مدنیت و معرفتنی رواجلنتیریش دستورى،

کبی مسأله لر اوستیده کېنگ قمراولی تدقیقات ایشلری آلیب باریلیشی انابتگه آلینگن بؤلیشی ضرور. یعنی بو دستورلر افغانستان اؤزبېکلری نینگ ایچیدن چیقن ضیالی و انصافلی کیشیلرنینگ بیلیم و تجربه لریدن فایده لنگن حالده قبول قیلینگن قۇللنمه لر اساسیده بجریلیشی شرط. اېنگ مهمی، اهالی ایچیده گی و دولت تیزمیده گی جوده مهم حیاتی معمالرگه دقت اېتیلگن حالده عملگه آشیریلیشی ضرور.

افغانستان اؤزبېکلری نینگ ملي حق حقوقلرینی تأمینلاوچی عدالتلی اجتماعي تیزیمنی اؤرنه تیش اوچون کېره کلی بؤلگن حرکتلرنینگ ملي عدالتنی تأمینلاوچی قاعده لرینی برپا اېتیش و بو ساحه ده ایش آلیب باریش اوچون کېره کلی قاعده لر بو:

۱. «ملي تېنگلیکنی تأمینلاوچی اساسی قاعده»،

۲. «ملي و مدنی قدریتلرنی بېلگیلاوچی اجتماعي قاعده»،

۳. «ملي و مدني حق-حقوقلر نينگ قاعده سي»،

کبي قاعده لر مجموعيدن عبارت بؤلگن اجتماعي ترتيب «ملي عدالت قاعده لري» دپه قبول قيلينيشي شرط.

افغانستانليک اؤزبېکلرگه نسبتاً ملي عدالت نينگ دولت قانون و قاعده لرگه کوره ايشلشيني نظارت قيله ديگن معنوي و مدني مسأله لرنی خلق ايچيده ترغيب قيليش نيتيده فعاليت کورسته ديگن اويوشمه لر، جمعيتلر بيلن تشکيلاتلر نماينده لري:

۱. اؤقیتووچي و استادلر،

۲. اؤقيميشلي و سوادلي کيشيلر،

۳. حياتي تجربه گه اېگه ياشي اولوغ نوراني ياشده گي کيشيلر،

۴. ملت و کيللري و دولت لوازميده ايشله ياتگن شخصلردن تشکيل تاپگن بؤلوشي ضرور.

افغانستانليک اؤزبېکلر نينگ ملي حق-حقوقلري افغانستان دولتي نينگ قانونلريده کورسه تيلگن ترتيبگه کوره ماس روشده تامينلنه ياتگني و اجرا اېتيله ياتگني، اوشبو ملي عدالت قاعده لريگه اساسلنگن حالده آليب باريله ديگن اجتماعي و سياسي حرکتلر بيلن نظارت قيلينيشي شرط.

بخت و اېرکينليک توشونچه لري

انسانيت تاريخيدن معلوم که ابتدائي جمعيتلر دوريدن اعتباراً، يعني آدملرده اجتماعي آنگ شکلنه باشلشي بيلن، اولر بختلي حيات کېچيره ديگن فراوان جمعيتني آرزو قيليب يشه ماقده.

بختلی حیاتی تاملینه‌دیگن فراوان جمعیت اؤز-اؤزیدن پیدا بؤلمه‌یدی. انسان اؤزی‌نینگ ابرکین و فراوان یشی یولیده‌گی ابرگو مقصدلرینی عملگه آشیریش اوچون کبره‌کلی بؤلگن اؤزی یشب تورگن مملکت حدودلرینی ایچکی و تشقی غایه‌وی تهدیدلردن اسره‌شی هم کبره‌ک. بونینگ اوچون قوییده‌گی مسأله‌لر جوده مهم توشونچه‌لر بولیب حسابلنده‌دی:

۱. قنده‌ی ملت و قنده‌ی عرق (نژاد) نماینده‌سی بولیشیدن قطع‌نظر، انسانلر‌نینگ برچه‌سی بختگه و فراوانلیککه اینتیلده‌دی. بخت بو نه‌فقط انسان‌نینگ مادّی و معنوی احتیاجلری‌نینگ بوتونله‌ی قاندریلگن حالتی، بلکه اونینگ روحیتیده اؤزی ایسته‌گن جایده قورقووسیز و ابرکین یششگه بؤلگن ایشانچ حسّی‌نینگ هم موجودلیگیدیر؛

۲. انسان، بختلی بولیشی اوچون ابرکین بولیشی، ابرکین بولیشی اوچون اېسه اولّا اونینگ شخصی حیاتی و شخصی فکری مستقل بولیشی کبره‌ک. هر بیر انسان‌نینگ شخصاً و فکرّاً مستقل بولیشی‌نینگ اساسی مضمون-ماهیتی و بو حیاتده یششیدن مقصدی هم «اؤز تقدیریگه اؤزی اېگه» بولیشدن عبارتدیر. عیناً منه‌شو «اؤز تقدیریگه اؤزی اېگه‌لیک قیلیش» حق‌حقوقینی حمایه‌لب بیلگن انسان‌گینه ابرکین و مستقل کیشی بولیب حسابلنده‌دی؛

۳. انسان، اؤز ملي غايه‌سینی و مفکوره‌سینی حمایه‌قیلیش آرقه‌لی یشب تورگن جاییده فراوان جمعیت قوریش نیتینی حقیقتگه ایلنتیریشی ممکن. بونینگ اوچون هر بیر آدم اؤز شخصی فکری‌نینگ و یشه‌یاتگن حیاتی‌نینگ ابرکینلیگینی اسره‌ب-اوه‌یلب مستحکم‌لب باریشی کبره‌ک؛

۴. ابرکین بولیشی اوچون و اؤز ابرکینی اسره‌شی اوچون قیلگن حرکتلری عوضیگه انسان حیاتی تجربه‌لر آرتتیره‌دی. آلگن بیلیم‌لری و تجربه‌لری اساسیده اېسه «اؤز تقدیریگه اؤزی اېگه‌لیک قیلیش» حق-حقوقینی حیاتی دوامیده ینه‌ده مستحکم‌لشگه اینتیلیشی کبره‌کلیگینی عمری‌نینگ آخیریگه توشونیب باره‌دی؛

۵. هېچ کیمگه قره‌م بولمسدن ابرکین یشش هر بیر انسان‌نینگ حقّی اېکینلیگینی توشونگن، اؤزیگه هم، اؤزگه‌لرگه هم ابرکینلیکنی روا کوره‌دیگن و ابرکین بولیشنی اؤزی‌نینگ شخصی یشش طریزیکه ایلنتیره‌آلگن انسانده شخصی ابرکینلیک حق-حقوقلری حقیده اجتماعی آنگ قالب‌لشگن بوله‌دی؛

۶. شخصاً و فکرأ اېرکينليک حقيده گي اجتماعي آنگ برچه ملتر و برچه جمعيتلرده ايلغارليک کسب اېتگن عموم انساني تفکر نينگ پای دېواری بؤليب حسابلنده دی. زېرا، شخصاً و فکرأ مستقل بؤلمه گن آدم نه فقط اېرکين یشه ی آلمه یدی، او اېرکين فکرله ی هم آلمه یدی. آدملری اېرکين فکرله ی آلمه گن ملت اېسه هېچ قچان فراوان جمعيتنی قوره آلمه یدی؛

۷. بختلی حیات کېچيره ديگن فراوان جمعيتنی توزيش يولیده آدملر اؤزی یشب تورگن دولت نينگ رونقی اوچون فداکارليک بيلن ثمره لی محنت قيليشلری کېره ک بؤله دی. اؤز وطنی نينگ و ملت نينگ رونقی يولیده بختلی حیات کېچيره ديگن فراوان جمعيت توزيش اوچون خدمت کؤرسه تيشنی ايسته گن آدم نينگ ثمره لی محنت قيليشی اوچون اېنگ اولأ او اؤز ايچکی امکانيترلرینی و اېزگو نيتلرینی تؤوليق نمايان قيليب بيليشی لازم. بو حرکتنی فقط روحأ اېرکين و شخصأ حریتی اؤز قؤولیده بؤلگن آدملرگينه عملگه آشيريش نينگ عهده سيدن چيقيب بيله دی.

سياسي و اجتماعي وضعیت

برچه ايلغار فکرده گي انسانلر بيله دی که، باشقه ملتر اوستيدن زؤره وانليک قيليش اساسيده و حددن تشقري کوچه ييب کېتگن ملتپرستليک «شووينيزم» اساسيده کؤريلگن هر قنده ی دولت و بو سياستنی عملگه آشيره ياتگن هر قنده ی مفکوره انقراضگه اوچره یدی.

باشقه خلقلر «پست طبقه لی لر» دېه اته لیب، اولر اوستيدن اؤز ملي اوستوارليگيگه اېگه اېکنليگيگه ايشانيب یششگه اساسلنگن هر قنده ی دولت تيزیمی تاريخأ هلاکتلی اېکنليگيگه سبب - شووينيزم و زؤره وانليک بيلن شدتلی ملتپرستليک افاده اېتووچی عنصرلر اولأ اؤز دولتی ايچکريسیده غليانلر باشله یدی و کؤپلې بې گناه تينچ اهالینی قربان قيليشيده دير. بو جريان عاقبتیده قاقچينلر نينگ کوپه ييشی و ضيالی طبقه نينگ يوقاتيليشی مقرردير. نتیجه ده، بونده ی جايدة دولت تيزیمی انقراضگه مبتلا بؤله دی. ملتپرست زؤره وانليک بيلن قيلينه ديگن شدتلی حرکت کوچی شو قدر ياووز کوچ که، بو کوچ اونگه دوچ کېلنگلر اوچون هم، اونی باشقه لرگه قره ته ياتگنلر اوچون هم نه قدر خوفلی اېکنليگینی پيقه مسليک ممکن اېمس. بونينگ اثباتینی کؤپ بيللردن بويان ايچکی نزاعلر و قوراللی تؤقنشولر گر دايگه تشلنگن افغانستان مثالیده کؤرماقده سيز.

افغانستانده اۆزبېكلر مينگ يىللردن بويان شو توپراقلرده يشب كېله ياتگن خلقدير. لېكن افغانستان ديه ناملنووچى حدودده يشه ياتگن اۆزبېكلر آخرگى ۲۰۰-۳۰۰ يىلدىن بويان هېچ بير اجتماعى-سياسى حق-حقوقه اېگه بولگن اېمس. افغانستان تاريخاً اۆزبېكلر نينگ اؤز وطنى اېكنلىگى پسند قيلينمەى، مدنى و معرفى قدريتلىرى كمسيتيلگن خلق مقاميده يشب جوده مرگب تاريخى وضعيتلرنى باشيدن اؤتكزيب كېلدى. اۆزبېك خلقى نينگ بې بها ملي، مدنى ميراثى نينگ و بير نېچه مينگ يىللىك تاريخى نينگ بير قسىمى عينا شو حدود بيلن باغلىق اېكنلىگىگه يېتريچە دليل و اثباتلر موجود بوليشيگه قره مەى، بعضى بير ملتپرست كيمسەلر دولت تيزميدن فايده لنگن حالده، نه فقط اۆزبېك ملي تاريخيگه و مدنيتيگه اعتبارسيزلىك و بې پسندلىك قىليب كېلدى، بلكه افغانستانده اۆزبېك ملتى نينگ بارليغىنى يوق قىلش سياستىنى هم آليب بارگن اېدى. بوتون باشلى اۆزبېك ملتى بوندهى مناسبتگه لايق بولمسه ده، اؤزلرى نينگ توغىليب اؤسكن يورتى بولميش افغانستان بيلن باغلىق اۆزبېكلر نينگ بير نېچه مينگ يىللىك بويوك تاريخى و مدنيتى نظرگه ايلينمەى، كمسيتىليب، خورلنوب باشقه ملتلر بيلن تېنگ حق-حقوقلرگه اېگه بوليب يشش مسأله سى افغانستان نينگ يقين اؤتميشيده اؤرته گه كېلگن ملتپرست سياسي تيزمىلر نينگ نماينده لرى بولميش بعضى بير فراستسيز شخصلر تامانيدن يقين يقين كونلرگه آياق آستى قيلينيب كېلنگنلىگى همە گه معلوم. اصليده اېسه:

۱. افغانستان حدوديده جايلىشگن بير نېچه مينگ يىللىك تاريخى اهميتگه اېگه معمارى يادگارلىكلر نينگ حقيقى ميراثچيسى و معنوي اېگه سى افغانستانده يشه ياتگن حاضرگى اۆزبېك ملتيدير،
۲. اۆزبېكستان تشقرىسيده يشه يديگن اۆزبېكلر سانى بوييچه افغانستانده گى اۆزبېكلر اۆزبېكستاندن سونگ دنياده ۱-اؤرينده توره دى. افغانستانده گى اۆزبېكلر ملت صفتيده شكللنگن اؤز يېرلريده يشب كېلماقده،
۳. اۆزبېكستان تشقرىسيده دنياده فقط بيرته افغانستانده اۆزبېك تىلى افغانستان نينگ اساسى قانونى بولميش كانستيتوتسيه سيگه كؤره رسمى دولت تىلى دېب تن آلينگن.
۴. اۆزبېكستان تشقرىسيده اۆزبېك تىليده درس اؤقوته ديگن عالي اؤقوو يورتلر و اؤرته تعليم مؤسسەلرى سانى بوييچه افغانستان اۆزبېكلرى دنياده بيرينچى اؤرينده توره دى.

۵. اؤزبېكستان تشقرىسىده گى اؤزبېك تىلىده ايش آلىب بارووجى تلویزیون، رادىو، گزېته، كتابلر و باشقه عامه وى اخبارات واسطه لرى سانى بۇيىچه هم افغانستان اؤزبېكلرى نىنگ فعالىتلرى اؤزبېكستاندن سۇنگ دىياده بىرىنچى اۇرىنده تورهدى.

ملى ذهنىت

افغانستان اؤزبېكلرى نىنگ مىلى اؤزلىگىنى يۇق قىلىشگه قره تىلگن دىنى عقىده پرستلىك، اېكسترېمىزم (افراطى لىك)، نشه وندلىك كى عىتلر تشقى ياووز كوچلر تامانىدن ياشلر آره سىده ترغىيات قىلىنىپ، غايه وى قورال صفتىده اؤزبېكلرنى اىچدن بىمىرىش اوچون فايده لىب كېلىندى. حاضرگى پىتده اؤزبېك نىنگ مىلى بارلىغىنى يۇق قىلىشگه حرىت قىله ياتگن كوچلر بارلىگى انكار قىلىپ بۇلمه دىگن حقىقتگه اىلنگن دورده يشه ماقده مىز.

بىر نېچه مىنگ يىللر دوامىده شكلىنگن اؤزبېك مىلى توشونچه لرىنى، بىترلىچه اؤزلىشتىرىب اولگورمه گن، دىياقره شلىرى شكلىنىب اولگورمه گن، حلى اېندى گىنه وطن و ملت توشونچه لرىنى اېگلله ياتگن ياشلر تفكرىگه هر خىل ترغىيات يۇللىرى بىلن تاثير كۇرستىب اؤزبېك مىلى مفكوره سىگه يات بۇلگن ياووزلىك، عقىده پرستلىك و تىرورچىلىك كى عىتلرنى كىرىتىشنى اىسته ياتگن تشقى كوچلر بارلىگى كۇپچىلىك عادى خلق نماينده لرىگه معلوم بۇلىب قالدى. بونده ي ساخته ترغىيات و ياووز غايه لرگه قرشى كوره شه دىگن «عموم مىلى اؤزبېك توشونچه سى» طرفدارى بۇلگن انسانلرنىنگ تفكرىدن جاي آلىشى شرط بۇلگن توشونچه لر بو:

۱. يشه ياتگن جىوگرافىك محىطنىنگ تاثيرى آستىده و تاريخى واقعه لر جرياننده قالب لىشگن «ملى لىك» توشونچه سى هر بىر انسان نىنگ ارثى خاطره سىده گى معلوماتلر همده نسلدن نسلگه بېرىلووچى مىلى عرف-عادتلر تاثيرىده رواجلنده دى و عمومىلىكنى بېلگىلاوچى «ملى اؤزلىكنى» نى تشكيل قىله دى.

۲. انسان خلقى نىنگ تربيه وى جهتنى، مىلى شكلىنى و اجتماعى-سىياسى چېگره سىنى بېلگىلاوچى عار، اوىت، اېل و يورت توشونچه لرى نىنگ بىرىكىمىدن حاصل بۇله دىگن «ملى توشونچه» نىنگ «ملى غرور» گه اىلنىشى بو اؤز وطنى و اؤز خلقى بىلن فخرلىنىشدن كېلىب چىقه دىگن بىر توغودىر.

۳. «ملي غرور» هر بير جمعیت تامانیدن ايجابي بهالنووچي تويغو بۇلشي بيلن بيرگه، «ملي غرور» بو اؤز خلقی نینگ و اؤز مملکتی نینگ کبله جگيگه اعتبارسيز بۇلمه گن شخص نینگ وطن پرورليک و ملت پرورليک حقيده گی توشونچه لرينی صيقلله يديگن فکر حرکتيدير.

۴. ملي ليگی، ملي اؤزليگی، ملي غروری بيلن بيرگه عايله وي، مدني يقينليگی و بير-بيریگه بۇلگن اقتصادي احتياجلرينی بيرلشتيره آلگن و شو توشونچه لر اساسيده بيريكيب «اېل-يورت» بۇله آلگن آدم لر اؤزی نینگ ملي بارليغینی، ييشش طرزینی، ملي عرف-عادتلرينی اؤز خلقی نینگ «ملي قدریتی» دپيه حسابله يدی. بو «ملي قدریتی» نسلدن نسلگه بېريش و کبله جک اولادینی اؤستيريپ اولغه يتيريش مقصديده اېگلله گن مکانینی اؤزی نینگ «ملي مفكوره سيگه» تيهنگن حالده حمايه قيله دی و بو جريان انسان تفكریده اؤزیگه خاص «ملي آنگ» يره ته دی.

۵. انسانلر نینگ عايله وي قان قرينداشليگی، مدني جهتن بير-بيریگه اؤخششليگی قاله وېرسه بير-بيریگه بۇلگن اقتصادي احتياجي سببلی يوزه گه چيقه ديگن اجتماعي بيريكمه اؤله راق قبول قيلينگن «اېل-يورت» توشونچه سيگه نسبتاً قرشی قۇللنيلگن برچه تشقی ياکه ايچکی حرکتلردن حاصل بۇله ديگن يخشی ياکه يامان حس تويغولر نینگ افاده سی شو جمعیت نینگ اؤزیگه خاص «ملي عاری» و «ملي اويتی» کبی تربيه وی جهتلری بيلن نظارت قيلينه دی.

مملکت نینگ اجتماعي فراوانليگینی رواجلنتيريشده ضرور بۇلگن وطن پرورليک و ملت پرورليک تويغوسی آدم لر نینگ شخصاً اؤزليگه گينه خاص بۇلگن ايچکی امکانيتلرينی تۇليق نمايان قيليشيگه و اؤز خلقی نینگ احواليگه بي فرق بۇلمسليگيگه تورتي بۇله دی. بو اېسه هر قنده ی سياسي و اجتماعي فعاليتنی ثمره لی قیلووچي مهم عاملدير.

ملي مفكوره

اؤزبېک خلقی نینگ ملي ذهنيتی نینگ اساسینی تشکيل قيله ديگن خلقچيلليک و همجهتليک کبی فضيلتلر، دنيا نینگ باشقه کؤپچيلليک ايلغار خلقلريده بۇلگنی کبی، اؤزیگه خاص معنويت و معرفت نینگ تيه نه ديگن اساسي ستونلريدير. چونکه عیناً اؤزگه لر تقدیرینی اؤيلشگه همده اولرگه نسبتاً بي فرق بۇلمسليککه دعوت

قیلووچی اېنگ اساسی کوچ بو هر بیر کیشی‌نینگ خلقچیلیک و همجهتلیک کبی فضیلتلری بؤلیب حسابلنده‌دی.

دنیاده قنچه رواجلنگن دولتر بؤلسه، اولر نینگ دپیرلی همه‌سیده اؤز ملي لیگینی اسرهب حمایه‌قیلیش و یشه‌تیش توشونچه‌لری مجموعیدن تشکیل تاپگن «ملي غايه‌سی» موجود. هر بیر «ملي غايه» شو ملت تفکری‌نینگ محصولیدیر و اؤز خلقیگه نسبتاً اېزگو نیتلی ضیالی کیشیلرگه، ملي تاریخی حقیده چوقور بیلمیگه اېگه شخصلرگه و یوکسک منعویتگه اېگه اؤز ملتی‌نینگ فداکارلریگه تیه‌نگن حالده شو خلق نینگ «ملي مفکوره‌سینی» تشکیل قیله‌دی.

اؤز اؤتمیشیده‌گی تاریخی یؤلینی بیلمه‌یدیگن و اؤز ملي بارلیغینی دوام اېتیریش اوچون کپره‌کلی بؤلگن اراده‌سی یوق آلامان (توده، سوروک) نینگ ملت بؤلیب بیرلشیشی ممکن اېمس. چونکه تقدیر تامانیدن باشیگه توشگن دالضرب حیاتی مسأله‌لر نینگ یېچیمینی تاریخده بؤلیب اؤتگن واقعه‌لر بیلن تقاسلب انیق تصور قیله آلمه‌یدیگن و اؤز ملي کپله‌جگی حقیده قیغورمه‌یدیگن آلامان هېچ قچان ملي غايه‌گه و ملي مفکوره‌گه اېگه بؤلامه‌گن. بونده‌ی مقصدسیز، مفکوره‌سیز و غايه‌سیز آدم‌لر ییغیندیسى ملت صفتیده هم هېچ قیسى جمعیت تامانیدن تن آلینمه‌گن. اؤزیگه خاص ملي مقصدی، ملي غايه‌سی و ملي مفکوره‌سی بؤلمه‌گن هر قنده‌ی دولت و ملت، حتی که هر قنده‌ی انسان هم اؤز یؤلینی یوقاتیشی مقرر دیر.

افغانستانده یشه‌یاتگن اؤزبېک خلقی آره‌سیده ملي مدنیتیگه و معرفتگه تۇغری کپلمه‌یدیگن وضعیتلر نینگ یوزه‌گه چیقیشیگه یؤل قویمسلیک اوچون همده یاووز نیتلی کیشیلر نینگ فعالیتی عاقبتیده عادی عوام خلق چاره‌سیز کمبغل و قشاق بؤلیب قالیش خوفی‌نینگ آلدینی آلیش اوچون، معنوی و معرفی جبهه‌ده غايه‌وی کوره‌ش آلیب بارووچی انسانلرنی بیرلشتیرووچی اساسی غايه‌وی توشونچه‌لر و افغانستانده‌گی اؤزبېک خلقی‌نینگ بیر نېچه عصرلیک آرزو-ایستکلری اېنگ اولّا قوییده‌گی مقصدلرگه اېریشیشن عبارت بؤلشی شرط:

۱. خلق نینگ اقتصادي فراوانلیک درجه‌سینی یوکسلتیریش،

۲. سوادسیزلیککه قرشی عموم‌ملي معرفی کوره‌ش،

۳. شخصگه نسبتاً عدالت اؤرنه‌تیلشی اوچون معنوی کوره‌ش،

۴. اؤزبېک ملتیکه خاص بؤلگن اېزگو نیتلی ذهنیتنی شکللنتیریش،

۵. اؤزبېک ملتی نینگ تاریخیگه بؤلگن حرمتنی آشیریش،

۶. اؤزبېک ملي اؤزلیگینی انگلش آنگینی تربیه‌قیلیش،

۷. اؤزبېک مدنیتینی و منعویتینی یوکسلتیریش،

دنیاده‌گی برچه ایلغار ذهنیتلی ملتدرده بؤلگنی کبی، افغانستان اؤزبېکلری هم اؤزیگه خاص ملي غايه‌سی اساسیده تشکیل تاپگن ملي مفکوره‌سیگه تیه‌نگن حالده اؤز ملتی‌نینگ و دولتی‌نینگ یشش حدودلرینی، اقتصادینی، مدنیتینی و ملي بارلیغینی هر خیل تشقی کوچلرنینگ تهدیدلریدن حمایه‌قیلیب اسره‌شلیری لازم.

افغانستانلیک اؤزبېکلر اؤز خلقی‌نینگ ملي آنگینی بېگانه و یات غایه‌لرنینگ هجومیدن اسره‌ش اوچون اېنگ اوللا عموم‌انسانی قانون و قاعده‌لرگه کؤره اساسلنگن معرفي و مدني اصوللر بیلن حرکت قیلیشلیری لازم و بو شانلی وظیفه‌نی اؤزی‌نینگ ملي توشونچه‌سی همده اؤز ملتی‌نینگ حیاتی وظیفه‌سی صفتیده قبول قیلیشلیری شرط.

فکر و جمعیت

معین شرط-شرایطلرده و معین وقتده یوز بېرگن یاکه یوز بېره‌یاتگن قیسیدیر واقعه، حادثه، جریان حقیده هر بیر انسان اؤز شخصی فکریگه اېگه بؤلشی ممکنلیگی بو طبیعی جریان‌دیر. انسان بونگه طبیعتاً حقلی. یعنی، بحث یاردمیده، هر تامانلمه عقلی یانده‌شولر اساسیده انسان فکری، خلاصه‌لری همده کؤز قره‌شلیری اؤزگریب توره‌دی.

فکر بیر جایده تۇختب قالمه‌یدیگن و انسان روحی کپچینمه‌لری بیلن باغلیق خصوصیتگه اېگه بیر عقل محصولاتیدیر. بعضی بیر روح‌شناس عالمرنینگ تأکیدلشلیریگه کؤره، فکر بو آدم اولگندن سؤنگ هم دوام

اېته وېره ديگن جريان اېميش. سببي فكر تنه محصولاتي اېمس، بلکه روح محصولاتيدير. انسان تنه سي وقتينچه، روح اېسه اؤلیمسيز.

انسان نينگ شخصاً اؤزي تۇغري دېب حسابله يديگن اعتقاد يگه همده اينانچيگه كؤره و اؤزي اېگلله گن توشونچه لريگه تيه نكن حالده، فكر يوريتيشي نتيجه سيده اؤز تفكر يده معلوم بير خلاصه لر يره تيب بيله ديگن همده شو اؤز شخصي خلاصه لريني صحبتداشيگه آچيق آيدين آيتيشني اوده له ي آله ديگن انسان نينگ شخصي فكريني عيبلش و شخصي فكر ي اوچون اونى «فكر ينگ ناتؤغري» دېب زندان بند قىليش ياكه اؤلیمگه حكم قىليش بو توبنليک و جاهلليكدير.

فكر گه قرشى فكر بيلن بحثلشيش، فكر گه قرشى فكر بيلديريش و اؤرته گه تشلنگن فكرني محاكمه قىليش كبي وضعيتلر ضيالى انسانلر گه خاص حركتلردير. بير انسان نينگ فكر ي ايگينچي بير انسانگه توشونلر ي بؤلیمسليگي ممكن ياكه اونينگ دنيا قره شلريگه اويغون بؤلیمسليگي ممكن. بو طبعي حالت. چونكه انسان فكر ي هميشه نسبي دير و مناظره ليدير.

قنده يدير بير شخص، افغانستان اسلامي جمهوريتي نينگ عملده گي قانوني توزوم يگه قرشى بؤلیمه گن فكرلرني ايتيه ياتگن بؤلیمه و قانون بيلن چېكلنگن دولت سريني همده باشقه دولت سرلرني ايتمه ياتگن بؤلیمه، فقط گينه او ياكه بو سياسي جريان حقيده اؤز شخصي فكريني و ملاحظه لريني صحبتداشيگه ياكه عامه گه ايتيه ياتگن اوچون «سپنينگ فكر ينگ ناتؤغري» دپه جوابگر ليككه تارتيليشي قانوناً ممكن اېمس. زېرا، برچه انسانلر نينگ اجتماعي و سياسي مسأله لر حقيده گي فكرلر ي، توشونچه لر ي و قره شلر ي اساسيده انسانلر نينگ اجتماعي-سياسي حياتيني رواجلنتيريش كؤزده توتيلگن ليگيني قانوناً اثباتله يديگن حجت بو افغانستان اسلامي جمهوريتي نينگ باش قانوني دير. مذكور قانونگه كؤره هر بير افغانستان و طنداشي نينگ فكرلشي و سؤز اېر كينليگي كفالتلنگن و فكر گه قرشى اؤليم بيلن و آزادليكدن محروم قىليش جزاسي بيلن تهديد قىلينمه يدي ياكه شخصي فكر يگه قرشى جسماني زوره وانليک قىلينمه يدي.

بيراونينگ ايتگن فكر ي باشقه بير «فهم و فراستي كوچليراق» ياكه «اؤقيميشليراق» كيمسه تامانيدن «ناتؤغري» ياكه «تؤغري» دپه بهالينيشي نينگ اؤزي، اصليده مطلقاً ناتؤغري حركت. سببي بيراونينگ ايتگن شخصي فكر يگه قرشى قىلينگن برچه عيبلولر، عموم انساني معيارلر گه كؤره تربيه لنگن ايلغار فكرده گي انسانلر و اولر تشكيل اېتگن جماعتچيليكلر تامانيدن انكار اېتيله دي و بو فكر قنچه ليك غلطى فكر بؤلیمه سين، اولر تامانيدن حمايه گه آلينه دي.

ایلغار فکرده‌گی انسانلر و عموم‌انسانی قدریتلر طرفداری بؤلگن جماعتچیلیکلر بیراونینگ شخصی فکرینی «ناتوغری فکر» دپه بهاله‌گن کیمسه‌لرینینگ قیلیق‌لرینی و شخصی فکرگه نسبتاً «ناتوغری فکر» دپه بها بېرگن کیشی‌نینگ حرکت‌لرینی «شخصی فکرگه حرمت‌سیزلیک قیلیش» دپه صفت‌لب، «شخصی فکرگه قرشی زوره‌وانلیک کورستیش» و «شخصی فکرنی یوق قیلیش اوچون قیلینه‌یاتگن حرکتلر» دپه بهاله‌یدی. یعنی انسان‌نینگ شخصی فکرینی و شخصی خلاصه‌سینی «سپنینگ فکرینگ و خلاصه‌نگ ناتوغری» دپه بهالش، اونینگ شخصی فکر، شخصی خلاصه‌سی سببلی اونگه قرشی جسمانی و روحی جزا بېلگیلش یا که اونو تعقیب قیلیب حیاتیگه تهدید قیلیش عموم‌انسانی تفکرگه و عموم‌انسانی ذهنیتگه کوره ضد حرکت بولیب حساب‌لنده‌دی. زهرا، فکر بو فقط انسانگه‌گینه خاص حادثه.

فکر فقط بحث و مناظره ترتیبیگه کوره محاکمه قیلینیشی ممکن و ایتیلگن فکرگه قرشی باشقه فکر بیلن اعتراض بیلدیریش ممکن. یعنی، غایه‌لر و فکرلرگه قرشی فقط غایه و فکر بیلن جواب بېریش ضرور. او یا که بو سیاسی واقعه و سیاسی جریان حقیده ایتیلگن کیم‌نینگ‌دیر سیاسی بهالشی، فکر ملاحظه‌سی یا که کیم‌نینگ‌دیر بیر فکر محاکمه قیلینه‌یاتگنده اؤرته‌گه تشلنگن قنده‌یدیر سیاسی غایه، دولت اداره‌سی‌نینگ قراری بیلن یا که قنده‌یدیر بیر «مهرلنگن حجت» بیلن «ناتوغری فکر» دپه تصدیق‌لنوب اعلان قیلینیشی ممکن اېمس. سببی سیاسی ماهیتگه اېگه واقعه، وضعیت، ملاحظه، مفکوره، غایه، نظریه، دستور، رېجه، تخمین کبی مسأله‌لر توغری‌سیده فکر ایتیلگنده بو فکرگه نسبتاً بها بېریشده اونینگ فقط‌گینه «ایشانچلی» یا که «بحثلی» اېکنلیگی‌گینه انیق‌لنیشی ممکن.

هر بیر جمعیتنی تشکیل قیلووجی اساسی عامل بو خلقدیر. خلق‌نینگ صلاحیتی اېسه خلق‌نینگ نماینده‌لری بولمیش شخصلرینینگ مدنی سویه‌سی و فکرله‌ی آلیش اقتداریگه باغلیق. شخصی فکرلر نینگ عموم‌لشتیریلیشی نتیجه‌سیده جمعیت‌نینگ همه نماینده‌لریگه تعلقلی بؤلگن معلوم بیر خلاصه‌لر یوزه‌گه چیقهدی. خلاصه‌لر اساسیده خلق‌نینگ صلاحیتینی آشیریش یولیده قیلینیشی شرط بؤلگن رېجه‌لر توزیله‌دی و قرارلر قبول قیلینه‌دی. آلینگن قرارلر جمعیتنی حرکتگه بېتکلشی ضرور. شونده‌گینه خلق‌نینگ صلاحیتی یوکسه‌له‌دی. زهرا موفقیت بو حرکت و حرکت آلدیدن پخته ایشلب چیقیلگن رېجه محصولیدیر.

«افغانستانده اۋزبېك تىلى و ادبياتى تعليم قاعدهلىرى» دستورى

۲-بۆلیم

کیریش

هر بير ملت نینگ، خلق نینگ اۋتگن كونی، بوگونى و كېله جگىنى، اونینگ موجودليگىنى اۋز تىلى، آنه تىلى صفتيده بيلديريب توره دى. دنيا عالملىرى نینگ اعترافىگه كۈره، بوگونگى كونده بير يوزى اهالىسى ايگى مينگ و توقيز يوز و يېتميش آلتى (۲۹۷۶) خيل تيلده گېلشه دى. بو تيللر اۋزى نینگ لېكسيك (لغوي) و گرامري خصوصيت لريگه كۈره تيل عايله لرى و گروهلريگه بۆلينه دى. بوگون بيز سۆزلشه ياتگن اۋزبېك تىلى - آنه تيليميز هم دنيا تيللرى آره سیده اۋزىگه خاص موقعهگه اېگه.

اۋزبېك ادبي تىلى توركي تيللر گروهىگه منسوب بۆلېب، او مستقل تيل صفتيده بوندن مينگ ييللر آلدین حاضرگى شكلىنى اېگلله ي باشله دى. اۋزبېك تىلى دنيا ده گى قازاق، قاره قلاپاق، توركمين، قيرغيز، گگاوز، اويغور، انادولوده گى عثمانلى تورك تىلى، والگه درياسى بۆييده گى تاتار، باشقير، كاوكزده گى آذربايجان، نۇغاي، قوموك، قاره چاي، بالقر، قريمده گى قريم-تاتار كى قطار تيللر بيلن بيرگه ليكده تيل گروهىنى تشكيل اېته دى. بو گروه علمده توركي تيللر عايله سى دېب يوريتيله دى. توركي تيللر عمومي گروه قوريليشى، فونېتيك تېنگ كېلىشى، لغت تيزىمى جهتيدن بير-بيرىگه يقينلىك درجه سى شو تيللر ترقياتى نینگ كېيىنگى دوريده يوزه گه كېلگن حادثه بۆلمه ي، بلكه قديمگى حادثه دير. توركي تيللر قنچه ليك قديم بۆلسه ده، اولر آره سیده گى اۋخششلىك، يقينلىك كۆپدير. بولر نینگ همه سى توركي تيللر قديم زمانلرده قنده يدير بير تيل منبعىگه، نېگيزىگه اېگه بۆلگنلىگيدن درك بېره دى. توركي تيللر اېسه، اۋز نوبتیده، باشقه تيللر بيلن علاقه سيز و باشقه تيللردن اجره لېب قالگن عايله تىلى بۆلمه گن، عكسينچه اولر آلتاي گروهىگه كېره ديگن باشقه تيللر بيلن هم كۆپ جهتيدن تاريخي عمومىلىككه اېگه دير. حاضرگى كونيميزگچه بو تيلده كۆپلېب علمي و بديعي اثرلر يره تيلدى. خصوصاً، محمود قاشغري نینگ «ديوان لغات الترك»، يوسف خاص حاجب نینگ «قوتدغو بېلىك»، خوارزمي نینگ «محبثنامه»، ربغوزي نینگ «قصه ربغوزي»، شونينگدېك، عطايي، سكاكي، سيف سرايي، مولانا لطفى لرنينگ يره تگن باي علمي-ادبي ميراثلرينى تيلگه آليش ممكن.

آینقسه، تورکي تیل نینگ بی قیاس امکانتلرینی کورستیشده علیشپر نوایی نینگ بویوک خدمت‌لرینی علیحده اعتراف ایتیش جایز. حضرت نوایی نه فقط یوکسک بدیعی دید ییلن یره‌تیلگن اثرلری، بلکه اوزبېک ادبی تیلی نینگ بی قیاسلیگی، حتی تورکي تیل نینگ ایریم جهتلری، مثلاً، اؤخشش معنالی سؤزلری نینگ کؤپلیگی ییلن فارس-تاجیک تیللریدن کوره بدیعی ایجاد قیلش امکانتلری نینگ کهنگیلیگینی اؤشه دور ضیالیلری آره‌سیده اثبات قیله‌آلگنی ییلن هم معلوم و مشهوردیر. خصوصاً، بویوک متفکر بابامیز نینگ تیلشناسلیککه بغیشلنگن «محاكمة اللغتين»، یعنی «ایکی تیل محاکمه‌سی» ناملی اثری شو ساحه‌ده‌گی قیاسی یوق منبع حسابلنده‌دی.

قاله وېرسه، شاه و شاعر ظهیرالدین محمد بابر تیلیمیزده یره‌تگن گؤزهل اثرلری بوگون هم اوقووچیلر تامانیدن سېویب مطالعه قیلینه‌دی. البته، اوزبېک تیلی نینگ ترقیاتی یوقاریده ناملری کپلتیریلگن بویوک اجدادلریمیز نینگ یوکسک محبتیده کورینیب توره‌دی.

«افغانستانده اوزبېک تیلی و ادبیاتی تعلیم قاعده‌لری» دستورلری نینگ اساسی مقصد و وظیفه‌لری

اوزبېک تیلی رسمی تیل صفتیده افغانستان اسلامي جمهوریتیده ۲۰۰۴ ییل ۴-جنوری کونی عموم افغانستان عالی کهنگیسی لویه جرگه تامانیدن قبول قیلنگن و ۲۰۰۴ ییل ۲۶-جنوری کونی افغانستان دولت باشلیغی تامانیدن تصدیقلنگن. «اساسی قانون» دپه ناملنه‌دیگن افغانستان باش قانونی نینگ ۱-بابی، ۴ و ۱۶-ماده‌لریده کورستیلگن طلبلرگه بناء، ایشلب چیقیلگن مذکور دستور افغانستان اسلامي جمهوریتی عمومي اؤرته‌تعلیم مکتبلریده و عالی تعلیم مؤسسسه‌لریده اوزبېک تیلی و ادبیاتی اوقیتیشنی آسانلشتیریش، تکامللشتیریش و اوقیتووچی استادلرنینگ یاشلرگه تعلیم و تربیه بېریش ملکه‌لرینی آشیریشگه قوله‌لیکلر یره‌تیش مقصدیده ایشلب چیقیلگن دستوردیر.

افغانستان اسلامي جمهوریتیده رسمی تیل حسابلنگن اوزبېک تیلینی پخته اېگلشنی ایسته‌گنلر اوچون مذکور دستور افغانستانده یشاوچی برچه خلقلر قطاری او بېرده‌گی اوزبېکلرنینگ هم ملي و مدنی قدریتلرینی اؤرگنیش و اولرگه حرمت ییلن مناسبتده بؤلیشنی ترغیب قیله‌دی. شو ییلن بیرگه اوشبو دستور افغانستان تعلیم-تربیه مؤسسسه‌لریده اوزبېک تیلیدن تعلیم-تربیه‌آلووچی اوقووچیلرنینگ اېگلشنی لازم بؤلگن اجتماعي-معنوي و عقلي-کسبي خصلتلرنینگ اېنگ اساسی مقداری قنده‌ی بؤلیشینی تعیین اېته‌دیگن رسمی پیداگوزیگ حجت هم بؤلیب سنه‌له‌دی.

دنيانينگ باشقه دولتریده هم بؤلگنی کبی، افغانستان اسلامي جمهوریتیده هم حقوقي مقامی، ملک شکلیدن قطع نظر هر قندهی تعلیم-تربیه مؤسسەسی آلدیگه دولت تامانیدن جمعیت‌نینگ عقلي و معنوي صلاحیتی رواجینی یؤنلتیریش مقصدیده معین اجتماعي بویورتمه‌لر قۇییلگن. دولت تامانیدن قۇییلگن اېنگ اساسي طلبلردن بیرى بو عیناً افغانستانده اوزبېک تیلی و ادبیاتی اؤقتیلهدیگن تعلیم مؤسسەلری‌نینگ بیتيرووچیلری اېگللشی لازم بؤلگن اجتماعي-معنوي و عقلي-کسبي بیلیم، کؤنیکمه، ملکه‌لر‌نینگ مقداری همده صفتینی یخشیلشدن عبارت‌دیر. اوشبو دولت طلبلرینی عملگه آشیریش اوچون مذکور دستور یاردمیده اوزبېک تیلی اؤقتیش معیاري طلبلری انیق‌لندهی.

افغانستانده یشهدیگن اوزبېکلر اؤقیش و ایشلش جریانیده باشقه ملت وکیللری بیلن تېنگ حقوقي مناسبتده بؤلیب، برچه ساحه‌لرده اېرکین فکر المّشیشی اوچون هم اوزبېک تیلینی یېترلی درجه‌ده اېگللشی کؤزده توتیلدهی. سببی افغانستان اسلامي جمهوریتی عمومي اؤرته‌تعلیم مکتبلریده اوزبېک تیلی و ادبیاتینی اؤقتیش اجتماعي فنلر ایچیده دولت قانونیگه کؤره مهم اؤرین توتدهی. شو جهتدن مذکور دستور اوزبېک تیلیدن بېلگینه‌دیگن تعلیم مضمونی نینگ اجتماعي طلب تقاضا قیلگن مجبوري حجمینی همده اؤقووچیلر‌نینگ یاش و ترقیات درجه‌سی، احتیاج و امکانتلرینی حسابگه آلگن حالده تنلندهیگن اؤقوو یوکلمه‌سی‌نینگ اېنگ یوقاری مقدارلرده‌گی حجمینی و عمومي اؤرته‌تعلیم مکتبلری بیتيرووچیلری‌نینگ بیلیم، کؤنیکمه، ملکه‌لریگه قۇییلهدیگن اېنگ مهم طلبلرینی بېلگیل بېره‌دی.

«افغانستانده اوزبېک تیلی و ادبیاتی تعلیم قاعده‌لری» دستورى اوزبېک تیلی و ادبیاتی اؤقووچیلری نینگ اؤقوو درسلیکلریدن تیار‌گرلیک اؤلچیمینی بېلگیل بېره‌دیگن رسمي حجت صفتیده اؤقوو مؤسسەسی درجه یؤنه‌لیشی اؤرته و عالی بؤلیشیدن قطع نظر و ملکی حالتی‌نینگ قندهی‌لیگیدن قطع نظر، «باشلنغیچ تعلیم» و «اؤرته تعلیم» باسقیچلری‌نینگ هر بیر باسقیچیده اوزبېک تیلینی اؤرگنیش مقصدیده تعلیم آل‌ووچی اؤقووچیلر اوچون اوزبېک تیلیدن اېگللش‌لری شرط بؤلگن بیلیم، کؤنیکمه، ملکه و معنوي، مدني دنیاقره‌ش‌نینگ ضروري معیارینی اساسلاوچی تعلیمی-تربیه‌وی ترتیب و قاعده‌لر مجموعینی بېلگیلاوچی میزان صفتیده خدمت قیلهدیگن دستور‌دیر.

«افغانستانده اوزبېک تیلی و ادبیاتی تعلیم قاعده‌لری» دستورى اوزبېک تیلی و ادبیاتی تعلیمی مضمونینی افاده اېتیب تیل تعلیمی‌نینگ لسانی، لینگوا-پسیکولوژیک، اجتماعي-پسیکولوژیک و پرو-لینگویستیک خصوصیتلری و، مهمی، عموم‌دیدکتیک و اؤزیگه خاص قؤللنیش خصوصیتلریدن کېلیب چیقنن حالده

حاصل قىلینه دىگن نطقى ملاقات، گرامر و عموم تربيه وي وظيفه لرنى بېلگىلې بېره دىگن حجت صفتیده اؤزبېک تىلى و ادبياتى اؤقتووچى و استادلرى ملکه سىنى آشپريشلىرى اوچون قؤلنه دىگن توصيه لر صفتیده ايشلب چيقىلدى.

اوشبو دستورده توصيه اېتىلگن قاعده لرگه كوره، اؤزبېک تىلى و ادبياتىنى اؤقتيش نتيجه سيده اؤزبېک تىلى نىنگ يخليت (جامع) خصوصيتگه اېگه بؤلگن تيزىملى شكلىنى اصلاح قىلش امكانيتى يره تيله دى. دستور نىنگ اساسى طلب و مېزانلريگه كوره، اؤزبېک تىلى و ادبياتى تعليم ترتيبى و قاعده سى عملده گى تعليم مضمونىگه تيه ننگن حالده و ملاقات سوادخوانلىگىگه اساسلنگن تعليم مضمونىنى مؤلجلگن حالده بېلگىلې بېرىلدى. بو اېسه كېله جكده افغانستانده تعليم نىنگ ينگى اصولى اساسيده ينگى مقابل دستور و درسلىكلر يره تيليشىگه يؤل آچه دى.

- مذکور دستور طلبلىرى هر بير عليحده باسقىچ اوچون ضرور بؤلگن اؤزبېک تىلى و ادبياتى بؤيىچه كېله جكده تيارلنه دىگن اؤقتيش دستورلريده همده درسلىكلرده اؤرين آلىشى ضرور بؤلگن و اؤقووچيلرگه تقديم اېتيليشى لازم بؤلگن تعليم مضمونى نىنگ مقدارىنى و معيارىنى عكس اېتتيره دى. يعنى، او ياكه بو باسقىچنى بيتيريش اوچون اؤقووچى اؤزلىشتيريشى شرط و اېریشيشى لازم بؤلگن اېنگ اساسى حسابلنگن بىليم، كؤنىكمه، و ملکه لر كؤرستكىچلرى عكس اېتتيرىلدى.

- اؤزبېک تىلىنى اؤرگنووچى اؤقووچيلر اوچون كېله جكده تيارلنه دىگن ديدكتيك واسطه لرده مذکور دستورده عكس اېتگن شو مقدارگه و معيارگه رعايه اېتيليشى توصيه قىلینه دى. نېگه كه، بوندن آرتيىچه تعليم مضمونى اؤقووچيلرنىنگ عقلى و جسمانى امكانيتلريگه ماس كېلمه ي، اولرنىنگ روحى ترقياتىگه آغيرلىك قىلشى ممكن.

- عينِ وقتده، يۇنه ليشلى مکتبلر ياكه اقتدارلى اؤقووچيلر اوچون توزيلگن اؤقوو دستورلريده بو كؤرستكىچلرنىنگ سېزىلرلى درجه ده يوقارى بؤلشىگه يؤل قؤيله دى و عملده بو كؤرستكىچلر موجود طلبلردن بير مونچه يوقارى بؤلشى هم ممكن.

- اؤزبېک تىلى و ادبياتى اؤقوو فنى يوزه سيدن بېريله دىگن تعليم مضمونى نىنگ كېله جكده يره تيله دىگن دستور و درسلىكلرده افاده ليشى لازم بؤلگن مجبورى مقدارى همده شو درس بؤيىچه معين باسقىچ

اوقووچیلری اېگلشلی شری شرط بولگن بیلیم، کونیکمه، ملکه و معنوی خصلتله حجمی، علمی اساسلنگن حالده کورستیلیشی شرط.

- تعلیم جریانیده منتظم قتنشگن ساغلام باله اوچون اوشبو دستورده بېریلگن بیلیم، کونیکمه و ملکه‌لرنی اېگلش بویچه تعلیم طلبلری بجریلیشی قیینچیلیک توغدیرمه‌یدی. چونکه بو طلبلر بېلگیلنیشیده اوقووچیلرنینگ روحی-جسمانی همده عقلي صلاحیتی امکانتیلری حسابگه آلینگن.

- اوشبو دستورده بېلگیل بېریلگن طلبلر معلوم اوقوو فنی بویچه اوقووچی اېریشیشی شرط بولگن اېنگ مهم نتیجه‌نی عکس اېتیره‌دی. اوقوو درسلیکلریده و اوقیتیش جریانیده اېسه تعلیم مضمونی ینگیره‌تیله‌دیگن درسلیک مؤلفی‌نینگ و درس آلیب بارووچی اوقیتووچی‌نینگ شخصی بیلیمی یاردمیده ینه‌ده تکامللشتیریلیب بېریلیشی توصیه قیلینه‌دی.

- ینگ ایشلب چیقيله‌دیگن اوقوو درسلیکلری اساسیده اوقیتیش جریانی طلبلری مذکور دستور طلبلریدن یوقاری بولیشی هم ممکن. اوقوو درسلیکلریده بېلگیل بېریلگن بیلیملر همه اوقووچیلر تامانیدن تولیق اوزلشتیریلیشی بیلن بیرگه، بېرار باسقیچنی موفقیتلی بیتیریشنی ایسته‌گن اوقووچیلرگه مذکور دستورده شکلی و معیارلری بېلگیل بېریلگن بیلیم، کونیکمه و ملکه‌لرنینگ اېنگ مهم کورستکیچلری عکس اېتیریلگن طلبلرنی بجریش توصیه قیلینه‌دی.

- اوشبو دستور تعلیم ساحه‌سیده ملي اهمیتیگه اېگه بولگن پیداگوژیک حجت صفتیده اوزاق مدتگه مؤلجللب توزیلگن. چونکه تعلیم تیزیمی تیارله‌یدیگن متخصصلر صفتی قندهی بولیشی جمعیت و ایشلب چیریش احتیاجلریدن کېلیب چیققن حالده، اوقووچیلر تامانیدن توشونیلگنده‌گینه اوزبېک ملتی دنیا بیلن برابر قدم تشله‌ی آله‌دی.

معلوم مدت اوتیب، افغانستان اسلامي جمهوریتی عمومي اورتہ تعلیم مکتبلریده‌گی اوقووچیلرنینگ بیلیم، کونیکمه و ملکه‌لری «افغانستانده اوزبېک تیلی و ادبیاتی تعلیم قاعده‌لری» دستوریده بېلگیل بېریلگن طلبلردن یوقاریل بېتگنده، یعنی اوزبېک تیلی اوقووچیلرنینگ کؤپچیلیک قسمی دستور طلبیگه جواب بېره‌آله‌دیگن درجه‌گه یتگنده، طلبلر معیارینی کؤتریش و اوزبېک ملتی اعضالری سویه‌سی، بیلیمدانلیگی درجه‌سی اولچاوینی یوکسلیتیریش مقصدیده «افغانستانده اوزبېک تیلی و ادبیاتی تعلیم قاعده‌لری» دستوری قیته ایشلب چیقيله‌دی و تکامللشتیریلده‌دی.

افغانستان اسلامي جمهوريتيده كېله جكده ايشلب چيقيلب نشر اېتيله ديگن اۋزبېك تىلى ينگى اۋقوو دستورلىرى و ينگى اۋقوو قۇللمه لرى مذكور دستورده كورستيلگن طلبلر اساسيده يره تيليشى توصيه قىلینه دی و بو دستور اساسيده يره تيلگن ينگى درسليكلر و ينگى قۇللمه لر افغانستان اسلامي جمهوريتيده گى تعليم درسليكلرى بۇيىچه جوابگر مؤسسسه تامانیدن بېلگيلنگن ترتيبده تصديقلنیشى شرط .

افغانستانده اۋزبېك تىلىنى اۋقوتيشدن كوزلنه ديگن اساسي مقصدلر اۋقووچيلرنى شو باسقيچلرده اۋرگنيله ديگن لېكسيك و گرامري منبعلر حجميده قوييده گيلرنى اۋز ايچيگه آله دی:

– اۋزبېك تىليده فكر بيان اېتيش و فكر المشيشگه، متلردن، دورى مطبوعات منبعليدن اخبارات آليشگه اۋرگنيش، اۋزبېك ادبياتى دردانه لريدن بهره مند اېتيش، اۋزبېك خلقى نينگ تاريخى، مدنيتى، ملي منوعيتدن، عرف-عادتلرى، اودوملريدن خبردار قىلش، ملي آداب-اخلاق بيلن تنيشتيريش، اۋزبېك خلقىگه و اونينگ ملي معنويتىگه حرمت حسيني اويغاتيش،

– اۋقووچيلرده اۋزبېك تىليده اۋزارا اېر كين ملاقات قيله آليش، اۋز فكرينى اۋزبېك تىلى قانون-قاعده لريگه موافق سوادلى، منطقاً ايزچيل افاده لش اوچون ضرور بۇلگن سۇز بايلىگى و نطقى ملكه و كۇنيكمه لر حاصل قىلش؛

– باشقه ملت و كيللرى بۇلگن اۋقووچيلرنى اۋزبېك تىلى آرقه لى اۋزبېك ملتى نينگ باى معنوي و علمي خزينه سى، اونينگ عنعنه لرى، عرف-عادتلرى، قدريتلرى، مدنيتى بيلن تنيشتيريش؛
– اۋزبېك تىلى و ادبياتىگه قيزيقوچيلرگه بېليم بېريش؛

– اۋزبېك تىلى آرقه لى اۋقووچيلرده اۋزبېكانه معامله آدابى، آته-آنه گه و كته لرگه نسبتاً حرمت-عزت، مهمان دۇستلىك، يوكسك اخلاقي فضيلتلر بيلن بيرگه اۋزبېك خلقىگه، اونينگ عرف-عادتلرى، عنعنه لريگه، قدريتلريگه نسبتاً حرمت و احترام، دۇستلىك و برادرلىك كې تويغولرنى تربيه لش؛

«افغانستانده اۋزبېك تىلى و ادبياتى تعليم قاعده لرى» دستورى حاضرگى كونده افغانستان مکتبليده اۋقوتيله ياتگن عملده گى اۋزبېك تىلىنى اۋقوتيش درسليكلرينى ترتيبگه سالووچى دستورلردن توبدن فرقلنيب، اوشبو دستورده تيل اۋقوتيش، اولگى دستورلردن فرقلى اوله راق، بوتون دنياده كۇپ بيللردن بېرى

کېنگ مقیاسده قۇللنیلیب کېلینه یاتگن، اؤقووچیلرده اساساً نطقی کؤنیکمه لرنی شکلنتیریشگه مۇلجللنگن عملی-معنایي (فونکسیونال-سېمانتیک) تمایلگه اساسلنگن.

شونگه کؤره، کېله جکده یره تیله دیگن اؤقوو منبعلری موضوعی (تېمه تیک) اساسده تشکیل ایتیلیب، هر بیر لېکسیک یاکه معنایي موضوع بۇیچه اؤقووچیلرده تینگلنگن نطقنی توشونیش، اؤقیش، یازیش و گپیریش کؤنیکمه لرنی بیر یوله بیر-بیریگه باغلیق حالده شکلنتیریش مۇلجللنیشینی توصیه قیله دی.

اؤزبېک تیلیگه تېگیشلی بؤلگن عمومی معیارلرنی نظارت قیلیش و بېلگیلش اصولی

۱. «افغانستانده اؤزبېک تیلی و ادبیاتی تعلیم قاعده لری» دستورى عمل قیلینیشی توصیه قیلینه دیگن رسمی پیداگوزیگ حجت صفتیده اؤزبېک تیلیگه تېگیشلی بؤلگن معیارلرنی قوییده گی وضعیتلرده بېلگیله یدی و طلب قیله دی

اؤقووچی نینگ بیلیم سویه سینى اؤلچش-بهالش؛

اؤقووچیگه اؤزبېک تیلینی اؤرگتیشنی باشقیریش؛

اؤقووچیلرگه اؤزبېک تیلی تعلیمی معیارلرنی یره تیش؛

اؤزبېک تیلینی اجتماعی موافقلاشتیریش؛

اؤزبېک تیلی تعلیمینی خلقچیللاشتیریش؛

اؤزبېک تیلیده تۇلیق بیلیم آلیش حقوقینی تأمینلش؛

اؤزبېک تیلی تعلیم صفتینی یوکسلتیریش.

۲. اوشبو دستورنینگ طلب کورستکیچلری عمومجهان مېزانلریگه موافق کېلهدیگن شخصلیک صفتلرینی شکلنتیریش اوچون ضرور بولگن تعلیم مضمونیدن کېلیب چیقنن حالده ایشلب چیقیلدی. بیرینچی نوبته افغانستان دولتی همده اونینگ جمعیتی منفعتلریدن کېلیب چیقنن حالده اؤزبېک تیلی و ادبیاتی اوقیتهدیگن تعلیم مؤسسهلری آلدیگه معین طلبلر قویهدی و قالگن پیداکوژیک اشپالر و درسلیکلر شو اساسده یره تیلیشی توصیه ایتلهدی.

۳. اوقووچیلرنینگ اؤزبېک تیلی و ادبیاتی بویچه اېگلگن بیلیم، کونیکمه، ملکه و معنوی صفتلرینی بهالش خلقارا مقیاسده قبول ایتیلگن معیارلر همده تعلیم نتیجهلرینی بهالش واسطه سیده انیقش مېزانلریگه تیهیب عملگه آشیریلیشی تکلیف ایتلهدی. بونگه کوره، مذکور دستور طلبلری اوقوو درسلیکلریده اوقووچیلر اؤزلشتیریشلری اوچون تقدیم ایتیلگن بیلیم، کونیکمه و ملکه لرنینگ یونه لیشینی عکس ایتیره دی. یعنی اوشبو دستورده بېلگیلگن بیلیم، کونیکمه، ملکه و معنوی صفتلر اوقووچیلر نینگ اؤزلشتیریشیگه قویله دیگن طلبلر دپه بهالیشی مقصدگه موافقت قیله دی.

۴. اوشبو دستور علمی اساسلنگن رسمی پیداکوژیگ حجت صفتیده تعلیم-تربیه مؤسسه سی معلوم باسقیچینینگ بیترووچیلری معین اوقوو فنی یوزه سیدن اېگلشلی شرط بولگن بیلیم، کونیکمه، ملکه و معنوی خصلتلر نینگ مقدارینی بېلگیله دی.

۵. اوشبو دستور تعلیم نینگ هر بیر باسقیچیده اېریشیلیشی لازم دیدکتیک مۆجللرینی بېلگیلب بهره دی. اما او تعلیم عملیاتیده ایشله تیلهدیگن تورلیچه اوقوو دستورلری، درسلیکلر، اسلوبی قوللنمه لر بولیشی ممکنلیگینی انکار ایتمه دی.

۶. افغانستان اسلامی جمهوریتی تعلیم مؤسسهلری اوقووچیلری اؤزبېک تیلی و ادبیاتی بویچه ترکیب تاپتیریشلری لازم بولگن بیلیم، کونیکمه، ملکه همده معنوی صفتلرنینگ اساسینی مضمونی جهتیدن و دستور طلبلریگه کوره بېلگیلب بېرگن حالده ادبی اؤزبېک تیلی تعلیمی نینگ خیلمه-خیللیگینی انکار ایتمه دی.

۷. افغانستان اسلامی جمهوریتی دولت بویورتمه چیسى صفتیده مذکور دستور یاردمیده تعلیم مؤسسهلری آلدیگه وظیفه قوییشی ممکن. تعلیم مؤسسهلری اېسه انه شو وظیفهلرینی یخشیراق بجریش اوچون

تربيه لئو وچيلر گه قيسى باسقيچده قندهى بيليم، كؤنيكمه، ملكه و معنوي خصلتلرنى سينگديرش لازمليگينى بيلگيلب آلگن حالده ايش كؤريشى توصيه ايتيلهدى.

۸. اوشبو دستور اؤقووچيلر گه تعليم نينگ برچه باسقيچلريده و هر قندهى مؤسسده (مكتب، جمنازيوم، ليسه، كالج، عايله وي تعليم، خصوصي تعليم، مستقل اؤقيش، عالي بيليم يورت، انستيتوت) اؤزبېك تيلي و ادبياتى بؤيچه شخص نينگ شكللنيشى اوچون يپترلى بؤلگن بيليم، كؤنيكمه و ملكه لرنى اېگللشنى ترغيب قيلهدى. بو دستور طلبلرني اؤزلاشتيريب آلگن اؤقووچيلر عادتده گي بهالش تيزيميگه كؤره، تعليمى نينگ معلوم ساحهسى بؤيچه افغانستان اسلامي جمهوريتى دولت تعليم طلبيگه جواب بېرگن حسابلنهدى.

«افغانستانده اؤزبېك تيلي و ادبياتى تعليم قاعده لرى» دستورى اساسيده اؤزبېك تيلي و ادبياتى سِرلرني اېگللگن ياشلر اجتماعي، اقتصادي و مدني حيات نينگ رنگ - برنگ جبهه لريده، ملاقات و مناسبت نينگ برچه تورلريده اؤزبېك تيلدن بې ملال - ابركين، ثمره لى و تۇغرى فايده لنه آليش، اونينگ چېكسيز امكانيتلريدن تۇله قانلى بهره مند بؤليش، ضروري كؤنيكمه و امكانيتلريگه اېگه بؤليشلىرى كېرەك.

اؤزبېك تيلي و ادبياتى درس لريده اؤقووچيلرني مستقل و ايجادي فكرلشگه يۇنلتيريش، اولر آنگيده معنوي - معرفي انقلاب حاصل قيلي شگه ابريشيش توصيه ايتيلهدى. شو نينگ اوچون، اوشبو دستور و او اساسيده يره تيله جك درسليك لرده گرامري قاعده لرنى يادله تيشدن قسماً واز كېچيش بيلن بيرگه ايجادي تفكر طرزيني شكللنتيريش، درس و مشغولاتلرنى اؤقووچيلر نينگ نطقي ملكه سيني يوزه گه كېلتيريشگه قره تيش مقصد قيلي ب آليندى.

اؤزبېك تيلي تاريخى

عموماً، ادبي تيل ترقياتى ايگى باسقيچده بير - بيرى بيلن باغليق حالده اؤرگنيلهدى.

۱. اؤزبېك ادبي تيل تاريخى

۲. اؤزبېك ادبي تيل اسلوبى (سبك، Style)

ادبي تیل اؤزبېک خاص اسلوبلر تیزمیدن عبارت بؤلیب، او تورلی دورلرده جمعیت‌نینگ رواجی بیلن تورلی خیل بؤلیشی ممکن. چونکه فکرنی افاده اېتیش جریانیده هر بیر اثر نطق توزیلیشی‌نینگ اؤزبېک خاصلیگی بیلن فرق‌لنده‌دی.

ادبي تیل اسلوبی ترقیاتینی ادبي موضوعلر ترقیاتیدن اجره‌لگن حالده قره‌لمه‌یدی. تیل بیریکملری و اولرنینگ قۇللیش معیارلری اثر موضوعی بیلن مستحکم علاقه‌ده‌دیر. شونینگ اوچون هم ادبي تیل‌نینگ اسلوبلرینی کؤریب چیقیب اؤرگنگنده، اونینگ اسلوبی خصوصیتی حسابگه آینه‌دی. موضوعلرگه قره‌ب ادبي تیل‌نینگ اسلوبلرینی قوییده‌گی گروهلرگه اجره‌تیش ممکن.

۱. ادبي-بدیعی اسلوب. بو اسلوب ایکی گروهگه بؤلینه‌دی:
شعری و نثری اسلوب.

۲. اجتماعی-عاموی اسلوب. بو اسلوبگه گزبته-جریده، ادبي-تنقیدی ایشلر، مقاله‌لر اصولی کیره‌دی.

۳. علمی بیان اصولی. بو اسلوبگه بوتون فنلرگه دایر علمی اثرلر‌نینگ اسلوبی کیره‌دی.

۴. کسبی خصوصیتگه اېگه اسلوب. بو تورلی کسب-هنر ساحه‌سیده ایش یوریتو و وچیلر اوچون خدمت قیله‌دی.

۵. رسمی حجتلر اسلوبی.

۶. هر خیل یازیشمه‌لر، کونده‌لیک و خطرگه خاص بؤلگن اسلوب.

ادبي تیل ترقیاتینی‌نینگ تورلی دورلریده ادبي اسلوبلر‌نینگ قۇللیش دایره‌سی اؤزگریب باره‌دی. مثلاً، بوندن ۱۰۰ ییل آلدین اؤزبېک ادبی تیله‌ده شعریت اصولی کېنگ قۇللیلگن بؤلسه، حاضر نثر اصولی کېنگ قۇللیلماقده.

ادبي تیل دېب لېکسیک (لغوی) توزیلیشی برقرار، فونېتیک و گرامری قوریلیشی سیلیقلشگن عموم‌خلق تیله‌نینگ عالی شکلگه ایتیلده‌دی. ادبي تیل‌نینگ یوزه‌گه کېلیشی شو تیل‌نینگ خلق و ملي تیل باسقیچلری بیلن باغلیقدیر. معلوم بؤله‌دی که، ادبی تیل خلق یا که معیشتی تیل زمینیده یره‌تیله‌دی. شو نینگ اوچون

هم حاضرگی اوزبېک ادبي تیلی نینگ شکلنیشی اوزاق عصرلر قعریگه باریب قده‌لووچی ۶۰۰ - ۷۰۰ ییل ایلگریگی تاریخده چغتای تورکچه‌سی دېب اتلگن تورک تیلی، ۱۰۰۰ ییل آلدینگی اېسکی تورکي ادبي تیل بولمیش قاره‌خانیلر دولتی ادبي تیلی - خاقانیه تیلی‌نینگ و ۱۵۰۰ - ۲۰۰۰ ییل آلدینگی پروتو تورکلر تیلی و اورخون و اېنه‌سای یادگارلیکلری یازوولریده‌گی قدیمی تورکي تیل شکلنیش دورلری بیلن باغلیقدیر.

معلوم‌که، «اوزبېک تیلشناسلیگی» فنی دایره‌سیگه کیره‌دیگن «اوزبېک تیلی تاریخی» اختصاصی فنی قوییده‌گی اوچ مستقل بولیمنی اؤز ایچیگه آله‌دی.

۱. «قدیمگی تورکي تیل»،

۲. «اوزبېک ادبي تیلی تاریخی»،

۳. «اوزبېک تیلی‌نینگ تاریخی گرامری».

بو اوچه‌له بولیم ایچکی خصوصیتلری بیلن بیر-بیریگه باغلیق بولیشیگه قره‌مسدن، تېکشیریش و اؤرگنیش اصوللری جهتیدن بیر-بیریدن فرق قیله‌دی.

۱. «قدیمگی تورکي تیل» بولیمیده برچه تورکي قوملر اوچون مشترک سنلگن تورک رونی یازمه یادگارلیکلری، اولرنینگ فونېتیک، لېکسیک (لغوی)، مورفولوژیک (صرفی) و سینتکتیک (نحوی) خصوصیتلری اؤرگنیه‌دی.

۲. «اوزبېک ادبي تیلی تاریخی» بولیمی تیل ترقیاتینی خلق تاریخی بیلن باغلیق‌لیک حالده یاریتیب بېره‌دی. ادبي تیل کؤرینیشیده یوز بېره‌دیگن برچه اؤزگیشلر او یاکه بو درجه‌ده خلق‌نینگ مادی و معنوی حیاتیده یوز بېره‌دیگن اؤزگیشلر بیلن باغلیقدیر.

۳. «اوزبېک تیلی‌نینگ تاریخی گرامری» اوزبېک تیلی تاریخی فنی‌نینگ بیر ترماغیدیر. بو بولیم اوزبېک تیلی‌نینگ فونېتیک تیزیمی ترقیاتینی، گرامری توزیلیشی‌نینگ رواجلنیشینی اؤرگنیش بیلن قیزیقه‌دی. تاریخی گرامر تیل‌نینگ فونېتیک تیزیمی ترقیاتینی، گرامری توزیلیشی رواجلنیشینی اؤرگنه‌دی. لېکن تیل حادثه‌لری‌نینگ اجتماعي حادثه‌لر بیلن بولگن مناسبتینی، اسلوبلر ترقیاتینی و اولرنینگ تورلی کؤرینیشلرینی،

تيل نينگ معيارى كى مسأله لر اونينگ تېكشيري ش موضوعيدن چپتده قالدې. بولرنى اېسه ادبي تيل تاريخى تېكشيرهدى.

تيل تاريخىنى اؤرگنيس حاضرگى زمان اؤزبېك تيلينى تاريخىنى توشونيش، يعنى بو تيل نينگ اوزاق عصرلر مابينده دوام اېتگن مرگب تاريخى جريانلر نينگ تاريخى ثمرهسى اېكنينى كېنگ توشونيش امكانينى توغديرهدى.

«اؤزبېك ادبي تيلى تاريخى» نينگ وظيفهسى بديعى، عاموى، علمى-عامه باپ، حجتلر. اثر و ايشلر نينگ تيلينى، اولرده ادبي تيل نينگ عكس اېتيشينى، ترقيات جريانينى همده اولر نينگ اسلوبلرينى اؤرگنيشدن عبارت.

اؤزبېك ادبي تيلى تاريخى

تيل تاريخىنى اؤرگنيس حاضرگى زمان اؤزبېك تيلينى تاريخى توشونيش، يعنى بو تيل اوزاق عصرلر مابينده دوام اېتگن مرگب تاريخى جريانلر ثمرهسى اېكنينى انگلش امكانينى توغديرهدى. اؤزبېك تيلى، اونينگ ادبي شكلى اوزاق دور و عصرلر نينگ تاريخى محصوليدير. او تاريخده معلوم بولگن باشقه تيللر كى اوروغ تيليدن قبيله، قبيله تيليدن خلق و خلق تيليدن ملي تيلگه قره ب ترقى اېتدى. اوزاق عصرلر دوام اېتگن بو جريانده اؤتميش عصرلرده گى تيل حادثه لرى كېيىنگى دورلرده گى تيل حادثه لريدن فرقلينب باردى. اجتماعى تاريخى ترقيات طلبلريگه جواب بېرالمه گن تيل حادثه لرى استه-سېكين عموم تيل علاقه سيدن چيقب كېتدى. اولر نينگ اؤرنينى زمان طلبى بيلن يوزه گه كېلگن يىنگى تيل حادثه لرى اېگلله دى. شونينگ نتيجه سیده يوقاریده ايتيلگندېك، حاضرگى زمان اؤزبېك تيلى اؤزى نينگ اؤتميشيده گى وضعيتيدن انچه ايلگريلب كېتدى. بو حالتنى اېسكى اؤزبېك تيلیده يازيلگن يازوو يادگارليك ریده عكس اېتگن حادثه لر بيلن قياسلشده يقال كوريش ممكن.

تاريخدن معلوم كه، تيل نينگ تركيبى اوزاق اؤتميش دور ايچيده بير خيلده اؤزگريب كېلمه دى. اجتماعى-تاريخى ترقيات دست اول تيل نينگ لېكسيكهسى گه اؤز تاثيرينى اؤتكزه دى و شونگه كوره، تيل نينگ باشقه تركيبى قسملريگه قره گنده اونينگ لغت تركيبى جوده اؤزگرووچى قسمدير. حقيقتاً هم، اجتماعى ترقيات نينگ يونه ليشى و خصوصيتلريگه قره ب اؤزبېك تيلى نينگ لغت تركيبى تېز-تېز اؤزگريب، يىنگيلينب

توردی. اونینگ ترکیبده زمانه و ترقیات طلبلریگه جواب بېرالمه‌یدیگن سؤز و عباره‌لر چیقیب کپتدی. اولر نینگ اؤرنینی ینگ لغت و عباره‌لر اېگلله‌دی. قطار سؤزلر اېسه اکتیف (فعال) لغتدن پسیف (نافعال، منفعل) لغتگه ایلنپ کپتدی.

جمعیت‌نینگ اجتماعي رواج‌لنیشی، تورلی خیل مفکوره‌لر نینگ پیدا بولیشی، دولتر نینگ کپلیب چیقیشی، علم-فن و ادبیات نینگ ترقیاتی کبی اجتماعي-تاریخي عامللر تیل ترقیاتیگه تأثیر کورسته‌دی. بو هر بیر عامل اوزبېک ادبی تیلده اؤز عکسینی تاپیشی بیلن چېگره‌لنپ قالمسندن، بلکه اولر بدیعی تصویر واسطه‌لری ترقیاتیگه هم اؤز تأثیرینی کورسته‌دی.

۸۰۰-۹۰۰ ییل آلدین خوارزم دولتی نینگ موقعی کؤتریلیب، بوتون ماورالنهرنی اؤز ایچیگه آله‌دی. بو پیر فن و مدنیت اؤچاغیگه ایلنه‌دی. مۇغوللر حکمرانلیگی دوریده هم بو عنعنه دوام اېته‌دی. بو دورده خوارزم آلتین اؤرده خانلیگیگه کیرر اېدی. آلتین اؤرده خوارزم تأثیریده ۷۰۰ و ۸۰۰ ییل آلدین ادبی مرکز وجودگه کپلدی. آلتین اؤرده ادبی تیلی قاره‌خانیلر دوریده‌گی ادبی تیل بیلن باغلنگن اېدی. آلتین اؤرده ادبی تیلی شو تیل نینگ بی‌واسطه دوامی اېدی. بو پیرده یازیلنگن اثرلر تیل جهتدن کؤپراق قیچاق-اؤغوز قبيله تیللری خصوصیتینی اؤزیده افاده‌له‌یدی. اؤغوز اوروغلری سان جهتدن کؤپچیلیکنی تشکیل اېتیب، اولر سیردریانینگ قوی آقیمی و خوارزمده جایلشنگن اېدی. خوارزمی نینگ «محبثنامه» سی، قطب‌نینگ «خسرو و شیرین» داستانی، دینی موضوعده‌گی «راحت القلوب»، «نهج الفرادیس»، ناصرالدین ربغوزی نینگ «قصص الانبیا» اثری، تۇختمیش و قوتلوق تېمور یارلیقلری آلتین اؤرده ادبی تیلینی تشکیل اېته‌دی.

اوزبېک خلقی شکلنیش جریانی نینگ کوچه‌ییشی، فرغانه و ماورالنهر تورکی اهالیسی بیرلیگی نینگ پیره‌تیلیشی، کاشغردن آرال دېنگیزیگچه بؤلگن پیرنی اشغال قیلنگن آلتین اؤرده ادبی تیلی نینگ شکلنیشی تأثیریده حاضرگی اوزبېک تیلی شکلنه باشله‌دی. بو اېسه، اؤز نوبتیده، اېسکی اوزبېک ادبی تیلی نینگ دیالیکتل (لهجه‌ی) خصوصیتلرینی کؤپه‌یتیرر اېدی. فرغانه و ماورالنهرده ادبی اثرلر تیلدن خوارزمده یازیلنگن ادبی اثرلر تیلی معلوم دیالیکتل فرقلر بیلن اجره‌لیب توره‌دی. اېسکی اوزبېک تیلی نینگ شکلنه باشلش دوریده قبيله و اوروغ تیللری نینگ خصوصیتلری ادبی اثرلرده یقال کورینه‌دی. ماورالنهر، فرغانه و خوارزمده قزلوق، اؤغوز و قیچاق لهجه‌لری نینگ خصوصیتلری سقلنیشی بیلن، عین زمانده، اولر اره‌لشپ کپتگن اېدیله‌ر هم. «محبثنامه» و «تعشق‌نامه» ده اؤغوز لهجه خصوصیتی اؤز عکسینی تاپه‌دی. دېمک، موجود لهجه خصوصیتلرینی اؤز ایچیگه قمره‌ب آلگن عمومی ادبی تیلنی شکلنتیریش طرفدارلری کوچه‌یه باره‌دی و شو طریقه اوزبېک ادبی تیلی وجودگه کپلدی.

۵۰۰-۶۰۰ ییل آلدین خراسان و ماورالنهرده دُرْبېک (حامدي بلخي)، سکاكي، لطفي و نوایي کبی بویوک شاعرلر یېتیشیب چیقدی که، اولر یره‌تگن یادگارلیکلرده لهجه فرقلری یوقاله باریب، یگانه اوزبېک ادبی تیلی شکلندی. نوایي گچه بؤلگن شاعرلرینینگ اثرلریده اېسکی تورکي تیل عنعنهلری دوام اېتتیریلیشی بیلن بیرگه، اولرده جانلی تیل خصوصیتلری کؤپراق اؤرین اېگلله‌یدی.

۵۰۰-۶۰۰ ییل آلدین یزد شهریده منصور بخشی تامانیدن توزیلگن «سراج القلوب»، «تذکرة الاولیا»، «معراجنامه»، «بختیارنامه» کبی اثرلر ساده و جانلی تیلگه یقیندیر. اولر اېسکی اوزبېک تیلی‌نینگ رواجلنیشیده کتّه اؤرین اېگلله‌دی. اېسکی اوزبېک ادبی تیلی اول قاره‌خانیلر دوریده، کبیینراق آلتین اؤرده و ماورالنهر و خراسانده قوللنگن ادبی تیل‌نینگ دوامی، اونینگ ینگی ترقیات باسقیچی اېدی. اېسکی اوزبېک ادبی تیلی محلی تورکي و قسماً اېران اوروغلری تیلیگه قیچاق و اؤغوز تیللری‌نینگ تأثیر و اره‌لشیشی نتیجه‌سیده شکلندی. اېسکی اوزبېک ادبی تیلی بوتون مرکزی آسیاگه یایله‌دی. اېسکی اوزبېک ادبی تیلی معیارلری اساسیده یازوچی شاعر و یازوچیلر حاضرگچه ایجاد قیلیب کېلماقده‌لر. بو ادبی تیل عنعنهلری اینیقسه شعریتده دوام اېتیب کېلماقده.

علیشېر نوایي اثرلریده اېسکی اوزبېک ادبی تیلی اؤز رواجی‌نینگ یوقاری نقطه‌سیگه کؤتیریلدی. علیشېر نوایي جوده‌کتّه ادبی و علمی میراث قالدیردی. اونینگ «خزاین المعانی» و «خمسه»، «لسان الطیر» ناملی شعری اثرلری، «محبوب القلوب»، «خمسة المتحیرین»، «مجالس النفايس»، «مېران الاوزان»، «وقفیه»، «محاكمة اللغتين»، «حالات پهلوان محمد» کبی اؤنلې نثري اثرلری بیزگه معلوم.

علیشېر نوایي دن کبیین یره‌تیلگن نثري اثرلر و بعضی داستانلرده اېسکی اوزبېک تیلی‌نینگ عادی معیارلریدن اوزاقلشیش، خلق تیلیگه یقینلشتیریش حرکتلرینی کؤره‌میز. ظهیرالدین محمد بابرینینگ «بابرنامه» اثری، محمد صالح‌نینگ «شیبانی‌نامه»، مجلسی‌نینگ «قصه سیف‌الملوک» داستانی، عبدالوهاب خواجه اؤغلی پاشاخواجه‌نینگ «گُزار» و «مفتاح اللعدل» اثرلری، نشاطی‌نینگ «حُسن و دل» داستانی، گُلخنی‌نینگ «ضرب المثل» اثری، فضلی‌نینگ «مجموعه الشعرا» اثری شونده‌ی خصوصیتگه اېگه‌دیر.

تورکي تیللر و اولرینینگ تیلینی اؤرگنیشگه قیزیقیش ۱۰۰۰ ییل آلدین باشلنگن. محمود کاشغری اؤزی نینگ «دېوان لغات التُّرك» اثریده مرکزی آسیاده‌گی تورلی تورکي اوروغ-قبیله‌لر تیلینی چوقور تحلیل قیله‌دی. کبیینگی دورلرده تورکي تیللرینینگ لغتلری توزیله‌دی، بعضی لغتلرده شو تیللرینینگ گرامری،

فونېتیک، لېکسیک تحلیلی هم بېریله‌دی. زمحشری نینگ «مقدمه الادب»، ابو حیان نینگ «کتاب الادراک للسان الاتراک» (میلادی ۱۳۱۲-ییل قاهره ده یازیلگن)، جمال الدین ابو محمد نینگ «کتاب اللغت المشتاق فی لغت التُّرک والقبچاق»، طالع هروی نینگ «بدايع اللغت»، میزرا مهدي خان نینگ «سنگلاخ» و باشقه اثرلرده انه شونده‌ی تحلیللر موجود. حلیه الانسان و حلبه اللسان (ابن مهنا لغتی) (لغت نامه عربی-فارسی-ترکی-مغولی)، جمال الدین ابن مهنانینگ «ترجمان تورکی و مؤغولی و فارسی» کبی لغت و گرامرلرده هم تورکی تیللر فونیتیکیگه عاید قیمتلی معلوماتلر بار. بویوک متفکر علیشېر نوایی نینگ «محاكمة الغتین» اثریده تورکی تیللر گرامتیکیه سیگه عاید قیمتلی فکرلر بار.

تاریخی فونیتیک اوزبېک تیلی اونلی و اونداش تاووشلری نینگ تورلی دورلرده‌گی ترقیاتی، هر بیر ترقیات دوری اوچون خاص بؤلگن فونیتیک تیزیم، ایریم اونلی و اونداش تاووشلرنینگ شکللنیشی و تدریجی ترقیاتی، اساسی فونیتیک قانونیتلر، بۇغین توزیلیشیده‌گی تاریخی اوزگريشلر کبی قطار مسأللرنی اؤرگنه‌دی و اؤرگته‌دی.

فونیتیک سیستم تیل نینگ قوریلش بیرلیکلری آره‌سیده اؤزی نینگ اؤزگرووچیلیگی بیلن لېکسیکه دن کبیین ایکنچی اؤرینده توره‌دی. بونینگ سببی شونده‌که، تیل نینگ ایچکی رواجلنیش قانونیتلری، تشقی محیط، قۇشنى تیللر، جمعیت و فن رواجی، ینگى-ینگى سؤزلرنینگ کیریب کبلیشى تیل نینگ فونیتیک قوریلیشگه تېز تأثیر قیلده‌دی.

تیلده‌گی اؤزگريشلر بیردینگه، بیر و ایکی ییل آره‌سیده اېمس، بلکه استه-سېکین لیک بیلن اوزاق دور دوامیده صادر بۇله‌دی. دستلب آنده-سانده اوچره‌یدیگن حادثه‌لر، فونیتیک تورلر، یانمه-یان قۇلنیشلر استه-سېکین قانونیتگه ایلنه‌دی. شونینگ اوچون هر بیر دورده‌گی **تیل شو تیلده سؤزلار اوچیلر اوچون** اؤزگرمسده‌ی، برقرارده‌ی توپوله‌دی و حالانکه، تیلده ترقیات و اؤزگريش جریانى هېچ قچان تۇخته‌مه‌یدی. اؤزبېک تیلی اېسه بیر نېچه ترقیات دورینی باشیدن کبچیردی و هر بیر دور نینگ اؤزیگه خاص قانونیتلری، فونیتیک تیزیمی بار. هر بیر ترقیات دوری اوچون خاص بؤلگن فونیتیک تیزیمنى تیکلش، تصویرلش کبی مسأللر هم اؤزبېک تیلی نینگ تاریخی فونیتیکیه سیده اؤرگنيله‌دی.

اؤزبېک تیلی نینگ تورلی دورلریده یره‌تیلگن یازمه یادگارلیکلر، علمی و بدیعی اثرلر تاریخی-فونیتیک تدقیقات اوچون اېنگ اساسی منبع وظیفه‌سینی اؤته‌یدی، چونکه هر بیر یازمه یادگارلیکده شو یادگارلیک یره‌تیلگن دور تیلی اؤز عکسینی تاپه‌دی. هر بیر یازمه یادگارلیکنی اطرافلیچه اؤرگنیش اساسیده شو

یادگارلیک یره‌تیلگن دورده‌گی اؤزبېک تیلی‌نینگ خصوصیتلری، جمله‌دن، فونېتیک قانونیتلرینی انیقلاش ممکن.

اؤزبېک ادبیاتیده شعری ژانرینگ کهنگ رواجلنگلیگی، قافیهده اؤز ارا اؤخشش سؤزلرنینگ ایشله‌تیلیشی، شکلاشلیککه اساسلنوب یازیلهدیگن تویوق تورینگ موجودلیگی فونېتیک تدقیقاتلرگه معلوم درجه‌ده امکان بېره‌دی. تورلی ترقیات دورلریده یازیلگن اثرلر تیلی‌نینگ خصوصیتلرینی قیاسلاش اساسیده اېسه اؤزبېک تیلی فونېتیک سیستمینگ ترقیات یولینی انیقلاش ممکن. لېکن بیز اؤتمیش دورلر تلفظینی بې‌واسطه کوزه‌تیش امکانیتیدن محرومیمیز. اؤز نوبتیده، یازوو هم تلفظنی توله-توکیس عکس اېتیرمه‌گن، شو سببلی تاریخی فونیتیکه‌نی اؤرگنیش کته تۇسیقلرگه اوچره‌یدی. تآکیدلش لازم‌که، اؤزبېک تیلی تاریخی فونیتیکه‌سینی اؤرگنیش جریانیده یازمه یادگارلیکلر آره‌سیده تیلشناسلیک و ادبیاتشناسلیک اثرلری بې‌قیاس اهمیتگه اېگه. چونکه بونده‌ی اثرلرده تدقیقاتچی اؤزی بیلگن و تصویرله‌یاتگن تیل‌نینگ فونېتیک خصوصیتلری، او یاکه بو سؤزنینگ تلفظ شکلینی معلوم درجه‌ده تصویرلب بېره‌دی.

محمود کاشغری‌نینگ «دېوان لغات التُّرک»، ابو حیان‌نینگ «کتاب‌الادراک للسان‌الاتراک»، علیشېر نوایی‌نینگ «محاكمة‌الغتين»، «مېزان‌الاوزان»، ظهیرالدین بابر‌نینگ «مختصر»، طالع هروی‌نینگ «بدايع اللغت»، میزرا مهدي‌خان‌نینگ «مباين اللغت» و «سنگ‌لاخ» لغتی، فتح علی قاجاری‌نینگ «لغت‌الاتراکيه» کبی اثرلریده‌گی نایاب فونېتیک معلومات و ایضاحلر اؤزبېک تیلی تاریخی فونیتیکه‌سینی اؤرگنیش اوچون اېنگ مهم منبعلر سنه‌له‌دی.

یازمه یادگارلیکلردن تشقری، اؤزبېک تیلی تاریخی فونیتیکه‌سینی اؤرگنیش اوچون حاضرگی اؤزبېک شېوه‌لری، اؤزبېک تیلیگه قرینداش بؤلگن باشقه تورکی تیللر، آینیقسه، قوشنی اویغور، قازاق، قاره‌قلپاق، تورکمن تیللری‌نینگ حادثه‌لری هم کته اهمیتگه اېگه. اؤزبېک تیلی فونېتیک تیزیمیدن چیقوب کبتگن قطار حادثه‌لر اؤزبېک شېوه‌لریده همده باشقه تورکی تیللرده سقلنگن و رواجلنگن. اؤزبېک شېوه‌لری و باشقه تورکی تیللرده سقلنگن قانونیتلر اېسه اؤزبېک تیلی‌نینگ تاریخیده عملده بؤلگن دېب تخمین قیلیش ممکن.

اؤزبېک تیلی تاریخی فونیتیکه‌سی و گرامه‌تیکه‌سینی بیلش اؤزبېک تیلی و ادبیاتی متخصصلری اوچون کته نظری و عملی اهمیتگه اېگه، چونکه تاریخی فونیتیکه حاضرگی اؤزبېک تیلیده‌گی قطار فونېتیک خصوصیتلر، ستیلیستیک (اسلوبی) مقصوده قوشیمچه‌لرنینگ اېسکرگن فونېتیک کؤرینیشرلی ایشله‌تیلیش سببی، فونېتیک اؤزگریشرلر زمینیده سؤزلرنینگ ینگی معنا کسب اېتیش امکانیتی و باشقه شو کبی حادثه‌لرنی

توشونتیریب بېره دی. تاریخی فونیتیکه حاضرگی اؤزبېک شېوه لری خصوصیتلرینی تۇغری ایضاحلش و دیالیکتل خطالرنی برطرف اېتیش نینگ قولهی اصوللرینی ایشلب چیقیشده هم علیحده اهمیت کسب اېته دی.

۵۰۰-۶۰۰ ییل آلدینگی اېسکی اؤزبېک تیلی اولی تاووشلری نینگ به تفصیل توصیفینی، بو تیلده گی اونلیلر، اولر نینگ فونېتیک کؤرینیشلری حقیده گی مهم معلوماتلرنی علیشېر نوایی نینگ «محاكمة الغتین» اثریدن تاپه میز. علیشېر نوایی ایجادیدن کېین اېسکی اؤزبېک تیلیگه قیزیقیش کوچه یه دی. حسین باقرا بو پروغی بیلن طالع هروی تامانیدن، اساساً، فارسی تیلده یازیلگن «بدایع اللغت»، میزرا مهدی خان نینگ «مباین اللغت» و «سنگلاخ» لغتی، فتح علی قاجاری نینگ «لغت اتراکیه»، عثمانلی تورک تیلده اؤن بېشینچی عصرده یازیلگن «ابوشقه» لغتی، شیخ سلیمان نینگ «لغت چغتایی و تورکی عثمانی» اثرلیده گی اېسکی اؤزبېک تیلی سؤزلری نینگ تلفظ خصوصیتلری حقیده بېریلگن ایضاحلردن هم اؤزبېک تیلی تاریخی فونیتیکه سی بویچه مهم معلوماتلرنی آلیش ممکن.

اؤزبېک ادبی تیلی شکلی

«اؤزبېک ادبی تیلی» نینگ اېنگ مهم وظیفه لریدن بیری بویوک سؤز اوسته لری تامانیدن رواجلنتیریلگن عموم خلق تیلی نینگ قیته ایشلنگن خصوصیتلرینی کېنگ عامه آره سیده رسمی قؤلنیشینی عملگه آشیریشدیر. شو سبیدن هم «اؤزبېک ادبی تیلی» بیر قطار فنلر بیلن باغلیق روشده اؤرگنیله دی و اولر بیلن عضوی باغلنه دی.

۱. اؤزبېک تیلشناسلیگی دایره سیگه کیره دیگن «اؤزبېک تیلی نینگ تاریخی سی»، «اؤزبېک دیالیکتالوژی» سی کبی باشقه فنلر بیلن عضوی باغلنه دی و اولر نینگ بېرگن علمی خلاصه لریگه سویه نه دی. عینی زمانده حاضرگی اؤزبېک ادبی تیلی بؤلیمیکه علمی زمین حاضرله یدی.

۲. «ادییات تاریخی» فنی بیلن باغلنه دی، چونکه اولکن و بای مدنی یادگارلیکلریمیز شو دور تیلینی تشووچی منبع حسابلنه دی.

۳. «اؤزبېك خلقى تاريخى» فنى بيلن مناسبتده بۆلهدى، چونكه ادبيات و تيل تاريخىنى خلق تاريخىسىز تصور قىلىش ممكن اېمس.

اؤزبېك ادبى تىلى تاريخى نىنگ اساسى منبعلىرگه يازمه آبدەلر - بديعى، علمى اثرلر نىنگ متنلرى، شېوهده گى سۆزلر، جاي ناملرى، كىشى اسملرى، حاضر گى اؤزبېك ادبى تىلى سۆزلرى، تاريخى لينگويستىك لغتلر، تور كشناسلىككه عايد اؤزبېك و خارجى عالملىر نىنگ تدقيقات و قۇلنمه لرى كيره دى.

ادبى تىل اساسى اعتبارى بيلن عموم خلق تىلدير، لېكن او سۆز اوسته لرى تامانىدن ايجادى باييتىلگن و قيته ايشلنگندىر. ادبى تىل نىنگ يازمه و آغزه كى شكىللىرى هم بار. معلوم كه، يازووسىز ادبى تىل بۆلىشى ممكن اېمس. اؤزبېك ادبى تىلى نىنگ شكلىنىشىده و سىلىقلىنىشىده تور كستان حدوديده ايلك يازوونىنگ پيدا بۆلىشىدن آلدىنگى داستانچىلىك ايجادى هم مهم اۋرىن توته دى. يعنى اؤزبېك ادبى تىلى نىنگ آغزه كى شكلى يازمه اؤزبېك ادبى تىلى نىنگ وجودگه كېلىشىگه زمين يره تگن. يازمه ادبى تىل آغزه كى ادبى تىل نىنگ معلوم معيارده سقله نىب توريشى اوچون خدمت قيله دى، چونكه ادبى تىل يازوو بيلن شكلىنگنده گينه اۋزى نىنگ معيارلرگه قطعى اېگه بۆله دى. ادبى تىل نىنگ معارلشتىرىلگن تىل دېلىشى نىنگ باعشى هم شونده دير. ادبى تىل لهجه و شېوه لردن اۋزى نىنگ معيارگه سالىنگنلىگى بيلن فرق قيله دى. ادبى تىل اسلوبيده، سۆز قۇللىشده، مورفولوژىك و سىنتكتىك قوريلمه لرگه رعايه قىلىشده هر بير تىل نىنگ خصوصىتى دېيه صفتلنهدىگن اۋز اىچكى قانونلرى دايره سيدن چىقمه يدى. آغزه كى ادبى تىل اېسه، تىل ترقياتى نىنگ معلوم دوريده بير خيل تلفظ معيارلرگه عمل قىلىشنى طلب قيله دى.

ادبى تىل لېكسىكه ده هم، فونىتىكه و گراماتىك قورىلىش ساحه سيدة هم اۋز معيارلرى، قاعده لرى بيلن اجره لىب توره دى. بو معيارلر گراماتىكه درسلىكلرى، قۇلنمه لرى و برچه خيل لغتلرده بېلگىلېب قۇيىلگن. بو معيارلر شو تىلده سۆزلىشووچى برچه كىشىلر اوچون عمومى و ضرورى حسابلنهدى. عموم خلق تىلى نىنگ قيته ايشلنىشى نېگىزیده شكلىنىب، محلى شېوه و لهجه لرنىنگ عمومى ضرورى خصوصىتلىرىنى اۋزىگه سىنگدیره بارگن ادبى تىل، عين زمانده عموم خلق تىلى نىنگ تورلى كۋرېنىش-لرېدن خصوصاً جانلى سۆزلىشوو نطقدن هم، محلى شېوه لردن هم، لهجه لردن هم فرق قيله دى.

ادبى تىل نىنگ معين معيارگه سالىنگنلىگى شوندىن عبارت كه، اونىنگ لغت تركيبى معلوم ترتيبگه كېلتىرىلگن بۆله دى، سۆزلر نىنگ معناسى و ايشله تىلىشى، تلفظى و يازىلىشى همده گرامرى شكلىر يسه لىشى يگانه، مشترك قاعده گه بۇيسونه دى. ادبى معيار تاريخى طايفه حسابلنهدى. او تىل نىنگ ترقياتى بيلن

باغلىق روشده اوزگرېب توره‌دى، اونىنگ ايچكى قانونيتلريگه بؤيسونگن حالده كيشيلر نىنگ طلب و احتياجلرېنى قانديره‌دى. شونىنگ اوچون ادبي تيل معيارلرى، ترتيب-قاعده‌لرى تيلده دايم يوز بېرىب توره‌ديگن اوزگرېشلرنى عكس اېتتيرىوچى كورينيشلرنى انكار اېتمه‌يدى.

هر بير معين تيل نىنگ صاحبي، تشوويچيلرى بؤلگن اېلت، خلق ياكه ملت نىنگ وكيلىرى تامانيدن جانلى سؤزلىشىو تىلى باله‌ليكدن باشلې اېگلنه‌دى. ادبي تيل، اونىنگ معيارلرى و قانونيتلرى اېسه بلاغتگه يېتگن، كمالاتگه اېريشگن كيشى نىنگ شكللىنىشى جريانيدى اؤرگنېب، اؤزلىشتيرېب آلىنه‌دى. بونده، آينىقسه، عايله و مكتب، عالي اؤقوو يورتى، ادبي تىلى اېگلگن شخصلر، عالملىر بىلن يقين علاقه‌ده بؤلىب توريش و اولر كؤمگيده تورلى موضوعده‌گى ادبياتلرنى اؤقىش، اؤرگنېش مهم اهميتگه اېگه.

عموم خلق تىلى نىنگ يوقارى شكللى حسابلىگن ادبي تيل انيق و معين بير تيزيمده هر بير دور نىنگ تىليگه خاص معيار، ترتيب-قاعده‌لرنى افاده‌له‌يدى. ملي ادبي تىلى، اونىنگ آغزه‌كى و يازمه شكللرېنى انيقلىشده اېنگ مهم و اساسى بېلگى اونىنگ معين بير معيارگه، يعنى انيق بير مرامگه، ترتيب-قاعده‌لرگه سالىنگنلىگيدىر. ملي تىلگچه بؤلگن دورده‌گى ادبي تىل بىلن ملي ادبي تىل آره‌سيده مهم تفاوتلر بؤلىشىگه قره‌مه‌ى، معيارى و رسمى شكللى موجود بؤلگن ادبي تىل ترقىاتى نىنگ برچه دورلريده، ملي تىللر نىنگ تشكيل تاپيش دوريده هم، آينىقسه، ملي ادبي تىلر توله شكللىگن دورلرده هم، اساسى بېلگى بؤلىب قالدى. ادبي تىل ترقىاتى نىنگ دستلېكى دورلريگه تېگىشلى يادگارلىكلرنى اؤرگنېش اونده بير قطار معيارلر موجودلىگىنى، اېسكى معيارلر يوقالېب كېتىشى، ينگى معيارلر يوزه‌گه كېلىشىنى، ينگى و اېسكى معيارلر نىنگ موازى يانمه-يان حالده قوللىنگنلىگىنى كورسته‌دى.

ادبي تىل نىنگ ايگى تورى، آغزه‌كى و يازمه تورى موجود. بو شكللر ادراك اېتىش نىنگ ايگى تورى، يعنى كوروو و اېشىتوو اوچون مۇجللنگنلىگى سببلى اؤزىگه خاص بير قنچه خصوصيتلرگه اېگه‌دير. ادبي تىلده اونىنگ هر ايگله‌شكىلى اوچون خاص بؤلگن بې‌طرف و اوسلوبلر ارا افاده واسطه‌لرى بىلن بير قطارده، ادبي تىل نىنگ فقط بير شكللى آغزه‌كى ياكه يازمه شكللى اوچون خاص تىل عنصرلرى، واسطه‌لرى هم بؤله‌دى.

رواجلىگن هر قنده‌ى تىل، شو جمله‌دن حاضرگى اؤزبېك تىلى هم ايگى اساسى قوللىنىش توريگه اېگه

۱. ادبي اؤزبېك تىلى.

۲. جانلى سؤزلىشىو اؤزبېك تىلى.

ادبي تيل نينگ هر ايگله شكلي اوچون خاص عليحده لېكسيك و فرزيولوژيك تيل بيرليكلری قۇلننه دی، يعنی حاضرگی ادبي تيلده بي طرف و اسلوبلر ارا قتلیم بيلن بير قطارده، فقط آغزه کی ياکه يازمه ادبي تيل اوچون خاص سؤز و عبارهلر قتلیمی هم موجود، مثلاً «اؤزبېک تیلی نينگ ايضاحلی لغتی» همده «اؤزبېک تیلی نينگ ايضاحلی فرزيولوژيك لغتی» ده «سنگلب يورماق، سويونماق (سپوینماق)، قشله ماق (قشیماق)، هييت لماق، قاييل مقام، قوله يلماق، قیده م، قنه قنگی، شونچه یی که، شونقه گی، جان-پانی چيقیب کپتدی، کوزی تيریک، کؤزلری قينیدن چيقیب کپتدی کبی سؤز و عبارهلر سؤزلشوو نطقیگه خاص همده باشقروو، اينتيليش، ادبيات، کمتريک، اجتماعي، کوزی آچيق، غالب کپلماق، جانی حلقوميگه کپلماق، کونگلی تازه کبيلر اېسه يازمه ادبي تيلگه خاص سؤز و عبارهلر دېب قيد قيلينه دی.

عموم اسلوبی و اسلوبلر ارا شکلرگه بيرينچی نوبته تيل نينگ مورفولوژيك بيرليكلری کیره دی. تيل واسطهلرینی مورفولوژيك بېلگيلریگه قهره ایکی گروهگه، يعنی آغزه کی و يازمه گه اجره تيشده قطعي چېگره یوق. شونگه قره مه ی، بو شکلر نينگ اؤزبېک خاص آيریم خصوصيتلرینی کؤرسه تيش ممکن. جمله دن، ادبي تيل نينگ آغزه کی شکلیده آت و صفت تورکوملریگه خاص حس-تويغو، تأثيرچنليکینی افاده لاوچی شکلر (باله که ی، قيزگينه، ابرکه تاي، کيچکينتاي، کيچکينه، کته کان)؛ تکرار، دواميلیک، کوچه يتيريش معنالرینی افاده لاوچی فعل نينگ تحلیلي شکلری (اته یلب، آشیریب يوبارماق، کپلیب قالماق، تورکيلیب قويماق، اؤقيب چيماق) همده يازمه ادبي شکلگه خاص آت و صفت تورکوملریده گی تحلیلي شکلر (سېز گيرلیک بيلن، اوچاق آرقه لی، تېز کارلیک اساسیده، نهايته کؤرکم، غایت بلند)؛ -لیک، -چیلیک، -لشتيريش کبی افیکسلر (قوشیمچه لر) ياردمیده یسلگن سؤزلر (اؤقیتووچیلیک، دهقانچیلیک، پرنده چیلیک، رادیولشتيريش، اوتومات لشتيريش) و باشقه لرنی کؤرستيش ممکن.

ادبي تيلده سينتکتیک قوريليش جهتیدن هم ایکی شکلگه خاص خصوصيتلرنی کؤریش ممکن. کؤپينچه ساده گپلرنی، اینيقسه تؤوليقسيز گپلر نينگ قسماً باغلنگن قوشمه گپلرنی ايشله تيش ادبي تيل نينگ آغزه کی شکلی اوچون خاص بؤله دی. بو وقته آهنگ، تۆختم، ایما-اشاره، نطق وضعیتی کبی واسطهلر مهم اؤرين آله دی. يازمه ادبي تيل نينگ سينتکتیک قوريليشی اېسه اؤزی نينگ انچه مرگبلیگی بيلن اجره لیب توره دی. اونده ابرگش گپلی قوشمه گپلر، کيريش سؤز و عبارهلر، مرگب قوريليشی ساده گپلر، اجره تيلگن و اويوشیق بؤلکلر، مرگب قوشمه گپلر انچه کبنگ ايشله تيله دی.

ادبي تيل نينگ آغزه کی شکلی معروضه و صحبتلرده، يازمه شکلی اېسه فن، علم و ادبيات اثرلریده، رسمي ايش حجتلری، نشریات و مطبوعات ساحه لریده ايشله تيله دی. لېکن بولر اؤز ارا عضوي روشده باغلنگن

بۆله‌دی. معروضه‌لر، هر خیل چیقیشلر اؤز خصوصیتی بیلن یازمه ادبی تیلگه یقین توره‌دی. شونینگدېک، یازمه ادبی تیلده، اینیقه‌سه، بدیعی اثرلرده سۆزلشوو نطقگه خاص سۆز و عباره‌لر هم قۇللنه‌دی. شونی قید قیلیش کېره‌ک که، «آغزه‌کی»، «سۆزلشوو»، اتمه‌لری ادبی تیل نینگ شکللریدن بیرینی، یعنی ادبی تیل نینگ آغزه‌کی یا که یازمه شکللرینی افاده‌لش اوچون همده ملي تیل نینگ قۇللیش تورلریدن بیرینی، یعنی ادبی تیل یا که جانلی سۆزلشوو تیلینی افاده‌لشگه خدمت قیله‌دی.

اوزبېک ادبی تیل نینگ رواجلیش جریانی تېکشیریشده، اوزبېک ادبی تیلی ترقیاتی نینگ تورلی دورلریگه تېگیشلی، شونینگدېک اوزبېک ملي تیل نینگ تشکیل تاپیشی دوریگه عاید یادگارلیکلر نینگ تیل خصوصیتلرینی اؤرگنیش وقتیده ادبی تیلنی فرق قیلووی اساسی واسطه‌صفتیده «آغزه‌کی» اتمه‌سیدن فایده‌لنوب بۆلمه‌یدی. چونکه اوزبېک ادبی تیلی تاریخی انه شو یازمه یادگارلیکلر تیلی تاریخیدن عبارت. شونینگ اوچون اوزبېک ادبی تیلی ترقیاتی نینگ دستلېکی باسقیچلریدن باشلې کتابی عنصرلر یازمه ادبی تیل نینگ واسطه‌لری صفتیده بیر-بیریگه قرمه‌قرشی قۇبیلگنلیگینی کؤریش ممکن. بو حادته، اینیقه‌سه، قدیمگی تورکی ادبی تیل و اېسکی اوزبېک ادبی تیلی، شونینگدېک، ملي ادبی تیل یادگارلیکلری اوچون تېگیشلیدیر. یازمه یادگارلیکلرده تشکیل تاپیب قطعی‌لشگن تیل معیارلری، قاعده‌لری استه-سېکین سۆزلشوو نطقگه هم اؤته‌باشله‌یدی. یازمه نطق شکلی، آغزه‌کی نطق شکلی، ادبی تیل نینگ یازمه و آغزه‌کی شکللری کې توشونچه‌لر نینگ پیدا بۇلیشی اساساً شو حادته بیلن باغلنگن. حاضرگی یازمه ادبی متنلرده، بدیعی ادبیات، عامه‌وی اخبارات، گزېته و جریده مقاله‌لریده یازمه و آغزه‌کی تیل عنصرلری بۆلگنیدېک، آغزه‌کی نطقده هم سۆزلشوو و یازمه نطق عنصرلری موجود بۆله‌دی.

اوزبېک ادبی تیل نینگ برچه شکللریگه خاص انیق بېلگیلرینی تورلی دورلرده یشه‌گن بیریک یازووچیلر نینگ بدیعی اثرلریده اوچره‌تیش ممکن. چونکه بدیعی اثر متنلریده هر بیر رواجلنگن تیل نینگ ایگی اساسی قۇللیش توری، یعنی ادبی تیل و جانلی خلق تیل نینگ دیالیکتیک بیرلیگی، اؤز ارا عضوی باغلیقلیگی آچیق نمایان بۆله‌دی. حقیقتده، بوندن ۶۰۰-۷۰۰ ییل ایلگریگی اېسکی اوزبېک تیلی اوچون ماس بۆلگن ادبی تیل معیارلری تورلی دورلرده یشه‌گن خوارزمی، دُرېبک (حامدی بلخی)، لطفی، آتایی، سگاکي کې شاعرلر نینگ اثرلری تیلینی اؤرگنیش، لینگویستیک تحلیل قیلیش اساسیده انیق‌لنه‌دی. اؤشه‌دورلرده یره‌تیلگن یادگارلیکلر نینگ تیلی اؤز دوری خلق تیلیگه، توشونیش نینگ ېنگیللیگی جهتیدن حاضرگی اوزبېک ادبی تیلیگه همده جانلی خلق تیلیگه انچه یقین توره‌دی.

تيل نينگ خيلمه-خيل بيرليكلرينى بديعي ادبيات اثرلريده ايشلتيش هممه وقت اسلوب جهتيدن اساسلنگن بۇلهدى. جمله دن، يوقاريدە تيلگه آلىنگن شاعرلر نينگ، اينيقسه عليشپر نوايي نينگ اثرلرى اۋزبېك ادبي تيلي نينگ خصوصيتى، اونينگ آغزه كى و يازمه شكللىرى، شونينگدېك جانلى خلق تيلي همده ادبي تيل نينگ آغزه كى شكللى قندهى اېكنليگى تۇغرىسىده انيق تصور بېره آلهدى.

يازووچى اۋز اثر يده تورلى درجه ده گى تيل بيرليكلرى نينگ معلوم قالبگه سالىنگن، تكامللشنگن نمونه لر ينى، شكللرينى ايشله تهدى. شونينگ اوچون تيل افاده واسطه لر ي نينگ معيارى و ترتيب-قاعده لر ي بديعي اثرلرده كۇپراق و انيقراق نمايان بۇلهدى. دېمك، تورلى دورلرگه تېگيشلى بديعي اثرلر نينگ تيل خصوصيتلرينى اۋرگنيش اۋشه دور تيل تيزيمينى توشونيب آليش امكانينى بېرهدى. بديعي اثر تيل ينى اۋرگنيش بو خيل لينگويستىك تېكشيريشر نينگ ايگى جهت ينى بير-بيرى بيلن باغله يدى، اونينگ ايگى تامانينى بېلگيلش امكانينى بېرهدى، يعنى بديعي اثر متنلريده ادبي تيل معيارلرى همده معلوم درجه ده جانلى خلق تيلي نينگ خصوصيتلرى عكس اېتگنليگى انيقلنهدى.

تيل حادثه لر ينى تۇغرى و چوقور توشونگن حالده كېنگ علمي تحليل قىليش، حاضرگى جانلى خلق تيلي، سۇزلىشوو نطقى خصوصيتلرى بيلن ادبي تيل نينگ آغزه كى و يازمه شكللىرى اساسلرينى قياسلب اۋرگنيش نتيجه لر ي اۋتميشده گى جانلى خلق تيلي نينگ آيريم خصوصيتلرينى بيليب آليشده معلوم اساس بۇليشى ممكن.

يازمه منبعلر اساسيده اۋتگن عصرلرده گى جانلى خلق تيلي، سۇزلىشوو نطقى خصوصيتلرينى اۋرگنيشده تاريخي آبدهلر نى، بديعي اثرلر نينگ متنلرينى، اينيقسه، اۋز دور يگه خاص نطق عمليات ينى عكس اېتتيرووچى اثرلر نى تنلش جوده مهم اهميت كسب اېتهدى. مثلاً، ب. اۋرين بايوف نينگ اۋزبېك تيلي سۇزلىشوو نطق ينى اۋرگنيشگه بغيشلنگن ايشلريده بوندهى خلاصه لر اساساً بديعي اثر متنلريگه اساسلنهدى.

عادتده بديعي اثر متنلرى نينگ اوچ تورى كۇپراق قۇللىنيلهدى:

۱. مؤلف حكايهسى (خبر متنى)؛

۲. اثر قهرمانلرى نينگ تيلي؛

۳. مؤلف نينگ قهرمانلرگه بېرگن صفتلرى؛

مؤلف حکایه سیگه اساسلنگن متلر ادبي تیل نینگ اېنگ یخشی نمونه سی حسابلنده دی. بو خیل متلرده اسلوب و تأثیرچنلیک جهتیدن بی طرف بؤلگن تیل واسطه لری کؤپراق ایشله تیلده دی، شولر اساسیده ادبي تیل نینگ آغزه کی و یازمه عنصرلری قؤلنده دی. نوایي، بابر، ابولغازی بهادرخان کبی یازووچیلر نینگ نثري اثرلریده، حمزه، عبدالله قادري، آی بېک، غفور غلام اثرلریده انه شونده ی متلر جوده کؤپ بؤلیب، اولرده بدیعی حکایه معیاری، ادبي تیل نینگ بی طرف، کتابي و سؤزلشوو عنصرلرینی قؤلش معیاری آچیق نمایان بؤله دی. اثر قهرمانلری نینگ تیلیده اولر نینگ اجتماعي احوالیگه باغلیق روشده سؤزلشوو نطقیه خاص برچه واسطه لرنی، شو بیلن بیرگه ادبي تیل و ادبي تیلگه خاص بؤلمه گن برچه عنصرلرنی قؤلش ممکن. قهرمانلر نینگ تیل خصوصیتلریگه بغیشلنگن متلرده اېسه یازووچی ادبي تیلگه خاص بؤلمه گن سؤزلشوو نطقیه نینگ عنصرلرینی، یعنی عادي سؤز و عبارهلرنی هم، شېوه و لهجه لرگه خاص سؤزلرنی هم ایشله ته دی. دېمک، اوزبېک ادبي تیلی، تیل نینگ تورلی دورلرده گی ترقیات خصوصیتلرینی بېلگیلشده اېنگ اساسي منبعلردن بیری حسابلنده دی، اونده تیل نینگ طبیعتی اؤز افاده سینى تاپه دی.

اوزبېک تیلی تعليمی نینگ عمومي مضمون و ماهیتی

افغانستانده اوزبېک تیلی اوقووچیلری اوچون حاضرگی زمان تعليمی مقصدلریگه موافق شکلده توزیله دیگن ینگى دستور و درسلیکلر اوقووچیلر نینگ یاشی و روجي خصوصیتلریدن کېلیب چیقنن حالده و قوییده گی نظري-عملي اساسلرگه تیه ننگن حالده یره تیلیشی توصیه قیلینه دی

۱. اوزبېک تیلی - ملي منعویت و مفکوره، ملي روح، مدنیت و قدریتلر نینگ اولکن خزینه سی.

۲. اوزبېک تیلی - ملت تفکرینی شکللتیرووچی، رواجلنتیرووچی و افاده لاوچی اېنگ اساسي واسطه.

۳. اوزبېک تیلینى اوقیتیشدن مقصد تعليم آلووچیلرده مستقل ایجادي تفکر قابیلینی رواجلنتیریش، ایجادي فکر محصولینی نطق شرایطیگه ماس روشده تۇغری و روان بیان قیلیش کؤنیکمه لرنی شکللتیریشدیر.

۴. مشغولاتلرده اوزبېک تیلی امکانتیلریدن اونوملی فایده لنیش، عملي کؤنیکمه لرنی شکللتیریش نینگ نظري بیلیملرنی اؤزلشتیریشگه نسبتاً استوارلیگی تأمینلنده دی.

۵. كېنگ عملي قۇللىنىش قيمىتىگە اېگە بۇلمەگن مسألەلر بۇيىچە نظري معلوماتلر اساسي اۋزلىشتىرىش ماتريالى (ماددەلر) صفتيدە دستورلرگە كىرىتىلمەيدى. بوندى معلوماتلردن معنوي و تربىوي اهمىتىگە اېگە بۇلگنلر تىلشناسلىككە داير علمي-معرفي متلر صفتيدە عليحده بېرىلەيدى. بوندى هم، تربىوي اساس بىلن بىر قطارده باش مقصد اۋقووچىلرنى اۋزبېك تىلى ايلدىزلر، منعويتى تارىخى، اسلوبلر و خصوصىتلر بىلن تىلشتىرىشنى عبارتدېر.

۶. درسلىكلردە اۋقوو موضوعلر اۋقووچىلرنىنگ هر بىر باسقىچده اۋرگنەديگن باشقە اۋقوو فنلر و اولردن اۋزلىشتىرىشلر لازم بۇلگن عملي كۈنىكمەلر بىلن عضوي باغلىكلىكده بېرىلەيدى.

۷. اۋزبېك تىلى درسلىگىدە گى هر بىر تاپشىرىق اۋقووچى تامانىدن مستقل بجرىلىشىگە ماسلب توزىلەيدى، شونىنگ اوچون اۋقووچى نىنگ هر بىر مشغولاتدە گى فعالىتى بىر عمومي ليكنىنگ عليحده بىر خصوصىلىگىنى آچىشنى نظرده توتەيدى.

اۋزبېك تىلى تعليم خصوصىتلر

اۋزبېك تىلى تعليم مضمونى قويدە گى اوچ اساسي تركىبي قسىملرنى اۋز ايچىگە آلەيدى و تعليم جريانيدە اۋزى نىنگ افادەسىنى تاپەيدى
نظقي ملاقات ملکہسى
گراماتىك بىلىم و ملکہسى
ادبي اۋزبېك تىلى و ملي منعويت.

نظقي ملاقات ملکہسى

اۋزبېك تىلى و ادبىياتى فنيدن شو تىل بۇيىچە اېگلنەديگن نظقي فعالىت نىنگ اساسي تۇرت تۇرى قويدە گىچە بېلگىلنەيدى

۱. گىبرىش

- اوچره شووده اوزيني تنيشتيريش، التماس بيلن مراجعت ايتيش، تكليف ايتيش و تكليفني قبول قىليش ياكه رد ايتيش، معلومات آليش و بېريش، اوزگه لر فكريني قيسقه چه شرحلش، محاكمه لرده اشتراك ايتيش، موضوعلرني محاكمه قىليشده اوز شخصي قره شلري و فكرلريني بيلديريش. اورگنيلگن موضوع دايره سيده اوز فكريني باغلنيشلى سوزلب بېريش، بېريلگن موضوع دايره سيده تقديمات قيله آليش.

۲. تينگلب توشونيش

- اوقيتووچي و صحبتداشينيگ نطقيني، اېشيتيلگن و اېشيتتيريلگن نطقيني، تينگلنگن متنده گي اساسي اخباراتني، دالضرب موضوعلرده گي راديو و تلويزيونده دستورلرني توشونيش.

۳. اوقيش

- موضوعگه عايد لوحه لرنى، ادبي-بديعي متنلرنى، عامه باب لوحه لرنى (گزېته، قيسقه حكايه، شخصي و الكترون خطر) اوقيش.

۴. يازيش

- موضوع بويچه متنلر توزيش و رسمي حجتلر (خطر و الكترون خطر، تيل خط، عريضه، توشونتيريش خطي، ترجمه خال و هكذا) يازيش. اورگنيلگن موضوعلر بويچه ديكتنت (املا)، بيان يازه آليش همده ايجادى متن توزه آليش.

اوزبېك تىلى تعليمي بويچه نطقيني اوستيريپ رواجلنتيريش ملكه و كونيكمه لري.

- اوقووچيلر نينگ سوز بايلىگيني كېنگه يتيريش (اوقووچيلر نينگ اوزلري اوچون ينگي بولگن سوزلر نينگ معناسيني و قوللنننن دايره سيني انيقلش)؛

- اوزبېك ادبي تىلى معيارلريني اورگننننن، ادبي تلفظ معيارلري (توغرى تلفظ معيارلري، سوز بيريكمه لري و گپ توزيش معيارلري، سوز توركوملري و سينتكتيك (نحوي) توزيليشلري نينگ اسلوبى امكانيتلري، خصوصاً سينونيمى)، شونينگدېك، لغوي سينونيميكه (معناداشليك) و قوشيمچه لرنينگ سينونيميكه سي همده، عموماً، گراماتيك سينونيميكه بيلن تنيشتيريش؛

- اوقووچيلرده فكرنى آغزه كى و يازمه باغلنننننن بيان قىليش ملكه و كونيكمه لريني شكللنتيريش.

یوقاریده کورستیلگن عملر بویچه هر باسقیچده تقاضا قیلینه‌دیگن ملکه و کونیکمه‌لر معیاری بېلگینه‌دی. بونده اوقیشده، محنت جریانیده و عایله‌ده، جماعت جایلیده یوزه‌گه کبله‌دیگن تورلی نطقی وضعیتلرده، مستقل روشده فکر المشه آلیش و فکر بیان اېته بیلش، اېشیتیلگن منبعنی ادراک اېتیش، شونینگدېک، یازمه منبعلرنی اوقیش آرقه‌لی اخبارات آلیش، واقعه-حادثه‌لرگه اؤز مناسبتینی بیلدیریش طرزیده ملاقاتگه کیریش ملکه‌سینی اېگللب باریش رواجینی نظرده توتیلده‌دی.

گراماتیک بیلیم و ملکه‌سی

«افغانستانده اوزبېک تیلی و ادبیاتی تعلیم قاعده‌لری» دستوریده نطقی فعالیت‌نینگ هر بیر تورلی یوزه‌سیدن تیل منبعی، تیل واسطه‌لری و گراماتیک بیلیملر، حاصل قیلینه‌دیگن ضروری کونیکمه و ملکه‌لر بېلگینه‌دی. بونده اؤرگنیه‌یاتگن سؤز و سؤز شکللرینی تۇغری تلفظ قیلش همده‌یازیش، سؤزنی گراماتیک جهتدن تۇغری شکلنتیره بیلش، سؤزلرنی اؤرینلی تنلش و سینته‌کتیک-اسلوبی جهتدن تۇغری بهاله‌ی آلیش، جمله‌توزیشده و نطق آهنگینی بېلگیلشده ادبی تیل امکانتیلریدن اؤرینلی فایده‌لنه آلیش طلب قیلینه‌دی.

- کونده‌لیک حیاتده فعال قۇللنیه‌دیگن اجتماعی موضوعلرگه عاید لغت بایلیگینی آشیریب باریش. اوزبېک تیلی‌نینگ ملي مدنی لېکسیکه‌سینی بیلش. معناداش، شکلداش سؤزلرنی بیلش. اوزبېک تیلیده سؤز ترکیبی و سؤز یسه‌لیشی واسطه‌لرینی بیلش. کسب-هنرگه یۇنه‌لتیریلگن لغت بایلیگینی آشیریش. کسب-هنرگه عاید لېکسیکه‌نی صنفلر و باسقیچلر کپسیمیده بېلگیلگن نطقی موضوعلرگه عاید فعال لېکسیکه‌نی بیلش و آغزه‌کی و یازمه نطقده تۇغری قۇللش.

- اوزبېک خلق آغزه‌کی ایجادی نمونه‌لریدن تېز آیتیش، تاپیشماق، مقال، مَثل، روایتلرنی، اؤرگنیلگن موضوع بویچه اوزبېک ادبیاتی نمونه‌لریدن بېریلگن پرچه‌لرنی اوقیش، سؤزلب بېریش، شعرلرنی افاده‌لی اوقیش و یاددن آیتیش. اؤرگنیلگن موضوع بویچه اوزبېک ادبیاتی‌نینگ ایخچم و گؤزه‌ل نمونه‌لرینی، اوزبېک خلقی‌نینگ تاریخی، مدنی حیاتیگه عاید لوحه‌لر، اوزبېک خلقیگه خاص آداب-اخلاق فضیلتلری، اوزبېک علامه‌لری، عالم‌لری، مدنیت رونقیگه حصه قۇشگن انسانلر حقیده‌گی متلر مضمونینی بیلش.

- اوزبېک تیلیده‌گی مستقل و یاردمچی سؤز تور کوملری. سؤز ترکیبی، سؤز یسه‌لیشی، قۇشیمچه‌لر و اولرینینگ معنالری. گراماتیک واسطه‌لرینینگ سؤزلرگه قۇشیلشی بیلن باغلیق املا قاعده‌لرینی

بیلیش و بو قاعده‌لرگه عمل قیلیش. سؤزلرنی اؤز ارا باغلیش واسطه‌لری. سؤز بیریکمه‌سی. گپ (جمله) و گپ بؤلکلری حقیده معلوماتگه ابگه بولیش. اؤزبېک تیلیده ساده گپ توزیلیشی، گپ بؤلکلرنی نینگ اؤرنینی بیلیش، آغزه‌کی و یازمه نطقده قوللش.

- اؤزبېک تیلیده‌گی سلاملشیش آدابی، مراجعت شکللری، خوش‌نماليک‌نینگ اساسی نطقى معیارلری، نطقى وضعیتلرده اؤزبېک تیلی‌نینگ اؤزیگه خاص نالسانی (تیلگه عاید بؤلمه‌گن) واسطه‌لرینی عملده قوللش. شونینگدېک، اؤزبېک تیلیده خبرلر، خطلر یازیش قاعده‌لرینی عملده قوللش.

- تقدیمات قیلیش کونیکمه‌لرینی رواج‌لنتیریش، آغزه‌کی و یازمه نطقده فکرلرنی بیر-بیریگه تۇغری باغلیش واسطه‌لری، اؤز ارا صحبت‌لشیش، صحبتگه قوشیلیش و اونگه انیق‌لیک کیریتیش، نطقینی سېکینلشتیریشگه اوندەشگه عاید معامله آدابى واسطه‌لرینی عملده قوللش.

اؤزبېک تیلی گرامریگه عاید اؤزلشتیریلیشی شرط بؤلگن بیلملر

- فونیتیکه، لېکسیکولوژی، سؤز‌نینگ ترکیبی، سؤز یسه‌لیشی، مورفولوژی (صرف)، سینتکسیس (نحو)، یازوو و املا، تینیش بېلگیلری، نطق اسلوبلری، ستیلیستیکه (اسلوب شناسلیک) که عاید توشونچه‌لر.

- مورفولوژی و سینتکسیس‌گه دایر اساسی توشونچه‌لرنی همده شو توشونچه‌لر بیلن باغلیق روشده گراماتیک اتمه‌لرنی بیلیش؛

- سؤزلرنینگ یازیلیشی، گراماتیک واسطه‌لرنینگ سؤزلرگه قوشیلیشی بیلن باغلیق املا قاعده‌لرینی بیلیش و بو قاعده‌لرگه عمل قیلیش؛

- مستقل گپلرنی، مرکب سینته‌کتیک بوتونلیکلرنی اؤز ارا تۇغری باغله‌ی آلیش؛

- اؤزبېک ممتاز ادبیاتی همده زمانه‌وی اؤزبېک ادبیاتی نماینده‌لرینی بیلیش، اولرنینگ اثرلریدن نمونه‌لر ایته آلیش؛

- بدیعی اثر تمثال (اوبرز، سیما) لریگه آغزه کی و یازمه توصیف بېره آلیش؛

- اؤرگنیلگن موضوع دایره‌سیده و رسملرگه قره‌ب مستقل ۱۵-۲۰ گپ بیلن ایزچیل و باغلنیشلی مونولوژیک نطق شکلیده بیان قیله آلیش؛

- آیریم متنلر مضمونینی اؤز سؤزی بیلن قیته حکایه‌قیله آلیش؛

- متننی (بدیعی اثر، حکایه، علمی مقاله، خبر) تۇغری، روان، توشونیب بیر دقیقه‌ده ۹۰-۱۰۰ سؤز تېزلیگیده اؤقی آلیش؛

- بدیعی اثرنی، شعرنی افاده‌لی اؤقی آلیش؛

- اؤزبېک خلق آغزه‌کی ایجادی نمونه‌لریدن ایته آلیش؛

- ایش قاغازلرینی یازه آلیش.

اؤزبېک ادبی تیلی و ملي منعویت

ملي منعویتنی اېگلش اؤزبېک خلقی نینگ بای تاریخی، ملي قدریتلرینی، عرف-عادتلری و اولرنی اؤزیده عکس اېتیرگن بای ادبی-بدیعی میراث بیلن یقیندن تیشیش، اونی اؤقیب اؤرگنیش، ملي عنعنلر، بیره‌ملر، عرف-عادتلر اساسیده شکلنگن ملي مدنیت، شونینگدېک، عموم‌انسانی قدریتلرنی سینگدیریشگه انسانپورلیک نقطه نظریدن یانده‌شیشنی تقاضا اېته‌دی. اؤزبېک ادبیاتی نینگ ایخچم و گؤزهل نمونه‌لری، خلق نینگ تاریخی، مدنی حیاتیگه خاص مهم لوحه‌لر، جهان ملي مدنیتیگه حصه قۇشگن اؤزبېک خلقی وکیللری نینگ ایجادي میراثینی اؤرگنیش هم کؤزده توتیله‌دی.

اؤزبېک تیلی تعلیمی آلدیگه قۇیلگن اجتماعي طلبلر

- اؤقوچى شخصینی فکرلشگه، اؤزگه لر فکرینی انگلشگه و شو فکر محصولینی آغزه کی همده یازمه شکلده سوادلی بیان قیله آلیشگه، یعنی هر تامانلمه یتوک سوادخوان لیکنی رواجلنتیریشگه اؤرگتیشدن عبارت. شوندن کېلیب چیققن حالده اؤزبېک تیلی تعلیمی آلدیگه اجتماعي جهتدن مکمل شکلنگن، مستقل فکرله ی آله دیگن، نطق و ملاقات مدنیتی رواجلنگن، سوادلی شخصنی کمال تاپدیریش مقصدی قویله دی.

اؤقوچى نینگ بیلیم سویه سیگه قویله دیگن طلب

- تعلیم جریانی آلدیگه قویله دیگن اجتماعي طلب بیلن بېلگیلنه دی. شونده ی اېکن، اؤزبېک تیلی و ادبیاتی تعلیم ترتیب و قاعده لری تعلیم جریانی آلدیگه قوییلگن اجتماعي طلبلردن کېلیب چیققن حالده بېلگیلب بېریله دی.

یوقاریده کورستیلگن بیلیم و کونیکمه لر ماهیتیدن کېلیب چیقیب، هر بیر موضوع یوزه سیدن قوییده گی تعلیم طلبلری توصیه قیلینه دی

- آغزه کی نطق بویچه فعال و نافع اؤزلشتیره دیگن تخمینی سؤز و سؤز بیریکمه لری اؤقتیلیشی؛

- نطق قوریلمه لری همده معامله آدایگه عاید منبعلر اؤقتیلیشی؛

- اؤقیش و یازیش بویچه هم هر بیر موضوعده معلوم حرفلرنی اؤزلشتیره شگه عاید سؤز و سؤز بیریکمه لری اؤقتیلیشی؛

- سؤز و سؤز بیریکمه لری، نطق قوریلمه لری و معامله آدایگه عاید همده اؤقوچیلرده فونبیتیک کونیکمه لرنی حاصل قیلیشگه مۆجللنگن، فقط توشونیش و تلفظگه اؤرگتیشگه مۆجللنگن نافع سؤز و سؤز بیریکمه لری هر بیر موضوع بویچه بېریله دیگن شعر، حکایه، تاپیشماق، اېرتک، قوشیق و اویین متنی کبیلر اوچون تنلنگن نطقی منبعلر نینگ مضمونیدن کېلیب چیققن حالده بېلگیلنیشی شرط.

اؤزبېک تیلی تعلیمی نینگ اساسی مضمون و ماهیتی

افغانستان تعلیم مؤسسسه لریده اؤقیدینگن اؤزبېک تیلی اؤقوچیلریده تفکر و نطقنی رواجلنتیریش اوچون اولر نینگ یاشی و روحی خصوصیتلریدن کېلیب چیققن حالده ماسلب توزیلیب بېریلیشی توصیه قیلینه دیگن اؤقوو درسلیکلریگه کیریتیلیشی شرط بؤلگن اساسی عامللر:

۱. لغت بايلىگىنى آشپىش؛

۲. سۈز بايلىگىدن ايجادى متن يره تيش جريانىده فايده لنيش؛

۳. مستقل فكر افادهسى نينگ مقصد و نطق شرايطيگه موافقلىگىنى تنيش؛

۴. انيق، علمي و رمزي تفكر كۈنيكمه لرينى شكللنتيريش؛

اۋزبېك تيليدن هر بير مشغولات يوقاريدده كۈرستيلگن تركيبي قسملرنى اۋز ايچيگه آليشى شرط. اۋزبېك تيليگه عايد بيلملرنى بېريشده تيل نينگ كۈپ سطحلى، چېكسيز امكانيتلى، قطعي قانونيتلى، مرگب تيزيم صفتيده گى تلقينيگه تيه نيلهدى. شونينگ اوچون اۋزبېك تيلي درسليكلرى اۋزبېك تيلي قوريليشى نينگ اېنگ اساسي بيرليكلرى و حادثه لرى بيلن تنيشتيرووچى قسملردن عبارت بۈليشى توصيه قىلينيدهدى.

اۋزبېك تيلي تعليميده تيل نينگ تورلى گرامري حادثه لرينى، تورلى سطح بيرليكلرينى اۋز ارا علاقه دارليكده بېريش تيليميزده عينا بير فكرنى تورلى اصوللر بيلن افاده لىش امكانيتلرى بارليگىنى، هر بير امكانيت نينگ اۋزبېك خاصليگىنى اۋقووچيلر گه سينگد يريشده اۋزبېك تيلي نينگ اهميتى كته.

اۋزبېك تيلي اۋقوتيليشى اوچون ايشلب چيقيه ديگن دستور و درسليكلرنينگ نظري اساسلرى اۋزبېك تيلشناسليگى فنى نينگ اېنگ سۈنگى يوتوق و تلقينلريگه، اولردن چيقريلگن علمي- اسلوبى خلاصه لر گه تيه نيشى شرط.

اۋزبېك تيلي تعليم دستورلىرى و درسليكلرده طلب اېتيله ديگن ديده كتيك اساسلر

- اۋقووچيگه تعليم جريانى نينگ فعال اشتراكچيسى صفتيده يانده شيش؛

- اۋقوتووچى اۋقووچى نينگ اورگنيس فعاليتىنى باشقرووچيسى صفتيده يانده شيش؛

- درسليكه (اۋقوو تاپشيريقلريگه) اۋقووچى و اۋقويتووچى فعاليتلرينى اۋز ارا باغلاوچى واسطه صفتيده يانده شيشدن عبارتدير.
- اوشبو توصيه لر، مذکور دستورده كورستيلگن طلبلرگه كوره اساسلنگن حالده كېله جكده يره تيله ديگن اۋقوو درسليكلرى مؤلفلرى تامانيدن موضوعلر بويىچه تنلنشى شرط.
- اۋزبېك تىلى اۋقووچيلرى نينگ اۋز اوستيده مستقل ايشلشى اوچون كېره كلى بولگن اساسى كۈنيكمه لر اۋقووچى نينگ تعليم جريانده فعال اشتراكچى اېكنليگى اونينگ درسليك تاپشيريقلرى اساسيده اۋقويتووچى رهبرليگيده قويده گى توره گى مستقل ايشلرنى بجرىشده اۋز عكسنى تاپه دى
۱. كوزه تيش-درسليك (اۋقويتووچى) تاپشيريغى اساسيده اۋزبېك تىلى حادثه لر يدن بېريلگن (كورستيلگن) نمونه لرنى كوزه ته دى؛
۲. ايزلنشى-اۋيلش، خاطرده تيكلس، سوره ش، لغت، قاموس، معلومات منبعلريدن فايده لنىش اساسيده حادثه لر سيره سىنى بايسته دى؛
۳. عليحده ليكلرنى شرحلش - بېريلگن و اۋزى دوام اېتتيرگن سيره ده گى هر بير حادثه نى عليحده-عليحده شرحه يدى؛
۴. قياسلش - سيره ده گى حادثه لرنى اۋز ارا قياسله يدى؛
۵. عمومي ليكنى انيقلش - سيره ده گى حادثه لرنينگ اۋخشش، عمومي تامانلرينى انيقله يدى؛
۶. فرقلرنى تاپيش - سيره ده گى حادثه لرنينگ بير-بيريدين فرقلى تامانلرينى انيقله يدى؛
۷. تصنيف اېتيش - سيره ده گى حادثه لرنى اۋخششليك و فرقلى اساسيده گروه همده گروه چه لرگه اجره ته دى؛

۸. حکم چيقریش - حادثه لر سیره سی حقیده عموملمشمه (حکم، خلاصه، قاعده) چيقره دی؛

۹. علاقه دارلیکنی انیقش-اۇرگنیلگن حادثه لر نینگ یانداش لری (معناداش لری، شکلداش لری، وظیفه داش- لری، قیمتداش لری، ضد لری و هکذالر) بیلن مناسبتلرینی - (یقینلیک، اۇخششلیک و فرقلرینی) انیقله یدیلر؛

۱۰. قۇلش - حادثه لر نی مستقل روشده یازمه و آغزه کی شکلرده شرحلر، ایجادي متن توزه دی.

۱۱. فکرنی بیان ایتیش، ایجادي متن توزیش، متن اوستیده ایش اۇزبېک تیلی مشغولاتلریده علیحده موقعه اېگه بۇلگنلیگی سببلی، دستورده ۷-باسقیچ نینگ آخری و ۸ - باسقیچ نینگ باشیده «ایجادي متن اوستیده ایش» موضوعینی اۇرگنیش کۇزده توتیلگن.

۱۲. دستور و درسلیکلرده تیلشناسلیک و اسلوبشناسلیک (ستیلیستیکه) املا و تلفظ اجره تیلمه یدی. هر بیر حادثه اۇزبېک تیلی مشغولاتلریده یانداش (وظیفه داش و معناداش، قیمتداش) لری بیلن بیرگه لیکده اۇرگنیشی سببلی، اولردن هر بیر نینگ املائی، تلفظی، اسلوبی ماهیتلری و خصوصیتلری هم حادثه لر بیلن بیرگه لیکده اۇزلشتیریلیب باريله دی. اۇقووچیلر نینگ اۇزبېک تیلی تعليمی اساسیده باسقیچمه-باسقیچ آلگن عملي کۇنیکمه لری و بیلیملری دستور مېزانلری بیلن اۇلچنه دی و بهالنه دی.

اۇزبېک تیلی «باشلنغیچ تعليم» باسقیچی

«باشلنغیچ تعليم» مهم باسقیچ حسابلنگنی اوچون بو باسقیچده اۇزبېک تیلینی اۇزلشتیریشنی اۇرگنیش جریانی بیلن بیرگه اۇقتیش اساسی اۇرین اېگلله یدی و بیر - بیرگه باغلیق باسقیچلرگه بۇلینگن و اۇزبېک تیلی تعليمی مضمونى نینگ نېگیزی بۇلمیش اۇقووچیلر نینگ اېگلش لری شرط بۇلگن اساسی بیلیم، کۇنیکمه و ملکه لر نی اۇز ایچیگه آله دی.

اۇزبېک تیلی اۇقووچیلر نی نینگ آغزه کی و یازمه نطقلرینی اۇستیریشده مهم و ضرور بۇلگن طلبلر:

۱. سواد اۇرگنیش و نطق اۇستیریش؛

۲. اۈقىش و نطق اۈستىرش؛

۳. فونىتىك، گرامر، املا و نطق اۈستىرش؛

بو بۇلىم منبەلرىنى بىرلشتىرووچى اساسى پرنسىپ نطق اۈستىرش حسابلنەدى. نطق اۈستىرش باشلنغىچ باسقىچ اۈزبېک تىلى تعليمىگە انىق عملى يۇنەلىش بېرەدى و بالەلرگە آنگلى اۈقىش، اۈقىگنلرىنى روان گىرىش و يازىشگە اۈرگتەدى.

اۈزبېک تىلى و ادبىياتدن اۈقووچىلرنىنگ ياش خصوصىتلرى و سويەسىنى حسابگە آلگن حالده باشلنغىچ بىلىم بېرىش، شو اساسده نطقنى بايىتىش، باشقەلر نطقنى اعتبار بىلن اېشىتە آلىش ھمدە كتاب اۈقىشگە قىزىقىش اويغاتىشگە يۇنەلتىرىلىش ضرور.

- بالەلرگە طبيعت و جمعيت حقيده توشونچە بېرىش؛

- منطقي تفكر يوريتىشگە اۈرگىش؛

- اۈقوو مشغولاتلىگە و بىلىم منبەى بۇلگن كتابگە قىزىقىش اويغاتىش؛

- بالەلرنى اخلاقي، استىك جھتدن تربىەلش؛

اۈزبېک تىلىنى اۈقىتىش نىنگ مضمونى و اصوللرى اۈقووچىلرگە زمان طلبىگە كۈرە جمدە پۇختە بىلىم بېرىش، كۈنىكمە و ملکہ حاصل قىلىشگە كۈمكلشىشى لازم.

اۈزبېک تىلى اۈقووچىلرىگە اۈقوو و يازوو سوادخوانلىگىنى اۈرگىتىشده توصيه قىلىنەدىگن گرامر اساسلرى:

- گپ (جملە) و نطق، نطق تاووشلرى، اۈزبېک تىلى نىنگ فونىتىك تىزىمى (فونىتىك تحليل - اونلى و اونداش تاووشلر، جرنگلى و جرنگسىز اونداشلر)، تاووشلر و حرفلر، الفبا، باش، اۈرتە، عليحده و سۇنگ حرفلرنى اۈرگىش؛

- بۇغين و بۇغين تۈزۈلۈشى، سۆزلرنى بۇغينلىق كۈچۈرۈشنى اۇرگۈتۈش؛

- سۆز و سۆز معنالىرىنى اۇرگۈتۈش (لغوي تحليل - بىر معنالى سۆزلر، قرەمە قرشى معنالى سۆزلر، كۆپ معنالى سۆزلر)؛

سۆز تۈزۈلۈشى:

- اۇزەك و قۇشۈمچە (تورلاوچى و يساووچى)، اۇزەكلردە تاووش اۇزگۈرۈشى، بىر نېچە شكلده گى قۇشۈمچەلر (اۇزەك و قۇشۈمچەلر املاسى)؛

- سۆز-ناملرنى مضمونىگە كۆرە گروەلش، نرسە آتىنى بىلدىرووچى سۆزلر، نرسەلرنىنگ حركتىنى، بېلگىسىنى، سناغىنى بىلدىرووچى سۆزلر، نرسەگە اشارەنى افادەلاوچى سۆزلر (شخصگە نسبتاً - كىشىلىك آلماشى)؛

- گپ، گپ نىنگ فكر بىلدىرىش مقصدىگە كۆرە تورلرى (درک، سۇراق، بوپروق و حس-هيجاننى بىلدىرووچى گپلر)، گپدە تىنىش بېلگىلرىنىنگ ايشلە تىلىشى (نقطه، سۇراق، اونداو و هكذالر)، يازمە نطقده ايشلە تىلەدىگن مھم (آيرىم) بېلگىلر و پەرگول، قوس، ايگى نقطه، كۆپ نقطه؛

گپ نىنگ تۈزۈلۈشى

- گپ نىنگ اساسى مضمونىنى بىلدىرووچى بۆلكلر (اېگە و كېسىم)، اساسى مضمونىنى تۈلدىرووچى بۆلكلر (ايگىنچى درجەلى بۆلكلر - اولرنىنگ تورى و ناملرىدن مستثنا)؛

- گپدە سۆزلرنىنگ اۇز ارا باغلىشى، سۆزلر بىرىكمەسى (اېگە و كېسىم مناسبتىدن مستثنا)، گپ نىنگ اويوشىق بۆلەكلرى، اولرنىنگ اۇز ارا باغلىشى (آهنگ، باغلاوچى سۆز ياردەمىدە)؛

گپ و متن، متن نىنگ تۈزۈلۈشى

- موضوع، واقعه تفصيلاتى، اساسى فكر بيانى، خلاصه چىقىرىش، رېجە تۈزۈش، سرلوحه، خط باشى، ديالوگ، مونولوگ گېلر، بيان، كىچىك انشا، آغزە كى، يازمە ايجاديات؛
- خبر، خط، مقاله، تېرىكنامه، تكليفنامه، اعلان يازىش، رۇيخه تۈزۈش؛
- الفبى دوريدە كتاب بيلن ايشلش كۇنىكمە سىنى حاصل قىلىش؛
- سۇزلرنى تۇغرى تلفظ قىلىش؛
- بۇغىنلب اۇقىشدىن آنكىلى، سىدىرغە سىگه، تېز، تۇغرى، روان و افادەلى اۇقىشگە اېرىشىش؛
- كىچىك جىملى بىر نېچە شعرنى ياد آلىش؛
- ۲ - ۳ - باسقىچلردە يازووچىلرنىنگ اسمى، اثرلرنى نىنگ ناملرى حقيدە تۇلە راق توشونچە حاصل قىلىش؛
- بدىعى اثرلرنى شرحلى، ايجادى و افادەلى اۇقىش؛
- اثر سوژەسى واقعه لرى اۇرتە سىدە گى باغلىنىشنى، قهرمانلرنىنگ فعل-اظهارلرنى انىقلىش، قىياسى توصيفلش؛
- اۇقىگن اثرلرى يوزە سىدن اۇز فكر-ملاحظه لرنى آغزە كى و يازمە طرزده ايزچىل افادەلش؛
- سۇز بايلىگىنى آشيره بارىش و نطقيدە فعال قۇلش؛
- ۴ - باسقىچده اۇقىگن اثرلرى يوزە سىدن مستقل رېجە تۈزۈش؛
- بدىعى اثرلرنى استتىك تحليل قىلىش؛
- اۇقىگن اثرلرى يوزە سىدن سوال-تاپشيريقلر تۈزۈش؛
- نثرى اثر مضمونىنى تۇلىق، قىسقرتيرىب، شخسىنى اۇزگرتيرىب حكايەلش؛

- بدیعی اثرلرنی اؤزارا قیاسلب، تېگیشلی خلاصه‌لر چیقیش.

اؤزبېک تیلی کورستگيچلرینی اېگللشنی تېکشیریش و انیقلش قاعده‌لری

«باشلنغیچ تعلیم» باسقیچی اؤزبېک تیلی تعلیمی نتیجه‌سیده اؤقووجیلر اېگلله‌گن بیلیم، کونیکمه و ملکه‌لر قوییده‌گی اوچ باسقیچلی کورستگيچلر اساسیده تېکشیریلهدی و انیقلنه‌دی

۱. اؤقیش خصوصیتی

بو کورستگيچ آرقه‌لی اؤقووجی‌نینگ ناتیش بؤلگن متننی افاده‌لی اؤقی آلیش کونیکمه‌سی انیقلنه‌دی. بونده مقداری کورستگيچ صفتیده افاده‌لی اؤقیش تېزلیگی، یعنی دقیقه‌گه کوره بېریلگن متننن نېچته سؤز اؤقی آلیش کورستگيچ آلینگن. باسقیچدن-باسقیچگه اؤتیش دوریده مقداری کورستگيچده‌گی سؤزلرنینگ ساننی آشیشی بیلن بیرگه بېریلگن متننی اؤقیشده‌گی طلبلر هم باله‌نینگ یاشیگه موافق روشده آرتیب باره‌دی.

۲. اؤزگه‌لر فکرینی و متن مضمونینی انگلش ملکه‌سی باله‌نینگ آغزه‌کی بیان قیلینه‌یاتگن اؤزگه‌لر فکرینی همده یازمه متن مضمونینی انگله‌ی آلیش درجه‌سینی انیقلش مقصدیده کیریتیلگن. بو کورستگيچ اؤزگه‌لر فکرینی و متن مضمونینی انگلش همده اوننی آغزه‌کی قیته بیان قیله‌آلیش درجه‌سینی انیقله‌یدی.

۳. فکرنی یازمه شکلده بیان اېتیش ملکه‌سی (توگل فکر افاده‌لنگن متن) مرکب جریان بؤلیب، اؤزبېک تیلی تعلیمی‌نینگ مقصدی شو کورستگيچده مجسملشه‌دی. اؤقووجی‌نینگ اؤزبېک تیلی تعلیمی جریانیده اېگلله‌گن کونیکمه و ملکه‌لری او یره‌تگن متنده عکس اېته‌دی.

یوقاریده‌گی کورستگيچلر بویچه تعلیم صفتی‌نینگ نتیجه‌سینی بهالشدی اؤقیتووجی تامانیدن اؤقووجی اېگلله‌گن قوییده‌گی کونیکمه‌لرنینگ درجه‌سی انیقلنه‌دی

۱. فکرنینگ منطقی ایزچیللیکده افاده‌لنگنلیگینی انیقلش؛

۲. فکرلش، موضوع نینگ مرگبلیک درجه سینی انیقلش (ساده، مرگب، فهمی-انیق، موهوم و هکذا)؛

۳. توصیف نینگ موضوعگه موافق لیگینی و توصیف نینگ قیمتینی انیقلش؛

۴. توصیفده تیل نینگ افاده واسطه لریدن مقصدگه موافق فایده لیش درجه سینی انیقلش؛

۵. املائی (یازمه) سوادخوان لیک نینگ صفتینی انیقلش.

اؤقووچیلر دنیاقره شینی منتظم باییتیب باریش، مستقل فکرلش کونیکمه و ملکه لرینی ینده رواجلتیریش کبی مقصدلردن کبلیب چیقیب فنلر ارا باغلیش یولگه قویله دی. بونده درسلیکده بپرله دیگن عملی مشق نینگ ادبی جریان، تاریخی واقعه - حادثه لر، طبیعی بایلیکلر، حیوانات عالمی، فزیک و کیمیاوی حادثه لرگه عاید متلردن تنلیشیگه اعتبار قره تیلده دی.

اؤقووچیلر اؤزبېک تیلی فنی بویچه شو باسقیچ اوچون بېلگیلنگن نطق کونیکمه گه، لېکسیک-گراماتیک بیلیملرگه اېگه بولیشلری، مستقل روشده اؤزبېک تیلده فکر یوریته آلیش اوچون تیل منبعی و واسطه لریدن شو باسقیچ طلبلری حجمیده و اونگچه بولگن دورده اؤرگنیلگن منبعلر حجمیده توغری و مستقل فایده لنه بیلیشلریگه ابریشیشلری لازم.

اؤزبېک تیلی تعلیمی جریانیده پیداگوژی نینگ تعلیم و تربیه بیرلیگی تمایلیگه رعایه قیلینه دی همده ایزچیل عملگه آشیریب باریلده دی.

شو مقصدده اؤزبېک تیلی فنی نینگ اساسی مضمونیده قوییده گی طلبلر کوزده توتیلده دی

۱. اؤرگنیه یاتگن تیلده ملاقات ملکه سینی اېگلش (نطق کونیکاتیف ملکه)؛

۲. تیل منبعی و واسطه لرینی نطقده قولله ی بیلش اوچون یبترلی بیلیملرنی اؤزلیشتیریش (گراماتیک بیلیم و ملکه)؛

۳. ملي مدنيت و عموم انساني قدريتلر بيلن تنيشتيريش آرقهلى حاصل قىلېنەدىگن تربيه(ملي مدنيتنى اېگللش ملکهسى)؛

اوشبو اوچتە مضمون اساساً نطقى ملاقات ملکهسىنى اېگللش آرقهلى اۋزبېك تېلىنى اۋرگتېش نېنگ عموم تعليمى مقصدىنى، ملي مدنيتىنى اېگللش ملکهسى اېسە تربيوى مقصدىنى كۈزدە توتەدى.

يوقارىدە كۈرستېلگن طلبلرگە جواب بېرە آلەدىگن اۋقووچيلر «اۋزبېك تېلى» فنى بۈيچە «باشلنغېچ تعليم» باسقىچىنى موفىقتىلى توگنگن حسابلنەدىلر.

اۋزبېك تېلى «اۋرتە تعليم» باسقىچى

«اۋرتە تعليم» باسقىچىدە اۋزبېك تېلى تعليمى مضمونى نېنگ نېگىزى قويدەگىلرنى اۋز اېچىگە آلەدى: - اۋقووچيلر اۋزبېك تېلىدىن اېگللشلىرى شرط بۈلگن بېلىم، كۈنىكمە و ملکهلر؛

- اۋزبېك تېلى تعليمى آلەيدەگى باش مقصدلر.

اۋزبېك تېلى مشغولاتلىرى بالەلردە ايجادىلىك، مستقل فكلرلش، ايجادى فكلر محصولىنى نطق شرايطىگە ماس روشدە يازمە شكللردە تۇغرى، روان افادەلش كۈنىكمەلرېنى شكللنتيريش و رواجلنتيريشگە قرەتېلىشى لازم.

«اۋرتە تعليم» باسقىچىدە اۋتېلەدىگن «اۋزبېك تېلى» فنى نېنگ تراكىبى قىسىملىرى و توزىلىش اساسلىرى:

- اۋزبېك تېلى نېنگ فونىتىكەسى، لېكسىكەسى و گراماتىكەسى بۈيچە نطق نېنگ آغزەكى و يازمە شكللرېدىن كېنگ و تۇغرى فايدهلنىش اوچون ضرور بۈلگن علمى - عملى معلوماتلر بېرىشنى؛

- اۋزبېك تېلىدە تۇغرى تلفظ، املا و پونكتواتسىيە (punctuation) نقطە يا تېنىش بېلگىلر علمى) نېنگ اساسى قاعدەلرېنى اۋزلىشتيرىب آلېشنى؛

- اۋزبېك تېلى نېنگ خزېنەسى بۈلمىش تورلى لغتلردن تۇغرى فايدهلنە آلېشنى؛

- اؤز فکرینی نطق شرایطیگه ماس روشده، تورلی شکلرده افاده‌له‌ی آلیش (بلاغت) کؤنیکمه‌لرینی حاصل قیلیشنی؛

- معین بیر خبرنی یاکه معلوماتنی تورلی شکلرده بېره آلیش یؤلرینی؛

- کونده‌لیک حیات اوچون ضرور بؤلگن ایش قاغازلرینی یوریتیش کؤنیکمه‌لرینی؛

- یاش و ملکه درجه‌سیگه ماس بؤلگن بدیعی، علمی، سیاسی اثرلرنی اؤرگنیه، اولر حقیده‌گی فکر- ملاحظه‌سینی، شخصی مناسبتینی آغزه‌کی و یازمه شکلرده تۇغری بیان اېته آلیش کؤنیکمه‌سینی؛

- مادّی بارلیقنی اؤرگنیش و اونی تفکر بیرلیکلریده افاده‌لشده، جمعیت اعضالری آره‌سیده ملاقات اؤرنه‌تیشده اؤزبېک تیلی و باشقه تیللرنینگ بی‌قیاس اهمیتی‌نی حس اېتیش اوچون ضرور بؤلگن نظری معلومات و عملی کؤنیکمه‌لر بېریشنی اساسی وظیفه‌لر قیلیب آله‌دی.

اؤزبېک تیلی مشغولاتلری باسقیچلی کېتمه-کېتلیک، شکل بیلن مضمون علاقه‌دارلیگی، تیلشناسلیک بؤلیم‌لرنینگ اؤزارا زیچ بیرلیکده‌گی اساسلریده کؤریله‌دی. شونینگ اوچون سینتکسیس یا نحو بؤیجه ضرور توشونچه‌لرنی- ساده و قوشمه‌گپ، گپ‌نینگ مرکزی، گپ بؤلکلری، اوندله‌مه و اویوشیق، بؤلکلر، کوچیرمه گپ، اولرده‌گی تینیش بېلگیلری کبیلرنی اؤزلشتیریشگه بغیشلنده‌دی.

لېکسیکولوژی و مورفولوژی‌نینگ مهم توشونچه‌لری

- سؤزنینگ معناسی، اؤز معنا و کوچمه معنا، معناداش سؤزلر، اویه‌داش سؤزلر، ضد معنالی سؤزلر، قوشیمچه‌داش سؤزلر، اؤزه‌ک‌داش سؤزلر، مستقل و یاردمچی سؤز تورکوملری، اؤزه‌ک، قوشیمچه، سؤز اؤزگرتیرووچی و سؤز یساووچی قوشیمچه‌لر حقیده دستلېکی ضروری معلوماتلر بېریله‌دی.

اؤزبېک تیلی‌نینگ ایزچیل اؤرگنیش جریانیده اؤقووچیلرنینگ تیلدن یخلیت بیر تیزیم صفتیده فایده‌لنیش، متن اوستیده ایشلش، فونېتیک، لېکسیک، مورفولوژیک حادثه‌لرنی، بو حادثه‌لرنینگ اؤز یشش شرایطیده باغلنیشلی نطقده قؤلش امکانتینی بېره‌دی. معلوم‌که، بیرته اېنگ عادی ساده ییغیق، گپده هم تیل‌نینگ فونېتیک، لېکسیک، مورفولوژیک و سینتکتیک قوریلش‌نینگ ماهیتی عکس اېتگن بؤله‌دی. شونینگ

اوپون اؤزبېک تیلی اؤقووچیلری نطق ملکه لرینی رواجلنتیریشگه خدمت قیلووچی ایزچیل اؤقوو جریانیگه کیریشیشلری اؤته ضروردیر.

تیل نینگ یخلیتلیک (بوتونلیک)، تعلیم نینگ اېسه علاقه دارلیک طلبلری، بوتون اؤقوو دوامیده ایزچیلیک بیلن آلیب باریلهدی. شونینگ اوچون هر بیر مشغولاتده اؤقووچی لغت و سینتکسیس اوستیده - سؤز معناسی، فونېتیک، مورفولوژیک حادثه لر نینگ سینتکتیک وظیفه سی اوستیده مشق لر بجریشگه جلب قیلینهدی.

اؤزبېک تیلی اؤقیتیش نینگ اساسی واسطه لری

۱. «افغانستانده اؤزبېک تیلی و ادبیاتی تعلیم قاعده لری» دستورى اساسیده یره تیلگن درسلیکلر.

۲. اؤزبېک تیلی بؤیچه لغتلر. «اؤزبېک تیلی نینگ ایضاحلی لغتی»، «اؤزبېک تیلی نینگ اویهداش سؤزلر لغتی»، «اؤزبېک تیلی نینگ معناداش سؤزلر لغتی»، «اؤزبېک تیلی نینگ شکلداش سؤزلر لغتی»، «اؤزبېک تیلی نینگ ضد معنالی سؤزلر لغتی».

۳. «اؤزبېک تیلی نینگ سؤز یسه ش لغتی»، «اؤزبېک تیلی نینگ تیرس (تېسکری) لغتی»، اؤزبېک تیلیده گی دایرةالمعارف، اؤزبېک تیلی مشغولاتلریده آغزه کی و یازمه تصویر اوچون ایضاحلی البوم، ایشله تیلیشی لازم بؤلگن ضرور سؤزلر بېریلگن رسم-تصویرلر و هکذالر بیلن تۆلديریلیشی لازم.

اؤزبېک تیلی تعلیم اصولی

تعلیم اصولی، اساساً، اؤقووچی نینگ اؤز اوستیده ایشلشیدن عبارتدیر. شونینگ اوچون مشغولاتده فعال ایشلاوچی اؤقووچی نینگ اؤزیدیر. هر بیر مشغولات تخمیناً تورت باسقیچنی اؤز ایچیگه آله دی:

۱. تکرارلش؛

۲. بېریلگن موضوعلر نینگ اؤقووچیلر تامانیدن تحلیلی؛

۳. بېریلگن موضوعلرنی اؤقتووچی یاردمیده عموملاشتیریش و حکم چیقیریش؛

۴. حاصل قیلینگن عمومیلیکنی عملده قۇلش و سینش، اؤقوو مسأله لرینی یېچیش. دستورده ایکنچی، اوچینچی، تۇرتینچی باسقیچلرده گی مشغولاتلر مضمونی تخمینی کۇرستیلدی.

اؤقووچیلر نینگ متن یره تیش و متن اوستیده ایشلشلی مشغولات نینگ ایکنچی، تۇرتینچی باسقیچلریده و باسقیچدن تشقری بېریله دیگن تاپشیریقلرده مرکزی اؤرینی اېگلله یدی.

متنلر خیلمه-خیلدیر. اولر نینگ انیق تور و کۇرینیشی قسماً درسلیکده بېریلسه، اساساً، اؤقتووچی تامانیدن بېلگیلنهدی. دستور اؤقتووچیگه درسلیکده گی برچه متنلرنی اؤز دیدی، طلبی، شرایطگه قوله یلیگی بیلن بیملال المشتیریش، اؤقتیش جریانینی تام معناده گی ایجادیلیک و ایزلنووچیلیک اساسیده کۇریشگه تۇلیق امکانیت بېره دی. اؤقتووچی بونده ی ایشگه اؤقووچیلر نینگ اؤزینی جلب اېتیشی، آلدینگی باسقیچ اؤقووچیلری تیارله گن لوحه لردن کبیینگی باسقیچلرده کبنگ فایده لیشی ممکن.

اؤقووچیلر یازیشی لازم بۇلگن متنلر نینگ اساسی تورلری

۱. مشغولاتده حاصل قیلینگن نظری بیلیم و کونیکمه نی عملده قۇلب متن یازیش. بونده ی متنلر ایکی و اوچته گپدن عبارت بۇلیشی، مونولوگ و دیالوگ طرزیده، قیسقه گینه تصویر یا که حکایه شکلیده بۇلیشی ممکن. اولر نینگ انیق شکلینی اؤقتووچی رهبرلیگیده اؤقووچی نینگ اؤزی تئلی کبره ک.

۲. بېریلگن موضوع اساسیده تصویر (کیچیک انشاء). بونده ی تصویرلر یازمه و آغزه کی کۇرینیشلرده اؤقووچیلر نینگ یاش و ملکه درجه سیگه ماس مضمون همده حجمده بجریلیشی لازم.

۳. انشاء متن نینگ عالی کۇرینیشی.

قوییده گی انشاء تورلریدن فایده لیش توصیه قیلینه دی:

۱. علمی انشاء (تیل، تاریخ، بیولوژی و فنلردن هر بیر فن اوچون خاص بۇلگن بیرار موضوع یا که مسأله نی آچیش)؛

۲. علمی-بدیعی انشاء (بدیعی اثر، یازووچی ایجادی، ادبی جریانلر تحلیلگه بغيشلنگن انشالر)؛

۳. بديعى-ايجادى انشالار (صنعت اثرىنى اۋرگنېشدىن اۋقوۋچى نېنگ حاصل قىلگن شىخى كېچىنمەلرى تصويرى)؛

۴. تصويرى انشاء (نرسە، منظرە و ھكذالر تصويرىگە بغيشلنگن انشاء)؛

۵. اپر كين موضوعدەگى انشاء.

متن اوستيدە ايشلش اۋزبېك تىلى مشغولاتلر يەدە اساسى اۋرىنى اېگلگنلىگى سببلى «يازمە ايش اوستيدە ايشلش اصوللرى و باسقىچلرى» بۈلمى كىرىتىلدى. بو بۈلمى اۋقوۋچىلر نېنگ متن اوستيدە آلب بارگن ايشلر نى سىستىملىشىرىپ، اولرنى يوقارى باسقىچلردە انچە مرگب انشا اوستيدە ايشلشگە تيارلەيدى.

اۋزبېك تىلى قوربىلىشى نېنگ تلقىنىدەگى اۋزگريشلر

اۋزبېك تىلى تعليميدە چلكشلىك توغدىرەياتگن قطار چىگللىكلر تىلشناسلىك نظريە سىدە الەقچان برطرف اېتىلگن. لېكن بو يوتوقلر اساسيدەگى عملى توصىلر ايشل چىقىلمەگنلىگى طفىلى اولر اۋزبېك تىلدىن تعليمگە تطبيق اېتىلمەياتگن اېدى.

شونىنگ اوچون گرامرى تلقىن و تعبيرلرگە قويدەگى بير قطار ينگىلىكلر كىرىتىلدى:

۱. آلماش نېنگ نە فقط آت، صفت، سان، بلکہ، فعل، روش، تقليدى سۈز، اوند او گپ و حتى متننى المشتىرە آلىش، اولرگە اشاره اېتىش خصوصىتى حسابگە آلىنمەگن اېدى. شونىنگ اوچون آلماشلرنى اۋرگنېش فعل، روش، تقليدى سۈزلردن كېيىنگە كوچىرىلدى، اولر اشاره سۈزلر صفتيدە ايضاحلندى.

۲. بير سۈز تور كومىدن ايگىنچى سۈز تور كومىگە اۋتىش تلقىنى اۋزبېك عملى گرامماتىكە سىدە تۈپە - تۈغرى باشقە تىل گراممىدن كوچىرىلگن حادثە اېدى (يخشى بالە يخشى اۋقىدى. مردانە يىگىت مردانە گىرەدى كى گىلردە يخشى و مردانە سۈزلرى بيرىنچى بيرىكمەدە صفت دېب، ايگىنچى بيرىكمەدە اېسە روش دېب بحثلندى). روش دايرەسى سۈز اۋزگرتىروۋچى قۋشىمچەلرنى قبول قىلە آلمەيدىگن سۈزلر بىلن (مثلاً، تصادفاً، بيرگە و باشقەلر) چىكلندى. روش نېنگ سىنتكتىك وظيفەسى انىقلاۋچى بۈلب كېلە آلىش بىلن كېنگەيتىرىلدى. شونىنگ اوچون قۋشىمچەسى و باشقە قۋشىمچەلر بىلن دېپىرلى اېر كين بيرىكە آلدەيدىگن سۈزلر - بېلگى ناملرى صفت گروھىگە كىرىتىلدى.

اېگهلىك، كېلىشىك قۇشيمچهلىرى فقط آتلىرى و آتلىرىنى المشتيريشگه خدمت قىلهدىگن آلاماشلىرى بىلن بىرىكهدى، دېگن غير-علمى تلقىن دستورگه كىرىتىلمەدى. جارى دستوردا اۋرىن آلگن سان، صفت، روش، صفتداش، حركت ناملىرى و باشقەلرنىڭ آتلىشىۋى دېيىلگن توشونچه سۆزلەردە معنا تارەيشى موضوعى دايره سىده ايضاحلەندى.

۳. سىنتكسىسده آيرىم چىگىللىكلرنى توغدىرهدىگن مسأله گپ تلقىنىدېر. «گپنىڭ مركزى» توشونچه سىنى كىرىتىپ، اونى «تصدىق-انكار، زمان، شخص-سان معنالىرىگه اېگه بولگن بىرلىك» صفتىده زمانهوى شرحلندى.

قۇشمە گپ تركىبىده «سادە گپ» دېب تلقىن اېتىلەدىگن «مېن بارگندە...»، «او كېلگندەن كېيىن...» كېلىر ھېچ قچان گپ بۇلىپ كېلە آلمىلىگى سېبلى، كېنگەيتىرىلگن بىرىكمەلر صفتىده تلقىن اېتىلەندى.

قۇشمە گپ تعليمىده تجربه كۇرستگن اېنگ ئىمرەسىز نتيجه قۇشمە گپنىڭ سېماتىك تصنيفىدېر. دستورده قۇشمە گپلرنىڭ قورىلىشىگە كۇرە تصنيفى بېرىلدى، خلاص. كوچىرە گپ صفتىده سادە، قۇشمە، مركب گپلر، حتى متن ھم كېلە آلىشىنى نظرده توتىپ، بو بۇلىمنى اۋرگنىش سىنتكسىسنىڭ آخىرىگە كوچىرىلدى.

يوقارىده كۇرستىلگن طلبەرگە جواب بېرە آلەدىگن اۋقوۋچىلر «اۋزبېك تىلى» فنى بۇيىچە «اۋرتە تعليم» باسقىچىنى موفقىتلى توگنگن حسابلەندىلر.

اۋزبېك ادبىياتى

«اۋرتە تعليم باسقىچى»

«اۋرتە تعليم» باسقىچىده اۋزبېك ادبىياتى تعليمى مضمونىنىڭ نېگىزى قويدە گىلرنى اۋز ايچىگە آلەدى و اۋقوۋچىلر اۋزبېك تىلى و ادبىياتىدا اېگىللىشلىرى شرط بۇلگن بىلىم، كۇنىكمە و ملكەلر

«اۋرتە تعليم» باسقىچىده «ادبىيات» علىحده اۋقوۋ فنى توسىنى آلەدى. بو باسقىچىده اۋقوۋچىلر ادبىياتنى بدىعى سۆز حقىدە گى فنى، كۇركم سۆزىنىڭ فولكلور، اسطورەلر، يازمە ادبىيات، نظرى توشونچەلر سىنگرى كۇرىنىشلىرىنى بىرلىشتىرگن حالده انگلەيدىلر. طلبەرلر انەشو تىزىم ايچىدە گى تورلى قىلملرنى استە-

سېکینلیک بیلن اؤزلشتیریپ، اولرینینگ ماهیتیگه کیریپ باره‌دیله. بو باسقیچده باشلنغیچ باسقیچ دوریده‌گیگه قره‌گنده بیر مونچه مرکب بدیعی اثرلر اؤرگنیلشی کؤزده توتیله‌دی. بو حال اؤقووچیلر معنوی تکامللشوی و تفکری ترقیاتیکه تأثیر کورسته‌دی.

بو باسقیچده اوقیش، مستقل اؤرگنیش و باسقیچدن تشقری اوقیشگه مۆجللنگن بدیعی اثرلر مقداری اؤقووچیلرینینگ یاش امکانیتلری و قیزیقیشلریگه موافق طرزده کؤپه‌ییب باره‌دی. بو باسقیچده قهرمانلیک، وطن‌پرورلیک، رومانیتیک، فانتاستیک مضمونده‌گی اثرلرنی اؤرگتیشگه کتّه دقت قره‌تیلده‌دی. شونینگدېک، خلق آغزه‌کی ایجادى نمونه‌لری، لیریک اثرلرنی اؤرگتیشگه اعتبار قره‌تیلده‌دی. شو بیلن بیرگه اؤقووچیلر اؤرگه‌تیله‌یاتگن اثرلرنی توشونیش اوچون کبره‌ک بؤلگن مقدارده ادبی-نظری بیلیملرنی اؤزلشتیره‌دیله. بو باسقیچده اؤقووچیلر ادبی قهرمانلرنی تصویرلنه‌یاتگن مکان و حیاتی وضعیتگه موافق اؤسیش-اؤزگیشده بؤلگن تیریک آدم‌لر صفتیده قبول قیلیشنى اؤرگنیشه‌دی.

پیداگوزی و پسیکولوژی علمی همده اوقیتیش عملیاتی اؤزبېک تیلی و ادبیاتینی اوقیتیش تیزیمینی «باشلنغیچ تعلیم» و «اؤرتنه تعلیم» طرزیده ایکی بؤغینگه بؤلیش مقصدگه موافق اېکنلیگینی کورسته‌دی. گرچه، بو باسقیچلرینینگ اؤقووچیلری بیرته اؤرتنه مکتب باسقیچیکه منسوب بؤلسه‌لر-ده، عملده بیر-بیرلریدن جدی فرق قیله‌دیگن ایکی اولاد وکیلریدیرلر.

اؤزبېک تیلی و ادبیاتینی اوقیتیش تیزیمی‌نین «اؤرتنه تعلیم» باسقیچیده ادبی تعلیم «باشلنغیچ تعلیم» باسقیچینی دوامی حسابلنپ، اؤقووچیلرده بدیعی ادبیاتگه دایر اېنگ ابتدایی و ساده بیلیم، کونیکمه همده ملکه‌لرنی شکللتیریشی کؤزده توتیله‌دی. بو دور ادبی تعلیمده بدیعی سؤز اؤسمیرلرینینگ تصویرینی کېنگه‌یتیریش، تخیل یا فانتازینی کوچه‌یتیریش، کورکم سؤزینینگ طعمینی تویه‌دیگن قیلیشگه یؤنه‌لتیریلده‌دی. بو باسقیچلرده اؤتکیر مضمونلی، پارلاق تصویرلرگه بای، اؤقووچیلرده کشفیاتچیلیک تویغولرینی اویغاته‌دیگن، حسیاتینی بایته‌دیگن بدیعی اثرلر کؤپراق اؤرگنیلده‌دی. بو باسقیچده اؤزلشتیریلده‌دیگن ادبی-نظری توشونچه‌لر ادیب‌نینگ تصویر مهارتینی کورستیشدن کوره متننی چوقورراق انگلشگه یؤنه‌لتیریلده‌دی. ادیب‌لرینینگ شرح حالی اېسه باله‌لر اوچون تقلید نمونه‌سی، نمونه مکتبی وظیفه‌سینی بجره‌دی. اثرلرنی اؤرینلشتیریشده سنه‌لر ییللر اېمس، بلکه معنوی-اخلاقی و بدیعی-پسیکولوژیگ موضوع (رکن) لرگه عمل قیلینه‌دی.

اۋزبېك تىلى و ادبياتىنى اۋقۇتۇش تىزىمى نىنگ «اۋرتە تعليم» باسقىچىده اۋقۇوچىلر ادبىي تعليم ادبىي اۋقۇش طرزىده يۈلگه قۇيىلسە-ده، اوندە ادبىي-تارىخى جريان نىنگ باشلىغىچ عنصرلرى كۈزگه تشلنەدى. اوشبو باسقىچىده اۋسميرلىكدن اېندى گىنە اۋسپىرنىلىك باسقىچىگه اۋتگن اۋقۇوچىلر ادبياتى تىزىملى جريان صفتىده اۋرگنىشىگه حاضرلىك كۈرەدىلر.

اوشبو باسقىچىده اۋقۇوچىلرگه اېنگ قديمگى دورلردن بوگونگه قدر بۈلگن ملي ادبيات تارىخى، اونىنگ تور و ژانرلرى، اساسى اثرلرى حقيده توشونچه بېرىلەدى. اۋقۇوچىلرگه اۋزبېك ادبياتى تارىخى يخلت بىر استىك جريان اېكنلىگى سىنگدىرىلەدى. بو باسقىچىده بدىيى متن جاذبهسى و طراوتىنى تامينلەگن عامللر، ادبىلر نىنگ مهارتى، اسلوبىنى انىقلىشىگه اعتبار قرەتيلەدى. اۋقۇوچىلردە تحليل ملكهسىنى شكللنتىرىش، هر بىر متن بۇيىچە اۋزى نىنگ فكرى بۇلىشىگه اېرىشىش كۈزده توتيلەدى.

ادبىي تعليم مضمونى

اۋزبېك تىلى و ادبياتىنى اۋقۇتۇش تىزىمى «اۋرتە تعليم» باسقىچى نىنگ مضمونى اونىنگ مقصد و وظيفەلردىن كېلىپ چىقەدى. اۋزبېك و جهان ادبياتى نىنگ بدىيى يوكسك نمونهلرى ھمدە اۋقۇلگن اثرلرنى توشونىش و تحليل قىلىش ملكه لىرىنى شكللنتىرىش اوچون ضرور بۇلەدىگن مقدارده گى نظرى معلوماتلر ھمدە اولرنى اۋزلىشتىرىشىگه يۈنلتىرىلگن ديدەكتىك موادلر ادبيات فنى نىنگ مضمونىنى تشكيل اېتەدى. معنوي بر كمال اولادنى شكللنتىرىش اوچون ادبىي تعليم مضمونىنى تشكيل اېتىشىده فقط اثر نىنگ بدىيى قىمىتى ياكە يازووچى نىنگ جمعيتده گى موقعى اساس بۇلە آلەمەدى. شونىنگ اوچون ھم ادبىي تعليم مضمونىنى بېلگىلىشىده ادبىي اېمس، اثر تىلنەدى. تىلنگن متىلر اۋقۇوچى نىنگ ياشى، انتلىكتوال (فكرى و ذهنى) امكانىتلرى و عقلى رواجلىشى درجەسى، ادبىي تعليم ھمدە ملي تربىە شناسلىك نىنگ باش مقصدىگە تۇغرى كېلىشىگە اعتبار قىلىنەدى.

ادبىي تعليم مضمونىنى بېلگىلىشىده گى پىداگوژىگ اۋلچاولر:

- بدىيى متن نىنگ ديدەكتىك مقصدگە موافقلىگى؛

- اثر نىنگ اۋقۇوچى معنويتى و تفكرى ترقياتىگە ايجابى تاثير كۈرستىشى؛

- اثر نینگ ملي و عموم انساني روحنى عكس اېتتيريش درجهسى؛
- بديعي اثر نینگ يره تيلگن دور و بوگونگى اجتماعي-بديعي قيمتى؛
- اثر نینگ اۈزىگه خاص بديعيلىگى، اوسلوبى نىنگ ينگىچەلىگى؛
- متن نىنگ اۈقووچيلر روحي-جسماني خصوصيتلىرىگه ماس كېلىشى.
- اۈزبېك تىلى و ادبياتىنى اۈقوتتاش تىزىمى يگانە و يخلت تىزىم بۇلگنى اوچون ادبي تعليم مضمونى نىنگ مجبوري اېنگ كىچىك قسىمى ۵-۹-باسقىچلردە بېلگىلندى.
- شو مقصددن كېلىب چىققن حالده، اۈزبېك تىلى و ادبياتى تعليمى نىنگ مضمونى قويدە گيلردن عبارتلىگى بېلگىلندى:
- اۈقووچى نىنگ فكرلش صلاحيتىنى، عقلى رواجلىشىنى، منطقي تفكرىنى اۈستيريش؛
- اۈقووچيلرنى اۈز-اۈزىنى، ماددى بارلىقنى تىل نىنگ افاده واسطه لرى ياردمىدە انگلشگە همده اۈز فكرى و حس-تويغولرىنى اۈزبېك تىلى نىنگ كېنگ امكانىتلرى دايره سىدە بيان اېتە آلىشىنى تامينلش وظيفه لرىنى حل اېتىشگە يۈنلتيريله دى.

اۈزبېك ادبياتى اۈقوو فنى صفتىدە

۱. اۈزبېك تىلى و ادبياتىنى اۈقوتتاش تىزىمى نىنگ اۈقوو فنى صفتىدە ادبيات نىنگ اۈزىگە خاسلىگى شونده كه، اونىنگ اۈرگنىش تامانى سۈز صنعتى نمونه سى بۇلمىش بديعي اثرلردىر. يعنى، او اۈقووچيلرگە بىلىم بېرىشنى گىنە بىرىنچى درجه لى وظيفه دېب حسابلمه يدى، بلكه اۈقووچيلرنىنگ معنوي دنيا سىنى شكللنتيرىشنى هم اۈستوار پيداگوزىگ تدبير دېب بيله دى. استىك-معنوي يۈنەلىشده گى اۈقوو فنلر يده كۈپراق اۈقووچيلرنىنگ روحيتى، قلبى، حسياتلرى عالمىنى شكللنتيريشگە اعتبار قره تيله دى.

ادبيات اوقوو فني صفتيده انسان اوز عمرى دواميده اوزلشتيريشى ضرور بولگن باشقه اؤنلب فنلردن كېسكىن فرق قيله‌دى. ادبي تعليم اوچون اوقووچيلرگه ادبي جريان حقيده علمي تصور بېريش هم، ادبيات نظريه‌سى بويىچه معين بيليملر تيزيمينى شكلنتيريش هم، ادبيلرنيگ حياتى حقيده معلوماتلر اؤرگتيش هم، بيرار مقدارده‌گى بديعي اثرلرنى ياد آلديرش هم، باله‌لرنى افاده‌لى اوقيشگه اؤرگتيش هم اساسي كورستگيچ بوله‌آلمه‌يدى.

۲. بديعي اثرلرنى اوقيش، توشونيش، تاثيرلنيس و تحليل اېتيش، اوزگه‌نى توشونيش، اونينگ توغولرني حس قىليش و دردداشليكنى شكلنتيره‌دى.

۳. ادبي تعليم معيارلرني بېلگيلشده سانلى حسابلرگه مطلقا بوى بېرمه‌يديگن معنوي اساسلر اُستوارليگى كوزده توتيله‌دى.

۴. ادبيات اوقيتيشده فقط اوقووچيلرنيگ تفكريني اؤستيريش، بيليمينى آشيريش، عملي كؤنيكمه‌لرني مستحكم‌لشگه گينه اېمس، بلكه تربيه‌لنووچيلرده قلبنى شكلنتيريشگه، استتيك ديدنى تركيب تاڤديريشگه كؤپراق اعتبار قره‌تيله‌دى. بنابرين، ادبي اولچملرنى بېلگيلشده تربيه‌لنووچيلرگه بېريلىشى كوزده توتيله‌ديگن بيليملر هم ادبي متن‌نينگ استتيك جاذبه‌سينى آچيشگه و شو آرقه‌لى اوقووچيلرده اېزگو منعويتنى شكلنتيريشگه قنچه‌ليك خدمت قيله آليشى مهم حسابلنه‌دى.

۵. ادبي تعليم جريانى اوقووچيلرده بديعي اثرلرنى تحليل قىليش و اثر حقيده‌گى فكريني آغزه‌كى ياكه يازمه طرزده بيان اېته بېليش كؤنيكمه‌سينى شكلنتيريش بيلن بيرگه، باله شخصيده يوكسك معنوي صفتلرنى قرار تاڤديريشگه بؤيسونديريلگن بوله‌دى.

۶. ملي و جهان ادبياتى نمونه‌لرى تاثيريده اوقووچى منعويتى، اخلاقي، سېزيملى و توغولرني تركيب تاڤديريشى لازم بولگن ادبي تعليم تيه‌نه‌ديگن فلسفي، اعتقادي، استتيك، منطقي اساسلرنى انيق بېلگيلب آليشى لازم.

ادبي تعليم‌نينگ مقصدى، وظيفه‌لرى و اؤزىگه خاص خصوصيتلرى

موجود تعليم تيزميدە گى كۈپلېب اوقوو فنلريدن فرقلې اۈله‌راق، ادبيات كيشى‌نينگ حياتيگه فقط مکتبه كيريب كېلمه‌يدى، انسان شخصيگه فقط مکتب دوريدە گينه تائير كۈرستمه‌يدى و مکتبى توگتگچ، تائيرى توختب هم قالمه‌يدى. بديعي ادبيات انسان حياتيگه آنه الله‌سى بيلن سينگه‌دى و يقينلرى‌نينگ يۈقلاو ييغيسى بيلن سۈنگى يۈلگه كوزه‌تيب قۈييلگونگه قدر اونگه تائير كۈرستمه‌يدى.

ادبيات اوقيتيش‌نينگ اۈزيگه خالصليگى انكار اېتمه‌ى هر قنده‌ى فننى اوقيتيش اۈزگه‌فنلرگه متناسب، چمبرچس باغليق حالده تصور اېتيلگنده و شو اساسده يۈلگه قۈييلگن تقديرده‌گينه کوتيلگن ثمره‌نى بېره‌دى. مذکور متناسبليک، تعليم تيزميدە گى فنلر ارا اويغونليک فقط تشقى كۈرينيشگه دخلدار بۈلمه‌ى، بلکه ماهيتنى عكس اېتيريشى كېره‌ک.

۱. بديعي ادبيات‌نينگ صنعت توري صفتيده‌گى خصوصيتلرى اونينگ اوقوو فنى صفتيده‌گى اۈزيگه خالصليگى تعين اېته‌دى. چنانچه، بديعي ادبيات انسان‌نينگ روحياتى، تويغولرى و منعويتىنى شکللنتيريشگه يۈنلتيريلگن صنعت اېکن، اونى اوقيتيشده هم شو جهتلر حسابگه آينه‌دى.

۲. ادبي تعليم اوچون اوقووچى‌نينگ ادبي بيلملىرى، نطق بايلىگى، لطافت و ظرافت بيلن سۈزله‌ى آليشى، فکرنى روان افاده‌لشى، بديعي اثرلرنى يادله‌گنلىگى، اثرلرنى تحليل قيله بيليشى اۈز حاليچه مقصد اېمس، بلکه اساسى مقصدگه اېريشيش يۈليده‌گى واسطه‌دير.

۳. ادبيات اوقيتيش‌نينگ باش مقصدى اۈزبېک و جهان ادبياتى‌نينگ يېتوک نمونه‌لرى بيلن تنيشگن، يوکسک استتیک دیدگه اېگه، اخلاقاً برکمال، عقلاً يېتوک، اۈزگه‌نينگ تويغولرىنى انگله‌يدىگن، اۈز عمللريگه جواب بېراله‌يدىگن ساغلام اعتقادلى کامل شخص‌نينگ معنوي دنياسىنى شکللنتيريشدن عبارت‌دير.

۴. ادبيات اوقيتيش‌نينگ وظيفه‌لرى قويده‌گيلردن عبارت‌دير:

- اوقووچيلرده بديعي ادبياتگه مهر اويغاتيش؛

- اوقووچيلرده کۈرکم اثرلرنى اۈقيدىگن، اۈقيدىگنلرينى توشونه‌يدىگن و تحليل قيله بيله‌يدىگن قيليپ تربيه‌لش؛

- اوقووچيلرنى بديعي متن تۈغريسيدە گى فکرلرينى آغزه‌كى ياکه يازمه طرزده تۈغرى همده اېرکين افاده‌له‌ى آله‌يدىگن قيليپ تربيه‌لش؛

يوقارىده كۇرستىلگن وظيفه لىرىنىڭ بىرلىشىگە اېرىشىش اوچون اۇقتووچى استادلردن اۇقووچىده قويدىگى صفتلرنى شىكللنتىرىش طلب قىلىنەدى

- اۇزبېك و جهان ادبىياتى نىڭ يېتوك نمونه لىرىنى اۇقىب اۇرگنىش؛

- بدىعى ادبىيات نىڭ پىدا بۇلىشى، اجتماعى-مدنى فېنومېن (حادثة، پىدیده) صفتىده گى طبيعتى حقىده توشونچه گە اېگە بۇلىش؛

- ادبىيات نىڭ رواجلىنىش قانۇنلىرى، اونىڭ اجتماعى حيات، اجتماعى-سىياسى توزوم بىلن باغلىق جھتلىرى، ادبى دورلر، اولر نىڭ المشىنىشى قانۇنلىرىنى بىلىش؛

- ادبى تورلر، ژانرلر، ملي ادبىيات نىڭ تصوير واسطه لىرى حقىده گى بىلىملرنى اۇزلىشتىرىش؛

- بدىعى متننى استىك بوتونلىك، جاذبه منبى صفتىده ادراك اېتىش كۇنىكمه سىنى شىكللنتىرىش، بدىعى ذوق سببلىرىنى تاپىش ملكه سىنى اېگلىش؛

- بدىعى اثرنى اۇقىش ماىنىده اونگە حسى يانده شىش، سېزىملر، تويغولر نازكلىگى همده بايلىگىگە اېرىشىش؛

- بدىعى اثر مؤلفى نىڭ تويغولرىنى، اونىڭ قهرمانلرى سېزىملرىنى حس اېتىش؛

- هر قندهى ژانر و يۇنەلىشده گى بدىعى متننى قبول قىلە بىلەدىگن درجه ده گى بدىعى دىدنى شىكللنتىرىش؛

- ادبى تىل بايلىكلرىدن روان و سوادلى فايدەلىنىش كۇنىكمه لىرىنى اېگلىش.

ادبى تعليم نىڭ اساسى باسقىچلىرى و مضمون يۇنەلىشلىرى

ادبي تعليم «افغانستانده اۇزبېك تىلى و ادبياتى تعليم قاعدهلىرى» دستورىگه كۆره، ادبيات اۇقتىش جريانى اۇقووچىلارنىڭ ياشى و روحي حالتلىرىدىكى تورلى خصوصىتلاردىن كېلىپ چىققن حالده تورلىچە باسقىچلاردىن عبارت بۇلىشىنى كۆزدە توتەدى.

۱. ادبي تعليم نىڭ برچە باسقىچلىرىدىمۇ اۇقووچىلارنىڭ ياش خصوصىتلىرىگە موافق روشده بدىعى اثرنى اۇقتىش، توشونىش، توشونتىرىش، تاثيرلىنىش، تاثيرلىنگىلىكى سببىنى انگلش و انگلتىش، تحليللىش، تلقىن و تعبير قىلىش سىنگرى فعالىت تورلىرى عملگه آشىرىلەدى.

۲. اۇقووچىلارنىڭ ادبي-تارىخى و ادبى-نظرى بىلىملرنى اېگىلىشلىرىگە اېرىشىش، اولارنىڭ آغزەكى ھمدە يازمە نطقىنى رواجلىتىرىش، ايجادى و مستقل فكرلىش ملكەلىرىنى آشىرىش كېى پىداگوژىگ تدبىرلر اىزچىللىك بىلن يۇنلتىرىلەدى.

۳. اۇزبېك خلقى نىڭ ملي اۇزىگە خاسلىقىدىن كېلىپ چىققن حالده ادبي تعليم نىڭ برچە باسقىچلىرىدىمۇ اۇقووچىلاردا اېزگو معنوي خصلتلىرىنىڭ شكىللىتىرىلىشىگە دقت قرەتىلەدى.

يوقارىدە كۆرستىلگن طلبلرگە جواب بېرە آلەدىگن اۇقووچىلر «اۇزبېك ادبياتى» فى بۇيىچە «اۇرتە تعليم» باسقىچىنى موفقتىلى توگتگن حسابلنەدىلر.

ايريم اصطلاحلر و سۆزلر ايضاحى

(عبدالبصير ايلغار)

اوبرز: سيما، تېپ. بديعي اثرلرده يره تيلگن تېپ، كر كتر.

ابزه تىس: ينگى سطر دن باشلش. متن نينگ بيرينچى قطارى نينگ بير آز اۋرين (اوج حرف اۋرنى) قالديريپ باشلش؛ خطباشى. سطر باشى، ۲. متن نينگ بير خطباشيدن كپينگى خطباشيگچه بۇله ديگن قسىمى.

ابسورد: منعاسى معني سيزليك دپيله دى. XX عصر اروپا مدرن ادبياتيده پيدا بولگن فلسفي-استتيك توشونچه. اابسورد پرسوناچلر يششدين معنا يوق، حياتنى تېزراق ترك اېتگن معقول دپيشه دى.

آپارات: تيار گرليك؛ جهاز، اسكونه لر. معين بير ايشنى بجرىش اوچون خدمت قيله ديگن اسباب، ماسلمه و شو كپيلر.

افيكس: بيرلشتيريلگن، بيريكثيريلگن. سۆزگه قۇشيليب ينگى سۆز ياكه سۆز شكلينى حاصل قىلووچى تيل بيرليگى. مثلا: چى (خدمتچى)، لر (باله لر).

امونيم: شكل و تلفظى، يعنى يازيليشى و آيتليشى بير، اما معناسى باشقه-باشقه سۆزلر. شكلداش سۆزلر.

اناليتيك: اناليزم، تحليل اصوليگه اساسلنگن؛ تحليلي. اناليتيك مېتود.

انتگرېشن: ايريم قسىملر نينگ، عنصرلر نينگ باغليقلىك حالتينى اولرنى قۇشيب بيرلشتيريشنى افاده لاوچى توشونچه. فنلر نينگ يقينلشيش و باغلنيش جريانى. ايگى و اوندن آرتيق دولتر نينگ اقتصادياتينى اوزارا موافقلاشتيريش و بيرلشتيريش.

انتلكتوال: عقل-ادراك، بيليش، توشونيش. منعوي احتياجلر بيلن يشاوچى ياكه عقلي فعاليت نينگ اېنگ يوكسك و مركب تورلر بيلن شغللنوچى (شخص)، روشنفكر.

اورفو اېپيه: نطق، تلفظ. سۆزلرنى تۇغرى تلفظ قىلش حقيده گى قاعده لر؛ تۇغرى تلفظ. ۲. تيلشناسلىك نينگ شونده ي قاعده لر تيزيمينى ايشلب چيقه ديگن بۇليمى.

اپیگراف: اوست(یده‌گی) یازوو. عنوان، سرلوحه، تیترا. ۲. بوتون ادبی اثر یاکه اثر قسمی‌نینگ باشیده بېریله‌دیگن و اونینگ مضمونینی افاده‌له‌یدیگن عباره، مقال.

استېتیکه: حسی ادارککه (بیلیشگه) عاید. ۲. نفیس صنعت و بدیعی ایجادیاتنی، طبیعت و تورموشده‌گی گۆزه‌للیک‌نینگ ماهیتی و شکل‌لرینی، انسان و عالم اؤرته‌سیده‌گی قدریتلر مناسبتینی اؤرگنووچی فلسفی فن. جمال‌شناسلیک.

استتیک: استېتیکه(زیباشناسلیک) گه عاید؛ استتیکه طلب‌لریگه ماس کبله‌دیگن.

استتیکه بدیعی ادبیاتدن آله‌دیگن تأثیرلنیشیمیزنی، صنعت اثریده‌گی آبرزلر نینگ گۆزه‌للیگینی، اولر نینگ انسانگه تأثیرینی اؤرگنه‌دی

اپکستریمیزم: سیاستده و مفکوره‌ده اشدي، فوق‌العاده اصوللر بیلن یؤل توتیشگه، کپسکین چاره‌لر کؤریشگه طرفدارلیک؛ افراطیت.

اپپیزود: قوشیلگن، اولنگن نرسه، قوشیمچه. ۲. ایریم حیاتی واقعه، حادثه؛ ادبی اثرده کیلتیریلگن فرعی حادثه و صحنه‌لر.

اینته‌ناتسییه: سؤزلووچی نینگ نطق موضوعیگه مناسبتینی، حس-تویغوسینی افاده‌لاوچی تلفظ اسلوبی؛ تون. تاووشلر نینگ اؤزگیشیدن، پست-بلند بؤلیم توریشیدن عبارت بؤلگن ریتیمیک-آهنگدار نطق توزیلیشی؛ آهنگ.

اینتیم: یوره‌کده‌گی سر، حس-تویغو و شو کبیلرگه عاید؛ یوره‌کده‌گی سرلر.

ایندوکتیف: ایندوکسیه‌گه عاید؛ ایندوکسیه‌گه اساسلنگن. ایندوکتیف مېتود.

ایندوکسیه: بوریش، تۇغریلش؛ قۇزغیتیش. حزی حادثه‌لردن نتیجه چیقاریش، ایریم فاکتوردن عمومی خلاصه‌گه کبلیش.

اينسيكولوپېديه: علم-دانش نینگ همه ساحه لرینی اۋز ايچيگه آلگن ياكه بيرار ساحه بۇيچە كېنگ، تۇليق معلومات بيرەديگن لغت طرزیده گى علمي ياكه علمي عامه باپ نشر، تۇپلم؛ دايرة المعارف، قاموس.

اينوپرسية: اينوپرسیون. نطق تأثیرچنليگینی آشیریش مقصدیده سۇزلرنینگ عادتده گى (تۇغرى) ترتیبینی اۋزگرتیریش؛ تېسکرى ترتیب.

پارتربت: پورترايت-تصوير. ريال و حقیقى حیاتده موجود بۇلگن بير ياكه بير نېچه كیشی نینگ ياكه رسام تصویریده گى قیافه نینگ تصویرى ياكه فوتوگراف تامانیدن ایشلنگن صورت.

پره لینگويستیکه: تیلشوناسلیک نینگ بير بۇلیمی بۇلیب، تلفظسيز اخبارات بېریشنی اۋرگنه دی. گېلشه ياتگنده اشاره لر يوز بوریشلر آرقه لی کوز يومیلیشى لبلر حرکتی قول حرکتی

پرونیملر: نام، اسم، آت. تلفظی، اېشیتیلیشى، و مورفېم ترکیبی اۋخشش، لېکسیک معنالی باشقه باشقه ياكه قسماً يقین بۇلگن سۇزلر. مثال: شرف-شراف کبیلر.

پرېفیکس: سۇز نینگ اۋزهک آلدیدن قۇیيله ديگن قسم، آلد قۇشیمچه (بې، نا كبی: بې نقصان، ناتۇغرى.

پسیف: حرکتسيز. فعالیتسيز. کارخانه و تشکیلاتلرنینگ برچه قرضلری و مجبوریتلری.

پونکتواتسیه: معلوم بير تیل یازوولریده گى تینیش بېلگیلری تیزیمی. تینیش بېلگیلری تیزیمی. قانونیتلرینی، شونینگدېک، تینیش بېلگیلری نینگ قوللنیش معیارلرینی اۋرگتوۋچی تیلشوناسلیک بۇلیمی.

پېریپتیه: قوقیسدن وضعیت اۋزگریشی. کوتیلمه گن حالده وضعیت اۋزگریشی. ناگهانی اۋزگریش.

تریلوژی: [تری-اوج+لوژی-سۇز] بير مؤلف نینگ عمومی موضوع، ياكه غايەسى، سوژه علاقه دارلیگی بیلن بير بوتونلیکنی تشکیل اېتوۋچی اوج (بدیعی، موسیقی ياكه صحنه) اثری.

تېماتیک: موضوع ياكه موضوعلر مجموعیگه دایر، بيرار موضوع، موضوعگه بغيشلنگن. دېتل تفصیلات؛ مکمللیک.

ديالېكتل: ديالېكت – لهجه گه عايد. ديالېكتل سۆز. اۋزبېك تىلى ديالېكتل جهتدن رنگ-برنگ و بايدير.

ديدكتيك: ديدكتيكه گه عايد، ديدكتيكه تمايللريگه اساسلنگن.

ديدكتيكه: عبرتلى اۋرگنوۋچى، تعليم بېروۋچى پيداگوژى نينگ تعليم و اۋقتيش نظريهسى (مقصدى، مضمونى، قانونيتلىرى، تمايللرى) عمومى مېتود و شكللرى حقيده گى بۇليم.

ديكتانت: هه ديبب گپيره بېرماق، تکرارلماق؛ ايتيب توريب يازديرماقده. املايى و انشايى قاعده لرنينگ اۋزلاشتيريش درجه سيني تېكشيريش اوچون ايتيب توريب يازديريله ديگن يازمه ايش.

رېپليكه: قرشيليك، ناراضيليك. محكمه جرياننده بيرار تامان نينگ قرشيليك، ناراضيليك بيلديريشى. صحنه ديالوگيده گروهلرنينگ جواب نطقى، بير شخص نينگ آخرگى يعنى باشقه شخص نطقى باشلننشدن آلدينگى سۆز.

رېفيرات: رېفير-بيلدريماق، خبر قيلماق. معين موضوعگه بغيشلنگن، تېگيش بديعى و علمى باشقه منبعلر شرحيني قمره ب آلوۋچى معروضه، رساله خلاصهسى.

ريالېستېك: ريالېزم تمايللريگه اساسلنگن، ريالېزمگه خاص.

پييزاج: -بديعى اثرده عكس اېتگن طبيعت منظرهسى،

ستيلىستېك: تيلشناسلىك نينگ تيل و نطق بيريليكلرينى اورينده قۇللشنى، تيل نينگ تاثيرى واسطه لرينى اۋرگنوۋچى بۇليم. سېك شناسلىك.

سېمانتيك: سېمانتيكه، معناگه عايد.

سېمانتيكه: افاده لاۋچى، بيلديروۋچى. تيل بيرليكلرى نينگ معناسى.

سيته ته: اقتباس

سیدیرغه: بیر رنگده گی، ساده، گلسیز، سیدم. سیدیرغه سیگه: اوزولو کسیر روشده.

سینتکتیک: سینتکسیسگه عاید.

سینتکسیس: توزیش، بیریکتیریش؛ توزیلمه، ترکیب، بیریکمه. بیرار تیلده گی سؤزلرنینگ سؤز بیریکمه لریگه و گپلرگه بیریکیشی اصوللری، شونینگدېک سؤز بیریکمه لری و گپلرنینگ تورلری و معنلری. ۲. گرامرنینگ سؤزلرنینگ سؤز بیریکمه لری و گپلر، ساده گپلرنینگ اېسه قوشمه گپلرگه بیریکیشی اصوللری، سؤز بیریکمه لری و گپلرنینگ توزیلیشی، معناسی و وظیفه لرنی اؤرگنووچی بولیم.

سینونیم: بیر خیل ناملی. شکلی هر خیل، معناسی اېسه بیر خیل یا که بیر آز فرقلی بولگن تیل بیرلیکلری قطاریده گی هر بیر تیل بیرلیگی. مترادف.

سینونیمیکه: بیرار تیل نینگ سینونیملری، معناداش سؤزلری تؤولمی، مثال: اؤزبېک تیلی سینونیمیکه سی.

فانتازیه: خیال، تخیل؛ تصور. انسان نینگ بیرار نرسه نی اویلب چیقیریشی، تصور قیلیش قابلیتی، ایجادي تصور، فرز. عملگه آشیشی قینن یا که عموماً عملگه آشمه یديگن.

فانتاستیک: خیالده تصورده تۇغریش، غرائب، غیر طبیعی حادثه، سیما و شوکیبلر همده اولرنینگ خیالی تصوری.

فرزیولوژی: تیلشناسلیک نینگ معین تیلگه گینه خاص بولگن فرزیولوژیزم لرنی اؤرگنووچی ساحه سی.

فرزیولوژیک: فرزیولوژیگه عاید.

فونکتسیونال - سېمانتیک: میدان. تورلی درجه ده گی تیل واسطه لرنی بیرلشتیریب معلوم بیر سېمانتیک طایفه لرنی افاده لش. مثلاً وقتنی، نانیقلیکنی و انیقلیکنی

کرونولوژی: واقعه یا که حادثه لرنینگ دوری ایزچیللیکده گی بیانی، رۇیخطی. وقت اولچاوی حقیده گی، تاریخی واقعه لر و حجتلر سنه سینى انیقلاوچی قوشیمچه تاریخ فنی.

کرونولوژیک: کرونولوژي گه عاید.

کمونیکاتیف: کمونیکاسیون فکر المشتیریشگه عاید.

کمونیکاسیون: فکر و معلومات المشتیریش، ارتباط.

گرافیک: تورلی نرسه و حادثه لرنینگ مقداري باغلنیشلرینی چیزیلر، چیزمه لر واسطه سیده تصویرلش و شونده ی تصویر (چیزمه) نینگ اۈزی؛ بیرار بیر ایشلرنینگ جمی و بجریلیش و مدتلی انیق بېلگیب توزیلگن رېجه.

لېکسیک: لېکسیکه، تیل نینگ لغت ترکیبگه عاید؛ لغوي. مثال: سۈزنینگ لېکسیک معناسی، اۈزبېک تیلی نینگ لېکسیک بایلیگی.

لینگوا-پسیکولوژیک: بو تیل نینگ پسیکولوژیک خصوصیتلی، قوپاللیک کۈپ بۈلگن تیل. حرمت سوزلری کۈپ بولگن تیل. اوروش سوزلری کۈپ تیل.

لینگویستیک: لینگویستیکه گه، تیلشناسلیکه عاید. لینگوا-تیل. تیل حقیده گی فن. تیل بیلمی. تیلشناسلیک.

ماتریال: مادي، اشیاوي. بیرار مقصد اوچون کپره کلی خام اشیا، ماده. مواد.

مودل: مودللیک افاده لاولچی. مثال: مودل سۈز.

مودللیک: اصول؛ میل. فکر نینگ، گپ، موضوع نینگ واقعلیکه بۈلگن مناسبتینی کۈرستووی گرامر گتکورسی

مگنیت: تمیر و فولاد بویوملرینی اۈزیگه تارتیش یا که ایتیش خصوصیتیگه اېگه بۈلگن جنس. مقناطیس.

مینیمال: مینیموس-اېنگ کیچیک. اېنگ آز، اېنگ کم، حد اقل.

يخليت: قسىملر گە بۇلنمە گن؛ بىر بوتون حالده (گى). بوتون.

يۇقسىللىك: مفسلىك، فقر.

منبعلر: اۇزبېكستانده كىرىل حرفىده باسىب چىقىرىلگن اۇزبېك تىلى اىضاحلى لغتى

محمد حلیم و شفیقه یارقینلر مؤلفلیگیده گى «فرهنگ اۇزبکی به فارسى»

منبعلر – ادبياتلر

۱. عضويلشتيريلگن دولت تعليم استندردى و اوقوو دستورى آنه تىلى، ادبيات، اۇزبېك تىلى. تاشكېنت، ۲۰۱۰.
۲. باشلنغىچ صنفلر نىنگ تكامللشتيريلگن دولت تعليم استندردى. باشلنغىچ تعليم، تاشكېنت، ۲۰۰۶.
۳. باباكلانوف ر، نعمتوف گ. آنه تىلنى اوقيتيش نىنگ ينگى تكنالوژيسى حقيده، تاشكېنت، ۱۹۹۸.
۴. زيادووه، ت. او. «حاضرگى اۇزبېك ادبي تىلنى اۇرگنيشده كامونىكتيف جدوللردن فايدهلنيس». اوقوو-مېتودىك قوللنمه، اكادميك ليسه لر اوچون، تاشكېنت، ۲۰۰۲.
۵. محمودوف ن. تىل مېمىز نىنگ طلا صندوقى، غ. غلام ناميده گى نشرىات-مطبعه ايجادى اويى، تاشكېنت، ۲۰۱۲.
۶. اوشينسكى، ا. «آنه تىلنى دستلبكى اوقيتيش» باشلنغىچ تعليم، ۲۰۰۲.
۷. او. تورسونوف. ب. آ. اۇرئىنايېف، ا. على يېف. اۇزبېك ادبي تىلى تاريخى، تاشكېنت، ۱۹۹۵.
۸. ليامين و. ت. اينتگر اتسيه درسلىرى و اولر گه شرحلر، «باشلنغىچ مکتب» ژونالى، تاشكېنت، ۲۰۰۰.
۹. غلاموف، ا.، قادروف، م.، آنه تىلى اوقيتيش مېتودىكەسى. «يونيوبرستيت» نشرىاتى، تاشكېنت، ۲۰۰۱.
۱۰. تۇخلى يېف ب.، شمسي يېف م.، زيادوف ت. اۇزبېك تىلى اوقيتيش مېتودىكەسى. عlishپر نوايي ناميده گى اۇزبېكستان ملي كتيخانهسى نشرىاتى، تاشكېنت، ۲۰۱۰.
۱۱. نورمان اوف.، صابروف.، يوسفوف، ش. حاضرگى اۇزبېك ادبي تىلى، شرق، تاشكېنت، ۲۰۰۲.

۱۲. عامل خانوف، م. مکتبده سادّه گپ سينتکسيسى نى اۈر گتیش، - تاشکېنت: اۈقیتووچى، ۱۹۷۷.

۱۳. عامل خانوف، م. مکتبده آنه تیلی سينتکسيسى نى اۈر گتیش. - تاشکېنت. اۈقیتووچى، ۱۹۹۱.

۱۴. نظروف، س. «اۈزبېك تیلی اۈقیتیش مېتودیکهسى»، تاشکېنت: «اۈقیتووچى»، ۱۹۹۲.

بو كتاب: افغانستانده اۇزبېك ملي غايهسى و تيل تعليمى دستورلىرى

مولف: نصرالله اۇغلى شهرت برلاس

نشر قىل و وچى: خير محمد سلجوقى

چاپ: بيرينچى چاپ

سان: ۲۰۰۰ جلد

چاپ يىلى: سرطان آيى ۱۳۹۴-يىل

بو كتاب نينگ قيته چاپ اېتىلىشى و ترقه تيش حق و حقوقلىرى مولف نصرالله اۇغلى شهرت برلاس نينگ
اىستگيگه كوره خير محمد سلجوقى و عبدالبصير ايلغارگه تېگيشلى.